

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

УКРАЇНСЬКЕ МОВО- ЗНАВ- СТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано у 1973 р.

Випуск 1(56)

У збірнику вміщені дослідження з актуальних проблем історії української мови, діалектології, лексикології, лінгвопоетики, сугестивної лінгвістики.

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Дарчук Наталія, д-р філол. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Асадчих Оксана, д-р пед. наук, проф. (Україна); Білецька Тетяна, канд. філол. наук, доц. (Україна); Даниленко Людмила, д-р філол. наук, проф. (Україна); Дидик-Меуш Ганна, д-р філол. наук, проф. (Україна); Зубань Оксана, канд. філол. наук, доц. (заст. гол. ред.) (Україна); Кононенко Ірина, д-р філол. наук, д-р наук габілітований, проф. (Республіка Польща); Кршко Яромір, д-р філософії, проф. (Словацька Республіка); Поцюте-Абукавічснє Дайнора, д-р наук габілітований, проф. (Литовська Республіка); Цигвінцева Юлія, д-р філософії, наук. співроб. (Україна)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут філології б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 33 49 e-mail: ukr.movoznavstvo@knu.ua web: ukr.movoznavstvo.knu.ua
Затверджено	вченою радою ННІ філології 27.01.26 (протокол № 6)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1450 від 25.04.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-04604
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 886 від 02.07.20
Індексування	Index Copernicus International, DOAJ
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет” Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ “Київський університет” б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 33 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Наукові погляди авторів та членів редколегії можуть не збігатися.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

UKRAINIAN LIN - GUIS - TICS

Interagency
scientific
journal

Founded in 1973

Volume 1(56)

This volume contains studies on current issues in the history of Ukrainian language, dialectology, lexicology, linguopoetics, suggestive linguistics.

It is intended for lecturers, researchers, teachers and students.

EDITOR-IN-CHIEF	Darchuk Natalia, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Asadchykh Oksana, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Biletska Tetiana, PhD (Philol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Danylenko Liudmyla, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Dydyk-Meush Hanna, DSc (Philol.), Prof. (Ukraine); Kononenko Iryna, DSc (Philol.), Dr Hab, Prof. (Republic of Poland); Krško Jaromír, Dr Hab, Prof. (Slovak Republic); Pociūtė-Abukevičienė Dainora, Dr Hab, Prof. (Republic of Lithuania); Tsyhvirtseva Yuliia, PhD (Philol.), Researcher (Ukraine); Zuban Oksana, PhD (Philol.), Assoc. Prof. (deputy editor-in-chief) (Ukraine)
Address	Educational and Scientific Institute of Philology 14, Taras Shevchenko blvd; Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 34 49 e-mail: ukr.movoznavstvo@knu.ua web: ukr.movoznavstvo.knu.ua
Approved by	the Academic Council of ESI of Philology 27.01.26 (protocol № 6)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1450 of 25.04.24 Identifier of printed media: R30-04604
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 886 (02 Jul 2020)
Indexing	Index Copernicus International, DOAJ
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center “Kyiv University” ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC “Kyiv University” 14, Taras Shevchenko blvd; Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 33 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials. The scientific views of authors and members of editorial board may differ.

ВИПУСК ПРИСВЯЧЕНО ПАМ'ЯТІ

ІРИНИ АРІБЖАНОВОЇ

(1965–2026)

мовознавця й педагога, кандидата філологічних наук, доцента,
багаторічного відповідального секретаря
наукового видання “Українське мовознавство”

Незгасне світло пам'яті

З 2013 до 2025 року незмінним відповідальним секретарем міжвідомчого наукового збірника “Українське мовознавство” була доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Ірина Миколаївна Арібжанова.

Майже все фахове життя Ірини Арібжанової – студентські роки та науково-педагогічна діяльність – пов’язане з Київським

національним університетом імені Тараса Шевченка. Професійним покликанням і справою життя цієї дослідниці й викладачки була українська мова, передовсім її граматичний лад як об'єкт наукового пізнання і як предмет викладання в лекційних курсах. Натхненна “граматичним генієм професора Іллі Кучеренка” (слова Ірини Арібжанової), вона гідно продовжувала й послідовно утверджувала наукові традиції, започатковані мовознавчою школою Вчителя. У 1994 році на “кучеренківській” кафедрі успішно захистила кандидатську дисертацію на тему “Семантико-синтаксична структура полівалентних дієслів-предикатів у сучасній українській мові”, після чого перейшла на викладацьку посаду.

У професійному доробку Ірини Миколаївни на почесному місці – упорядкована й перевидана з ґрунтовними коментарями фундаментальна монографія І. К. Кучеренка “Теоретичні питання граматики української мови” (2003).

Чільним вектором наукового пошуку вченої було дослідження українського синтаксису. Теоретичне й практичне осмислення проблемних питань граматики представлене в численних розвідках, неодмінною ознакою яких є глибокий лінгвістичний аналіз, чітка логіка викладу та взірцеве наукове сумління.

Перу Ірини Арібжанової належать одноосібно написані навчальні посібники та підручники: “Структура простого речення (формально-граматичний аспект)” (2001), “Сучасна українська мова. Базові поняття синтаксису” (2016); та у співавторстві: “Сучасна українська літературна мова: морфологія, синтаксис” (2010), “Сучасна українська мова. Синтаксис” (2013).

Як досвідчений і талановитий педагог, Ірина Миколаївна майстерно поєднувала вимогливість і доброзичливість. Глибокі фахові знання викладачки стали міцним підґрунтям для підготовки студентів. Взірцево ретельне й відповідальне ставлення до кожної справи було основою світогляду Ірини Арібжанової. Вона завжди випромінювала невтомну готовність допомагати, щирий оптимізм, непідробну справжність і неймовірну енергію світла. Добра пам'ять про колегу житиме в колективі кафедри і в широкому колі авторів збірника “Українське мовознавство”.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2'276.45'373.6

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).7-23](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).7-23)

Свєн РЕДЬКО, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-0797-9499

e-mail: yevhen.redko@ucu.edu.ua

Український католицький університет

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України

Львів, Україна

УКРАЇНСЬКА АРГОТИЧНА ЕТИМОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Історичні соціолекти належать до малодосліджених явищ в українському мовознавстві, що зумовлено низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. Нечисленні лінгвістичні розвідки, які становлять підґрунтя сучасної української аргології, переважно зосереджені на етимологічному аналізові соціолектизмів, а отже, *volens nolens* потребують критичного осмислення й уточнення з огляду на нові лінгвістичні дані. Такому критичному перегляду й присвячено пропоновану статтю, у якій на матеріалі українських історичних соціолектів висвітлено основні проблеми, що виникають під час етимологічного аналізу арготизмів, а також окреслено перспективи їх дальшого вивчення.

Методи. В аналізі соціолектизмів застосовано традиційні для етимологічних досліджень фонетичний, морфемно-дериваційний та семантичний підходи, зауважено на позамовні особливості розвитку субстандартних лексем. Українські арготизми порівняно також з відповідними білоруськими та російськими лексемами, що дало змогу краще простежити зміни в їхній внутрішній та зовнішній формі.

Результати. Визначено, що в українській арготичній етимології використовують два підходи, які полягають або в поданні перевірених етимологій до обмеженого кола лексем, переважно грецького походження, або в активному етимологізуванні всього масиву арготизмів, що неминуче призводить до сумнівних гіпотез і хибних тверджень. Проблеми зі встановленням походження арготизмів зумовлені передусім затемненими мотиваційними зв'язками між лексемами, використанням нетипових дериваційних засобів, верифікаційними

проблемами, особливо типовими в тому разі, коли з арготичним матеріалом працюють лінгвісти. Ці проблеми у статті показані на прикладі кількох лексем та коментарів до них, що дало змогу уточнити етимології аналізованих арготизмів.

Висновки. Здійснений аналіз вказує на потребу ширшого перегляду арготичних етимологій в оперті на висловлені зауваги й науково перевірені методи, зокрема це стосується низки арготизмів, визначених як запозичення з румунської, циганської, єврейської та інших мов. На окрему увагу заслуговують такі лексеми, які в наявних розвідках зараховані до етимологічно неясних чи які супроводжували сумнівними етимологічними гіпотезами. Сукупно це дасть змогу не лише уточнити й переглянути походження окремих арготизмів, а й сформулювати чітке уявлення про генезу українських історичних соціолектів на тлі інших слов'янських мов.

Ключові слова: історія української мови, соціальні варіанти мови, історичні соціолекти, етимологія, лірницьке та ремісницьке арго.

Вступ

Вивчення історичних соціолектів, або, як їх традиційно називають, арго, належить до тих царин української лінгвістики, які й досі недостатньо досліджені. Такий стан речей зумовлений кількома причинами, з-поміж яких варто зацентрувати як на внутрішніх, або структурних (арготизми стоять осібно в лексичній системі, бо уживані були в тому середовищі, що не знало “чужих”, а отже, перебувають на маргінесі системи, становлять своєрідну мовну “екзотику”, не зрозумілу чи незвичну / дивну для пересічних мовців, ба навіть лінгвістів), так і на зовнішніх, або соціальних (виниклі в ранньомодерний період, історичні соціолекти занепадають у першій половині ХХ ст. разом із тими ремеслами та заняттями, з якими пов'язані, тож і записували їх переважно етнографи, часто не залишаючи мовознавчих коментарів).

Слід зауважити, що на розвиток української аргології тривалий час впливали ідеологічні чинники, які й досі до кінця не знівелизовані. Ідеться про те, що влучно підсумувала Л. Ставицька в монографії “Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови”: “Стан української жаргонології, точніше її відсутність... віддзеркалює важливі соціокультурні аспекти

української лінгвістики. Якщо славістиці вдалось успішно подолати встановлене у 1930–1960-ті рр. табу на дослідження аргю, жаргонів і сленгу, то україністика просто вражає науковою цінтливістю у цьому питанні” [Ставицька, 2005, с. 14]. Власне, на сьогодні є лише кільканадцять розвідок, у яких зібрані невеликі соціолектні словнички, і окремі публікації, присвячені аналізу тих чи тих аспектів історичносоціолектного матеріалу, зокрема роботи Г. Аркушина [Аркушин, 1996, 2002b], Й. Дзенделівського [Дзенделівський, 1977, 1979, 1986], А. Нелюби [Нелюба, 2002], Є. Редька [Редько, 2019, 2020], Ю. Шевельова [Шевельов, 1995] та ін.

На цьому тлі помітно вирізняється монографія О. Горбача “Аргю в Україні” [Горбач, 2006], яка разом з його ж збіркою “Аргю на Україні” [Горбач, 1993] і статтями згаданих вище Й. Дзенделівського [Дзенделівський, 1975, 1977, 1979, 1986] та Г. Аркушина [Аркушин, 1996, 2002a] фактично й становлять наукову основу сучасної української аргології. У цих розвідках (особливо в Горбачевих) соціолектний матеріал проаналізовано переважно з погляду походження, тоді як інші аспекти функціонування арготизмів прокоментовані менш докладно (крім хіба докладного опису способу життя носіїв аргю). Водночас, як і будь-яка етимологічна розвідка, ці праці не позбавлені хиб і недоглядів, а отже, й ті етимологічні коментарі, що їх подають зазначені автори, потребують уточнення з огляду на нові лінгвістичні дані.

Власне, *мета пропонованої статті* полягає в тому, щоб проаналізувати наявні українські арготичні етимології, висвітливши основні методи, підходи та нюанси роботи з історичними соціолектами як об’єктом етимологічного дослідження, а також окреслити коло дотичних проблем, що неминуче постають перед дослідниками українських аргю.

Джерельну базу цього дослідження становлять соціолектні матеріали, зібрані впродовж останньої третини ХІХ – початку ХХІ ст., а також ті нечисленні розвідки, у яких подано етимологічні коментарі щодо них.

Методи

У статті використано традиційні для етимології методи, зокрема фонетичний, морфемно-дериваційний та семантичний підходи до аналізу соціолектизмів, зауважено на позамовні особливості їх розвитку. Український арготичний матеріал порівняно з відповідними історичними соціолектами білоруської, російської та польської мов, що дало змогу краще простежити динаміку змін у внутрішній і зовнішній формах аналізованих лексем.

Результати

Українська арготична етимологія бере свій початок наприкінці XIX ст., коли вперше були зафіксовані окремі лірницько-ремісницькі соціолекти. Власне, 1894 року в розвідці “Лірники” К. Студинський, подаючи стислу характеристику лірницьких слів, щодо їхнього походження зауважив: “В мові лірницькій найде ся багато слів чисто руських лише перекручених <...> Крім слів руських находимо в мові лірницькій також чимало слів *грецьких*. На примір наведу лише кілька, а решту викажу в порівнюючім словарці” [Студинський, 1894, с. 21]. Подані в тому “словарці” етимологічні коментарі стосуються 26 арготизмів, майже всі вони грецького походження (одне зі слів, *гальомий*, визначене як запозичення з литовської, а одне, *трига*, – як латинізм). В око впадає й те, що етимологічні коментарі К. Студинський подає як додаткові переважно в тих випадках, коли супроводжує український арготичний матеріал російськими, тобто “офенськими”, паралелями. Вочевидь, хоч автор цієї розвідки як випускник Львівського та Віденського університетів (прикметно, що в останньому К. Студинський студіював філологію у В. Ягича) знав класичні мови, однак щедро користувався з етимологій Л. Діфенбаха [Diefenbach, 1864]. На це побічно вказують поодинокі “хиби”, що їх припускається К. Студинський: зокрема, лексему *смурак* ‘дурак’ він виводить услід за Діфенбахом від гр. $\mu\omicron\rho\beta\varsigma$ ‘дурний, безглуздий’ (хоч насправді це похідне від *дурак*, утворене за допомогою криптопрефікса *см-*); на схожих принципах ґрунтується й монографія В. Ягича про слов’янські таємні мови, у якій, серед іншого,

проаналізовано й деякі українські арготизми [Jagić, 1896]. Водночас прикметно, що від Студинського та Ягича й аж до Горбачевого “Арго в Україні” (1953) жоден із дослідників не розширював згаданих спостережень до якоїсь цілісної картини.

Важливою віхою в розвитку української арготичної етимології безсумнівно варто визнати появу “Арго в Україні” О. Горбача [Горбач, 2006] і дальших його статей про окремі соціолекти, зібраних згодом в “Арго на Україні” [Горбач, 1993]. У цих працях О. Горбач фактично подає етимологічні коментарі до кожного аналізованого арготизму, супроводжуючи їх паралелями з діалектів та соціолектів української, а також сусідніх мов (як зауважує сам О. Горбач: “Ця моя габілітаційна праця була в німецькомовній версії прийнята до друку ще в 1953 р., але з уваги на високі кошти була побудована в основній частині на лад етимологічного словника лексем (за зразком подібних арготичних опрацювань, напр. З. Вольфа)” [Горбач, 1993, с. 4]. Власне, саме О. Горбач уперше класифікує мовний “інструментарій” носія арго, зазначаючи, що дослідники історичних соціолектів мають справу фактично з трьома способами постання арготизмів: “Своїм складом лексичний фонд лірницького арго доволі різноманітний. На нього складаються в основному: елементи словника української мови (чи то здебільша в “засекреченій” формі, чи то зі зміненним значенням як переосмислені метафорні новотворення) і позичення з чужих мов” [Горбач, 1993, с. 12]. Не менш важливо, що О. Горбач в етимологіях приділяє увагу діалектному матеріалу, виводячи деякі арготизми саме з говіркової стихії [Горбач, 1993, с. 171] (щоправда, як діалектолог, О. Горбач спеціалізувався на західноукраїнських говірках, тож і шукає паралелі у відомих йому діалектах, що інколи призводить до помилок у потрактуванні походження лексем: наприклад, чернігівське *мерхлюдка* ‘вівця’ він виводить від карпатського *маржина*, *марга*, запозиченого з угорської мови [Горбач, 1993, с. 171], хоч очевидно йдеться про зв’язок із гр. *πρόβατο*; про це див. далі).

Так само маємо зазначити, що О. Горбач дуже добре знав усю приступну славістичну літературу про соціолекти й почасти

висловлював етимологічні спостереження, ґрунтуючись на російських чи польських джерелах або використовуючи паралелі з них. З одного боку, це давало змогу ширше поглянути на український субстандартний матеріал, порівняти його з відповідними арготичними системами згаданих мов, але, з другого, дещо розмивало наукову релевантність пропонованих етимологій, адже в російській соціолектології 1920–1930-х рр. надто великої ваги надавали міжарготичним зв'язкам з іншими мовами (особливо це помітно в розвідках про кримінальні жаргони). За такою методою, наприклад, О. Горбач, взуваючи на Б. Ларіна, виводить арготизм *лох* від пол. *włoch* ‘румун’ [Горбач, 2006, с. 323], а також, за О. Баранниковим, надає низці лексем циганського походження (див. [Горбач, 1993, с. 29–30]), хоч такі припущення досить сумнівні.

Помітно менше етимологічних коментарів до арготизмів подає в кількох статтях Й. Дзендзелівський. Це можна пояснити тим, що його аргологічні студії (як згодом і статті його учня Г. Аркушина) ґрунтуються на традиційних діалектологічних підходах до опису мовного матеріалу. Зокрема, аналізуючи арго нововижвівських кожухарів, Й. Дзендзелівський ґрунтовно розглядає історію й сучасний стан кожухарства як ремесла, зауваживши лише наприкінці опису: “В міру можливості автор намагався з’ясувати походження частини слів описуваного арго; коментарі з приводу цього подаються безпосередньо в словниковій статті” [Дзендзелівський, 1977, с. 205]. Однак ці коментарі, попри їхню нечисленність, цінні, адже виразно виявляють зв’язки т. зв. “нових” арго (ідеться саме про волинські ремісничкі соціолекти) з їдишем та німецькою мовою. У вищезгаданих статтях Г. Аркушина етимологічні проблеми прокоментовані взагалі побіжно, адже “лексичний склад таємної мови лірників детально проаналізували проф. О. Горбач <...> та проф. Й. Дзендзелівський <...>, тому наведемо тільки деякі приклади” [Аркушин, 1996, с. 234] (зокрема, Г. Аркушин, мабуть, за О. Горбачем, хибно зараховує арготизми *кюса*, *кірити* до тюркізмів та гебраїзмів відповідно, хоч це очевидно грецькі запозичення; пор. гр. ἐκκλησία ‘церква’, κερνῶ ‘пригощати (вином)’).

Стисло розглянувши всю наявну лектуру щодо українських арготичних етимологій, можемо констатувати, що маємо справу переважно з двома підходами до аналізу арготизмів з погляду їхнього походження. Перший полягає в тому, щоб подавати надійні й перевірені етимологічні коментарі лише до окремих лексем. Насамперед це стосується т. зв. ядра арготичних запозичень – грецизмів, які загалом відкоментовані досить добре й супроводжувані низкою лексичних паралелей, що унаочнюють їх грецьке походження. За такого підходу, звісно, трапляються “хиби”, як-от зі згаданою вище *мерхлюдкою*, однак вони поодинокі й пов’язані радше з додатковою затемненістю лексем, зумовленою фонетико-словотвірними трансформаціями. Натомість другий підхід, найвиразніше оприявлений у розвідках О. Горбача, передбачає активне етимологізування арготичної лексики, пропонування численних гіпотез щодо походження арготизмів, намагання відшукати адекватні відповідники в сусідніх мовах і діалектах, спроби вкласти семантичний розвиток лексем у продуктивні дериваційні моделі тощо, а отже, такі гіпотези дають добрий ґрунт для дальшого аналізу походження соціолектизмів.

Складнощі із застосуванням згаданих підходів, особливо другого, на практиці пов’язані із загальною “проблемністю” арготичної лексики. Аналізуючи арготизми в “Етимологічному словнику української мови”, ми зазначали, що в такому разі йдеться про “затемнені мотиваційні зв’язки між лексемами; використання нетипових способів і засобів творення соціолектичних одиниць; високу варіативність соціолектизмів, що почасти утруднює вибір аналізованого слова; можливі верифікаційні проблеми (помилки під час відчитування рукописних матеріалів; неоднозначність “прочитання” лексем; складність відрізнєння “помилки” від варіантної форми)” [Редько, 2023а, с. 380]. Покажемо ці проблеми на прикладі кількох арготизмів та етимологічних коментарів до них.

1. Затемнені мотиваційні зв’язки між лексемами. Найперше зауважимо, що, аналізуючи українські історичні соціолекти, варто зважати на згадану вище тезу О. Горбача щодо можливих способів творення арготизмів. Справді, українські арготизми

постають переважно внаслідок запозичення або різноманітних трансформацій зовнішньої форми лексем; рідше маємо справу зі звичними словотвірними способами й засобами та семантичними зсувами (це помітно відрізняє історичні соціолекти, тобто арго, від жаргонів та сленгу). Крім того, важливо пам'ятати, що, попри всю позірну еклектичність і незвичність, арго – явище системне, тож і загальні закономірності творення арготизмів так само системні, модельовані й регулярні. Власне, нерегулярні можливі фонетичні зміни, логіку яких справді інколи складно зрозуміти і якимось узагальнити в певних регулярно відтворюваних чергуваннях.

Наприклад, як згадували вище, О. Горбач досить послідовно виводить арготизм *мерхлюдка* через карп. *маржина*, *марга* від уг. *marha* [Горбач, 1993, с. 33, 171]. Така етимологія видається цілком переконливою, якщо визнати за можливе звуження семантики від ‘худоба’ до ‘вівця’ (вівці ж бо становлять чи не головний різновид худоби в тому регіоні). Водночас ширший погляд на фонетичні та словотвірні варіанти лексем на позначення вівці / барана в українських історичних соціолектах дає дещо іншу картину. Зокрема, з-поміж таких назв можна виділити непохідні *бирха*, *векла*, *мерхля* / *мехля*, від яких утворено низку лексем з різноманітними значеннями, наприклад *мерхло* ‘м'ясо’, *веклик* ‘баран; кожух’, *викла* ‘вовна’ тощо. Це можна подати як словотвірне гніздо (подаємо його фрагмент, використовуючи матеріали різних українських арго):

→ *мерлютча* ‘ягня’
мерхля ‘вівця’ → *мерхлій* ‘баран’
→ *мерхлюдка* ‘вівця’ → ‘баран’
→ *мерхло* ‘м'ясо’.

У таких гніздах можливі найрізноманітніші фонетичні, словотвірні та семантичні трансформації, зокрема харківський арготизм *махлятина* має значення ‘яловичина’ (через розширення, а відтак звуження семантики: ‘баранина’ → ‘м'ясо’ → ‘яловичина’), а чернігівське *махлянки* позначає бублики (через смислову асоціацію між лексемами *баран* і *баранки*). Звісно, проблему в аналізованому випадку становить те, що подані непохідні назви

овець формально мають мало спільного з гр. *πρόβατο*, від якого їх виводять (найближче до етимона стоїть харківське *бирха*), однак, як показує практика ретельного аналізу арготизмів, вони можуть повністю різнитися за фонетичною структурою від етимона (див., напр., про зв'язок між гр. *αγέλαδα* та рос. *арг. трубеха* чи *облыря* у [Редько, 2021, с. 106]). Принагідно додамо, що ґрунтовний аналіз номенів саме цього гнізда дає змогу перекваліфікувати арготизм *бармут* ‘кожух’ із тюркізму [Горбач, 1993, с. 179] на грецизм (див. аналіз лексеми *барват* у [Редько, 2023а, с. 384–385]).

Досить часто носії арго затемнюють запозичені номени, надаючи їм додаткових асоціацій або зв'язків з українськими лексемами. Наприклад, у галицьких записах В. Гнатюка подано арготизм *крихти* ‘крупн’, який О. Горбач потрактовує як “можливо, маємо тут лише далекоюсяжну деформацію назвуку слова *крупн*” [Горбач, 2006, с. 224]. Ширший аналіз із залученням матеріалів волинського арго дає змогу підважити цю гіпотезу, адже маємо кілька похідних від згаданого арготизму: *крихотник* ‘суп’, *крихтильний* ‘ячмінний’, *крихтин* ‘ячмін’, *крохотник* ‘куліш, крупник’ [Дзендзелівський, 1979, с. 194]. Серед них особливо важливою є лексема *крихтин* ‘ячмін’, що уможливило припущення про можливий зв'язок цих арготизмів із гр. *κριθή* ‘т. с.’, від якого також варто виводити і шаповальське *акруша* ‘хліб’ (не заперечуємо, втім, що це грецьке слово навмисне зблизили з укр. *крихта*). Те саме можна сказати й про лексему *плихти* ‘плечі’, яку О. Горбач подає серед “перейначень чи перекручень” [Горбач, 1993, с. 20], хоч, мабуть, коректніше її вивести від гр. *πλάτη* ‘верхня частина спини; плече; лопатка’; та арготизм *сиза*, *циза* ‘воша’ (у О. Горбача від *сизий* [Горбач, 1993, с. 22]) (пор. із гр. *σῆς* ‘міль’) тощо.

2. Нетипові способи і засоби творення арготизмів. На окрему увагу в контексті етимологічного аналізу заслуговують арготичні дериваційні особливості, які інколи зводять на манівці навіть досвідчених дослідників соціолектів. Насамперед ідеться про специфічні способи словотворення, зокрема криптоафікси, використовувані в арготичному назовництві (криптопрефікси

бі-, *ку-*, *сві-*, *ске-*, *ша-/шу-/шм-*, інфікс *-н-*, криптосуфікси *-івн(ий)*, *-омни(ий)*, *-очи(ти)* та ін.). Однак в окремих випадках треба досить обережно вичленовувати такі елементи в морфемній структурі арготизмів, адже це може призвести до хибного трактування їхнього походження. Зокрема, пояснюючи етимологію лексем *бікута*, *біштур*, *біштура* ‘палиця’, О. Горбач стверджує, що вони утворені за допомогою приставного складу *бі-* від *кута*, тобто кована, і *костур* відповідно [Горбач, 1993, с. 13]. Зважаючи на високу варіативність арготичних коренів і численні можливі трансформації їхньої форми, таке твердження видається суб’єктивним, адже вочевидь ідеться про варіанти тієї самої лексеми, яку можна вивести від гр. βακτηρία ‘палиця, ціпок’ і яка прийшла в українські історичні соціолекти з білоруських умовних мов (пор. біл. *баиштур*, *бикур*, *биштур*). Так само в О. Горбача хибно трактовано етимологію арготизмів *бурвінь*, *бурбіль* ‘ячмін’), які він пояснює як слова, що виникли “первісно з якогось **бур-мін*” [Горбач, 1993, с. 13], хоч знову-таки йдеться про грецьке запозичення (від гр. βρώμη ‘овес’).

Особливу проблему становить також нетиповий розвиток семантики арготизмів, адже за обмеженої кількості зібраного матеріалу немає певності, чи не втрачено якоїсь проміжної ланки, та й не завжди можна знайти вдалу паралель / модель, що підтвердить узагалі можливість таких семантичних зсувів. Тому нетипові семантичні зміни в соціолектизмів варто перевіряти ретельніше, адже може йтися про помилковість написання чи розуміння внутрішньої структури арготизму. До таких випадків, на нашу думку, належить слобожанське *антимоси* ‘сметана’, яке О. Горбач поясняє як перехід від гр. ἄρτυμή ‘масна їжа’ → *антимоси* ‘млинці’ → ‘сметана’ [Горбач, 1993, с. 171]. Логіка зазначеної семантичної зміни видається зрозумілою, але сумніви породжує те, що таке значення цього слова зафіксовано лише в одному арго, тоді як у багатьох інших соціолектах слово *антимоси* та його фонетичні варіанти позначають саме млинці. Можливо, записувач арго неправильно витлумачив контекст, у якому йшлося про млинці зі сметаною, а не просто про сметану. Ще менш зрозумілим видається перехід від рум. *pungă*

‘гаманець’ до *пундій* ‘пиріг’ [Горбач, 2006, с. 420] (нібито перенесення за формою, тобто пухкістю), хоча в такому разі досить складно пояснити переважання у слов’янських аргі цього слова з початковим *к* (*кинда*, *кундй*, *кундяк* та ін.) і розвиток семантики в напрямі до ‘хліб’, ‘пшениця’, ‘зерно’ (спроби пов’язати його з марійським *кинде* ‘хліб’, як це традиційно подають у російській аргології, теж породжують сумніви).

В окремих випадках хибне етимологізування може бути пов’язане з неправильним потрактуванням морфемної структури аналізованого арготизму. Зокрема, лексему *изъверзати* ‘мерзнати’ О. Горбач кваліфікує як zdeформований вислів [Горбач, 1993, с. 170], хоча переконливішим видається зв’язок із *сівер* ‘мороз; сніг’, *сіверити* ‘мерзнати’.

3. Можливі верифікаційні проблеми. Згадану проблему ми досить докладно коментували на прикладі арготичних записів П. Мартиновича, які опублікував 2007 р. музикознавець В. Кушпет [Редько, 2019, с. 91–92], та листування П. Мартиновича з В. Горленком [Редько, 2023b]. Зауважимо тільки, що в українських арготичних матеріалах на позір досить мало неточностей, пов’язаних із поганим відчитанням рукописів чи технічними помилками, виниклими вже під час друку арготичних словничків. Такі проблеми маємо лише в таких випадках, коли соціолектні матеріали збирали чи готували до друку нелінгвісти. Наприклад, у слобожанських записах В. Харкова, як їх подає В. Кушпет, зафіксовано арготизм *древце* ‘кавун’ [Кушпет, 2007, с. 401]. Морфемно-дериваційний аналіз цього слова, на перший погляд, дає змогу визначити його як похідний номен, утворений за допомогою форманта *-ц(е)*, і далі спробувати висунути припущення щодо можливого значення / походження кореневого елемента *древ-*. Однак у слобожанських записах П. Іванова (1883) натрапляємо на лексему *древус* із тієї самою семантикою, що уможливило очевидний висновок про помилкове відчитання слова в першому випадку (фіналь *це* потрібно читати як *ус*); О. Горбач подає цей арготизм серед zdeформованих виразів, виводячи його від *гарбуз* [Горбач, 1993, с. 170], що, втім, потребує дальших роздумів і пошуків.

Дискусія і висновки

У цій статті ми розглянули лише децию етимологічних коментарів до українських арготизмів і усвідомлюємо, що пересмислення потребують не лише проаналізовані гіпотези та пропоновані етимони, а й ширше коло номенів (зокрема, румунські, циганські, єврейські запозичення в українських історичних соціолектах, ба навіть запозичення з російської мови; див. [Горбач, 1993, с. 30–37]). Так само скрупульознішого аналізу потребують ті лексеми, які на сьогодні в наукових розвідках не пояснені етимологічно чи мають сумнівну етимологію навіть з погляду авторів таких гіпотез, див. перелік цих арготизмів, зокрема, у [Горбач, 1993, с. 38–39, 175–177, 187–188; Редько, 2019, с. 93]. З огляду на це перспективною видається дальша робота з субстандартними етимологіями, зокрема і зі школярськими та вояцькими соціолектами, а також лексикографічне їх опрацювання, яке автор цієї статті здійснює, укладаючи “Історико-етимологічний словник українських історичних соціолектів”. Хоча проблема арготичних етимологій може видаватися дуже вузькою з наукового погляду, однак саме такі студії, зрештою, уможливають чіткі й переконливі висновки щодо генези українських історичних соціолектів і їхніх зв’язків із соціолектами сусідніх мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аркушин, Г. (1996). “Старицька мова” (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся). *Slavia orientalis*, XLIV, 2, 229–236, 267–277.
- Аркушин, Г. Л. (1996). Вплив говіркового оточення на арго жebraків Волині. *Міжнародна конференція "Полісся: мова, культура, історія", приурочена до 10-ї річниці Чорнобильської трагедії* (Київ, с. 94–97). Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.
- Аркушин, Г. (2002a). Арго лаборів. *Slavia orientalis*, XLI, 3, 447–471.
- Аркушин, Г. (2002b). Словотвір іменника в західнополіському арго. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 6, 241–247.
- Горбач, О. (1993). *Арго на Україні*. Logos.
- Горбач, О. (2006). *Арго в Україні*. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

Дзензелівський, Й. (1975). Про арго спиських дротарів. *Дукля*, 6, 71–73.

Дзензелівський, Й. О. (1977). Арго нововижівських кожухарів на Волині. *Studia slavica. Academiae scientiarum hungaricae*, XXIII, 3–4, 289–333.

Дзензелівський, Й. О. (1979). Арго волинських лірників. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 16, 179–216.

Дзензелівський, Й. (1986). Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині). *Збірник за філологію у лінгвістику*, 29/1, 286–305.

Кушпет, В. (2007). *Старцтво: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.)*. Темпора.

Нелюба, А. (2002). Тенденції в арготичному словотворенні і засоби їх втілення. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія “Філологічні науки”*, 4, 105–112.

Редько, Є. О. (2019). Нові знадобки до українського арго (полтавські записи Порфирія Мартиновича). *Філологічні науки*, 30, 90–94. <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188775>

Редько, Є. О. (2020). Дві слови про генезу українських арго. У *Acta universitatis palackianae olomucensis facultas philosophica. Philologica 2020. Ucrainica IX. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (с. 109–113). VUP.

Редько, Є. О. (2021). До проблеми грецизмів в українських арго. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”*, 88, 104–108. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2021-88-16>

Редько, Є. О. (2023а). Аргологічні коментарі до “Етимологічного словника української мови”. У *Академік Олександр Савич Мельничук. І. Сучасне мовознавство. II* (с. 378–389). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Редько, Є. О. (2023b). “Некоторые слова я помню из того словаря...”: арготизми в одному листі XIX ст. У *Ucrainica X. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (с. 42–47). VUP.

Ставицька, Л. О. (2005). *Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови*. Критика.

Шевельов, Ю. (1995). Українське слово *вантаж* і проблема “арготичних суфіксів”. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Новая серія*, 4, 131–146.

Diefenbach, L. (1864). Die Ofenische Sprache. *Beitrage zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*, IV, 328–341.

Jagič, V. (1896). Die Geheimsprachen bei den Slaven. *Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften*, 133.

REFERENCES

Arkushyn, H. (1996). “Starytska mova” (Argot of the blind beggars of Western Polissya). *Slavia orientalis*, XLIV, 2, 229–236, 267–277 [in Ukrainian].

Arkushyn, H. L. (1996). The influence of the dialect space on the argot of the beggars of Volhynia. *International Conference "Polissya: Language, Culture, History", dedicated to the 10th anniversary of the Chernobyl tragedy* (Kyiv, pp. 94–97). M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology, NAS of Ukraine (pp. 94–97) [in Ukrainian].

Arkushyn, H. (2002a). Argot of labors. *Slavia orientalis*, XLI, 3, 447–471 [in Ukrainian].

Arkushyn, H. (2002b). Word formation of a noun in the argot of Western Polissya. *Contemporary problems of linguistics and literary studies*, 6, 241–247 [in Ukrainian].

Horbach, O. (1993). *Argot in Ukraine*. Logos [in Ukrainian].

Horbach, O. (2006). *Argot in Ukraine*. I. Krypiakevych institute of Ukrainian studies [in Ukrainian].

Dzendzelivskiy, Y. (1975). On the argot of Spis tinker. *Duklja*, 6, 71–73 [in Ukrainian].

Dzendzelivskiy, Y. O. (1977). Argot of Novovyshyv furriers in Volhynia. *Studia slavica. Academiae scientiarum hungaricae*, XXIII, 3–4, 289–333 [in Ukrainian].

Dzendzelivskiy, Y. O. (1979). Argot of Volhynian lyrists. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 16, 179–216 [in Ukrainian].

Dzendzelivskiy, Y. (1986). On the Argot of Ukrainian craftsmen (Kolkiv tailors' argot in Volhynia). *Collection of Philology and Linguistics*, 29/1, 286–305 [in Ukrainian].

Kushpet, V. (2007). *Novices: wandering singers-musicians in Ukraine (19th – early 20th centuries)*. Tempora [in Ukrainian].

Nelyuba, A. (2002). Trends in argotic word formation and means of their implementation. *Collection of Scientific Works of the Poltava State Pedagogical University named after V. H. Korolenko. Series “Philological Sciences”*, 4, 105–112 [in Ukrainian].

Redko, Ye. O. (2019). New findings about the Ukrainian argots (Poltava notes by Porfyrii Martynovych. *Philological Sciences*, 30, 90–94 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188775>

Redko, Ye. O. (2020). Two words about the genesis of Ukrainian argots. In *Acta universitatis palackianae olomucensis facultas philosophica. Philologica 2020. Ucrainica IX. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (pp. 109–113). VUP [in Ukrainian].

Redko, Ye. O. (2021). To the problem of Greek loanwords in the Ukrainian argots. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Philology”*, 88, 104–108 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2021-88-16>

Redko, Ye. O. (2023a). Argological comments on the “Etymological Dictionary of the Ukrainian Language”. In *Academician Oleksandr Savych Melnychuk I. Modern Linguistics. II* (pp. 378–389). Dmytro Burago Publishing House [in Ukrainian].

Redko, Ye. O. (2023b). “Some words I remember from that dictionary...”: argotisms in one letter of the 19th century. In *Ucrainica X. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury* (pp. 42–47). VUP [in Ukrainian].

Stavytska, L. O. (2005). *Argot, jargon, slang: Social Differentiation of the Ukrainian Language*. Krytyka [in Ukrainian].

Shevelov, Yu. (1995). The Ukrainian word *vantazh* and the problem of “argot suffixes”. *Collection of the Kharkiv historical and philological society. New series*, 4, 131–146 [in Ukrainian].

Diefenbach, L. (1864). Die Ofenische Sprache. *Beitrage zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*, IV, 328–341 [in German].

Jagič, V. (1896). Die Geheimsprachen bei den Slaven. *Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften*, 133 [in German].

Отримано редакцією журналу / Received: 10.04.26

Прорецензовано / Revised: 23.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

Yevhen REDKO, PhD, Senior Researcher

ORCID ID: 0000-0002-0797-9499

e-mail: yevhen.redko@ucu.edu.ua

Ukrainian Catholic University

NASU Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies,

Lviv, Ukraine

UKRAINIAN ARGOTIC ETYMOLOGY: PROBLEMS AND PROSPECTS

Background. Historical sociolects remain among the under-researched phenomena in Ukrainian linguistics, a fact driven by a range of internal and external factors. The relatively scarce body of research that underpins modern Ukrainian argology are primarily focused on the etymological analysis of sociolectisms; Consequently, these studies require critical reassessment and refinement in light of newly available linguistic data. The present article is dedicated to such a critical review. Drawing on the material of Ukrainian historical sociolects, it highlights the fundamental problems arising during the etymological analysis of argotisms and outlines prospects for their further study.

Methods. The analysis of sociolectisms employs traditional etymological approaches – phonetic, morphemic-derivational, and semantic – while taking into account extralinguistic factors in the development of substandard lexemes. Furthermore, Ukrainian argotisms are compared with their Belarusian and Russian counterparts, allowing for a more precise identification of changes in both their internal and external forms.

Results. Two prevailing approaches can be identified in Ukrainian argotic etymology: either providing verified etymologies for a limited range of lexemes (primarily of Greek origin) or actively etymologizing the entire corpus of argotisms, which inevitably leads to dubious hypotheses and erroneous claims. The difficulties in establishing the origins of argotisms are primarily driven by obscured motivational relationships between lexemes, the use of atypical derivational means, and verification issues – the latter being especially common when argotic material is analyzed by non-linguists. These problems are demonstrated through several specific lexemes and their corresponding commentaries, allowing for the refinement of the etymologies of the argotisms under study.

Conclusions. The conducted analysis underscores the need for a broader revision of argotic etymologies based on the observations provided and scientifically verified methods. This particularly concerns a range of argotisms previously identified as borrowings from Romanian, Romani,

Yiddish/Hebrew, and other languages. Special attention should be given to lexemes currently classified in argotic studies as etymologically obscure or those accompanied by dubious etymological hypotheses. Collectively, this will allow not only for the refinement and revision of the origins of some argotisms but also for the formation of a more coherent understanding of the genesis of Ukrainian historical sociolects within the broader context of other Slavic languages.

Key words: *history of the Ukrainian language, social varieties of language, historical sociolects, etymology, Itinerant blind singers' and artisans' argot.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'282.2

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).24-40](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).24-40)

Наталія ВЕРБИЧ, канд. філол. наук,
ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0003-3373-6332

e-mail: nataljaverbich@ukr.net

Інститут української мови НАН України,
Київ, Україна

ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ ЯК КОМПОНЕНТ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ

Вступ. Переважну більшість сучасних діалектологічних студій сфокусовано на традиційних описах різних рівнів мови. Проте не менш актуальними є комунікативний і прагматичний підходи до аналізу діалектного тексту, які відображають процеси виникнення та реалізації усного мовлення. Одним із компонентів діалектного наративу є дискурсивні маркери, які поки що залишаються поза увагою діалектологів.

Методи. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також описовий, компонентний, прийом дискурс-аналізу, методи та прийоми експериментальної фонетики тощо.

Результати. З'ясовано постановня терміносполуки “дискурсивний маркер” у зарубіжній та українській лінгвістичній практиці. Описано зміну поглядів на такі елементи дискурсу (від їх сприйняття як деструктивних елементів тексту до розуміння їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу). Продемонстровано роль і функції дискурсивних маркерів у діалектному мовленні. Установлено, що вони є важливим компонентом діалектної оповіді, пов'язаним із її синтаксичним, семантичним, комунікативним і прагматичним функціональними аспектами. Зауважено про різне сприйняття таких одиниць під час безпосереднього спілкування з діалектоносієм та під час читання й аналізу діалектних оповідей, зафіксованих у збірниках діалектних текстів.

Висновки. Установлено функціональне навантаження дискурсивних маркерів у діалектній оповіді. З'ясовано, що крім основної функції – структурування, такі елементи виконують низку інших – вказівну, анафоричну, видільну, підсилювальну, фатичну, експресивну та оцінну, а також регулятивну й програмувальну. Наголошено, що

перспективним завданням для діалектних студій є встановлення переліку загальномовних дискурсивних маркерів, а також виокремлення типових одиниць для тієї чи тієї говірки. Це не лише удокладнить розуміння структурних особливостей діалектної оповіді, а й поповнить склад диференційних одиниць різних говорів. Окремого аналізу потребує питання відображення дискурсивних маркерів у лексикографічних працях, зокрема діалектних.

Ключові слова: дискурсивні одиниці, дискурсивний маркер, усний наратив, спонтанне мовлення, діалектний текст.

Вступ

Діалектний текст – особливий феномен, що, з одного боку, відображає риси тієї чи тієї говірки, а з іншого, демонструє реальний стан усного мовлення. Опис говірок тривалий час ґрунтувався на аналізі записів, зафіксованих на основі спеціальних програм-питальників. На зламі тисячоліть відбулася зміна методології дослідження. Переважна більшість сучасних діалектологічних студій зорієнтована на вивчення діалектних оповідей – зв’язних текстів, які є “результатом миттєвої вербалізації свідомості у формі мовної семіотичної одиниці, що відповідає прагматичній настанові комунікації” [Руснак, 2011, с. 7].

Усний наратив, за визначенням П. Гриценка, – простір природної реалізації говіркових явищ, засіб фіксації і збереження важливої інформації про реальні процеси, що відбуваються в діалектному мовленні й говірці як одній із форм існування національної мови [Гриченко, 2000, с. 15]. При цьому “опис структури говірки не обмежується відтворенням репертуару одиниць та виявом парадигматичних відношень між ними. Важливим є з’ясування реальної поведінки кожної одиниці в говірці, її функціонування, що можливе лише на підставі аналізу текстів” [Гриченко, 2003, с. XII].

Переважна більшість сучасних діалектологічних студій сфокусована на традиційних описах різних рівнів мови – фонетичному, морфологічному, словотвірному, лексичному тощо. Проте не менш цікаві й питання виникнення та реалізації усного мовлення. Діалектний текст яскраво відображає відповідні процеси. Адже діалектоносії (незалежно від рівня освіти, соціального статусу, віку, статі тощо), спілкуючись із експлора-

торами, потрапляють у комунікативну ситуацію, коли мають розповісти про щось нове, невідоме незнайомій / малознайомій або знайомій людині (що теж впливає на зміст і структуру записаних оповідей). За таких умов можна зафіксувати непередбачені, наперед не продумані тексти, які демонструють безпосередню швидку реакцію діалектоносія на питання або запропоновану тему розмови та його адаптацію до мовленнєвої ситуації.

Чи не найголовніша ознака діалектної оповіді, що визначає її форму та структуру, – спонтанність, тобто поява тексту під час говоріння. Фактична одночасність мисленнєвих процесів і продукування мовлення, коли мовець не має ні часу, ні можливості для попереднього докладного обмірковування думки, а текст формується в момент говоріння, зумовлює особливу змістову структурованість окремих сегментів тексту, складніший, ніж у підготовлених виступах, зв'язок між синтаксисом і паузацією, появу “розмитих” міжфразових і міжсинтагмових швів, неоднозначних делімітативних параметрів окремих мовленнєвих одиниць, змістову незавершеність і неоднорідність через появу еліптичних конструкцій, повторів, уточнень, самовиправлень, заповнених і незаповнених пауз вагання тощо.

Одним з елементів спонтанного тексту є специфічні одиниці мовлення, що пов'язують різні сегменти оповіді. Ідеться про слова на зразок: *та, от, ну, значить, так, знаєте; розумієте; може, бачите* тощо, які частково втрачають свої частиномовні функції та значення й набувають особливих конотацій в усному мовленні. У сучасній мовознавчій практиці їх називають дискурсивними маркерами.

Мета дослідження – з'ясувати постання терміносполуки “дискурсивний маркер”, проаналізувати комунікативно-прагматичні особливості дискурсивних маркерів у діалектному мовленні.

Методи

Використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також описовий, компонентний, прийоми дискурс-аналізу, методи та прийоми експериментальної фонетики тощо.

Результати

Досліджуючи літературний стандарт, особливо підготовлені або читані тексти, такі повторювані слова кваліфікували як ваду,

огріх, що засмічує мовлення та порушує граматичні норми. Їх називали неповнозначною лексикою, зайвими словами [Сиротинина, 1974, с. 71, 73], порожніми словами [Stubbe, & Holmes, 1995], порожніми частками [Розанова, 1983, с. 36], словами-замінниками [Земская, 1987, с. 91], десемантизованими, семантично спустошеними словами, специфічними вставними словами, вигуками, модальними частками тощо [Fraser, 1999; Grosz, & Sidner, 1986; Redeker, 1990].

Зміна поглядів на такі елементи мовлення пов'язана насамперед зі студіями британських і американських лінгвістів. Професор Ч. Р. Квірк описав синтаксис кодифікованого та розмовного різновидів британського варіанта англійської мови та один із перших звернув увагу на функцію слів на зразок *you know*, *you see*, *well* в усному мовленні [Quirk et al., 1985]. Укладання корпусів англійської мови та аналіз їхніх матеріалів активізували увагу лінгвістів до так званих слів-паразитів, які раніше вважали деструктивними, зайвими в тексті. У 1976 р. Р. Лонгакр наголосив на особливому мовному та стилістичному потенціалі “загадкових часток”, значення яких неможливо встановити на рівні речення, а розуміння їхнього змісту та функцій можливе лише на рівні тексту [Longacre, 1983, с. 468]. Аналіз таких одиниць зумовив пошук оптимальної назви для їх позначення – комунікативні частки, комунікативи, релятиви, експлетиви тощо (див. докладніше [Бацевич, 2010, с. 104]), експлетиви [Скребнев, 1985]. Виокремлюючи такі елементи мовлення, дослідники акцентували на тому, що, з одного боку, ці слова і словосполучення втрачають усталене предметно-логічне значення, а з другого, стають виразниками емоційної та фатичної функцій мовлення. Більшість класифікацій цих мовних одиниць ґрунтувалася на співвіднесенні з відповідними частинами мови.

Переорієнтація лінгвістичних студій на вивчення дискурсивних практик зумовила появу нових кваліфікацій таких елементів, які уможливили б їх розуміння як таких, що функціонують на рівні дискурсу та не залежать від їхнього статусу як певних частин мови [Schiffrin, 1987, с. 24].

1977 р. професори Я. Л. Мей та Г. Габерланд заснували щомісячний часопис “Журнал прагматики” (“Journal of Pragmatics”,

Нідерланди; офіційний сайт – <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-pragmatics>), кілька окремих випусків якого (1986, 1990 та 1998 pp.) присвячено дослідженню таких одиниць. Інтерес до їх аналізу пов'язаний із розвитком функційної, когнітивної лінгвістики, прагматики мови тощо. Такі одиниці називали метатекстовими елементами [Вежбицка, 1978], прагматичними коннекторами [Stubbs, 1986], прагматичними операторами [Ariel, 1994], дискурсивними конективами [Dijk, 1979], фразовими коннекторами [Halliday, & Hasan, 1976], дискурсивними коннекторами [Blakemore, 1987, 1992], дискурсивними маркерами або дискурсивними операторами [Fraser, 1999, с. 932], дискурсивними словами [Traugott, 1995], прагматичними частками [Östmann, 1995; Foolen, 1996], прагматичними маркерами [Fraser, 1999; Aijmer, 2013], семантичними елементами зв'язку [Quirk et al., 1985]. Розмаїття термінології свідчить про пошук поняття, яке б найповніше відобразило зміст і функції цих одиниць. Сьогодні зазвичай їх називають дискурсивними словами чи дискурсивними маркерами.

С. Левінсон, описуючи зв'язок між прагматикою та семантикою, продемонстрував, як прагматичний підхід допомагає розв'язати окремі проблеми семантики та спростити семантичний аналіз. Серед іншого він звернув увагу на наявність у різних мовах світу особливих слів і фраз, які позначають зв'язок між попереднім і наступним дискурсами та наголосив на їхній дискурсивній функції [Levinson. 1983, с. 87–88].

Д. Шиффрін, досліджуючи міське мовлення Філадельфії, схарактеризувала синтаксичні, граматичні, фонетичні (зокрема наголос, редуцію і тон) риси дискурсивних маркерів *oh, well, and, but, or, so, because, now, then, I mean, y'know* [Schiffrin, 1987, с. 45] та означила їх як специфічний клас мовленнєвих одиниць.

Про окремішній статус дискурсивних маркерів писав також Б. Фрейзер, наголошуючи, що дискурсивні або прагматичні маркери функціонують лише в дискурсі. Вони не є частиною пропозиційного змісту висловлення, а сигналізують, акцентують і маркують аспекти спілкування, які передає мовець [Fraser, 1996, 1999].

В українській лінгвістичній традиції на такі мовленнєві одиниці звертали увагу в студіях із культури мови, стилістики,

риторики тощо, трактуючи їх як вади усного підготовленого мовлення. Ф. Бацевич, описуючи актуальні проблеми мікропрагматики як “прагматики одиниць мовного коду”, виокремив дискурсивні слова (ДС) як окремий клас. Він констатував, що “попри деякі зрушення у вивченні семантико-прагматичних особливостей ДС необхідно визнати: закономірності їхньої системної організації фактично досі не виявлено. Інакше кажучи, на противагу словам із чіткою денотативною і/або сигніфікативною співвіднесеністю, синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні (родовидові) та інші парадигматичні зв’язки ДС не описані, відсутні навіть найзагальніші принципи їх вияву” [Бацевич, 2010, с. 107]. У перші два десятиліття ХХ ст. з’явилися дослідження, присвячені функціонуванню дискурсивних одиниць у художніх текстах [Лик, 2014; Лисецька, 2016; Олексенко, & Шокуров, 2023; Мойсієнко, 2025], а також студії, пов’язані з відтворенням іншомовних дискурсивних маркерів українською мовою [Засєкін, 2001; Огієнко, 2009]. У сучасних розвідках на матеріалі українського розмовного мовлення й досі переважає пояснення таких елементів, як недоліку, негативного явища (їх подають в одному ряду зі словами-паразитами, десемантизованими елементами тощо) [Биби́к, 2013; Цар, 2021, с. 99].

Дискурсивні маркери в діалектному мовленні ще не були об’єктом окремого дослідження, хоча вони – важливий компонент діалектної оповіді, пов’язаний із її синтаксичним, семантичним, комунікативним і прагматичним функціональними аспектами. Принагідно про позбавлені семантики “порожні” синтагми, що “розводять” у часі процеси мислення та мовлення, зауважувала Н. Руснак, аналізуючи структурний, прагматичний, когнітивний виміри діалектних текстів [Руснак, 2011. с. 21]. Характеризуючи текстову категорію зв’язності, І. Романина вказала на своєрідну функцію особових і вказівних займенників, яким властиві не лише типові граматичні функції, а й особлива роль у реалізації логічних зв’язків між частинами тексту [Романина, 2015, с. 35]. Аналізуючи сполучники, авторка зазначила, що вони “є не лише граматичними, а й логічними виявами зв’язності, бо виражають відношення залежності, поєднання подій, альтернативності, збігів” [Романина, 2015, с. 35].

Відомо, що лінійність діалектної оповіді суттєво відрізняється від лінійного розгортання літературного писемного або відредагованого усного тексту. За визначенням П. Гриценка, “діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форм і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови” [Гриценко, 2003, с. XV]. Природне формування діалектного наративу під час конкретного акту комунікації (тут і зараз) спричиняє появу усталених і повторюваних структур, своєрідну архітекτονіку, синтаксис тощо. Однією із закономірних рис діалектного тексту є поява дискурсивних маркерів.

Наприклад, знайоме експлораторам слово *ну*, яким діалектності часто починають свої оповіді або відповіді на питання: *ну і іше нагадала росказати про Саўку* // [Назарова, 1977, с. 16]; *ну йа вам хочу росказати / йе"к коле"с обробл'ели л'он* // [Назарова, 1977, с. 19]; *ну було / йак то було ви"с'іл'е кедис' / йак то ўби'рали мо'лодуху / ну так спи'вали / ўби'рали і тойе / при'йхал'і сва'тиє і с'тал'і йй'йі то'ргувати' / і с'тал'і йй'йі ўби'рати' / ну ї / з'начит' стаў мо'лоди'ї до ней'ї йте" / ну і при'шоў тої мо'лоди'ї і с'тал'і торго'вати' / да'йут' грош'и іе ї так спи'вайут' // [Назарова, 1977, с. 29]; *ну // те"пер почи'найом за го'род'іну рос'казуват' // [Назарова, 1977, с. 112]; ну о'це ў нас з'вец'а хвас'тушка / ц'в'іте во'на ро'зовин'ко / хара'шо // [Назарова, 1977, с. 134]; ну тай так бринз'у ро'би'ли // [Назарова, 1977, с. 309]; ну а те"пер про вичир'ниц'і шос с'кажу йак даў'но бу'ли // [Назарова, 1977, с. 328]; ну нас було ў бат'ка дес'ати'ро / т'ройе ўмерло / се'меро нас ос'талос'а / чи'тири б'рати і три сест'ри // [Назарова, 1977, с. 410].**

У наведених прикладах слово *ну* не є ані стверджувальною, ані питальною, ані спонукальною часткою, як її характеризують у тлумачних словниках (переважно в тих, що відтворюють лексику літературної мови, бо в діалектних словниках таких лексем і відповідно їхніх значень зазвичай не наводять). Проте поява цього слова в конкретних прикладах пов'язана не так зі змістом тексту, як із його членуванням, потребою окреслити тип послідовного дискурсивного зв'язку між поточним вислов-

ленням і попереднім. Крім того, це час, за який мовець формулює думку, прогнозує відповідь на питання експлоратора.

Порівняймо значення слова *от* у наведеному контексті: *йакшо́ газда́ зам'іжний кусо́чки то́йї земл'і поб'іл'ше дас'ц' / то хоч д'і́учина пога́на та́ї в'і́ддас'ц' / а коли́ / а коли́ по́л'а м'є́ни'є то́йї зе"мл'і / то д'і́учину і гарн'ішчу трудн'ішч в'і́дда́ти / от // дайе́ ба́т'ко ўс'і сі́ли дл'а д'і́учини шоп ту д'і́учину в'і́дда́ти // от згоди́лис'є / і то́гді́ ше зна́йете іду́т / ше й до по́пá рáнше іду́т / аби́ п'іп устано́виў / йім шл'уп / (с. Небилів Калуського р-ну Івано-Франківська обл.).*

У першому фрагменті слово *от* сигналізує про завершення думки, а в другому – має типові значення вказівної частки ‘уживається в описах, розповідях при вказуванні на який-небудь факт, подію, явище і т. ін., на послідовність їх протікання в часі тощо (часто з повторенням)’ [Білодід, 1974, с. 798]. Зауважмо, що дискурсивні маркери, крім іншого, – важливий сегмент інтонаційної структури діалектної оповіді, який подекуди вирівнює певну синтаксичну та змістову неупорядкованість висловлювань.

Не всі дискурсивні маркери можемо кваліфікувати як такі, що втратили або частково позбавлені значення, а їхнє функціонування в тексті зумовлене лише розділовою та розрізнявальною функціями.

Порівняймо інші приклади:

І ўни там тру́ц'а / ро́зум'і́єте / о́дже на т'ім ду́же ле́хко його́ ві́лками бу́ло / про́бити / бу́ли так'і ві́лки розу́м'і́єте йак кова́л' то́то приспо́биў до то́го / та йакé зробі́в там і ми бра́ли на таку́ ті́чку розу́м'і́єте і так / іде́мо ди́вимос'а / у́жé / і на бе́р'іх / і на бе́р'іх // (с. Гребенів Стрийського р-ну Львівської обл.);

ж'і́нка йшла пра́ти на р'іку́ / то / йшла́ / так чи́сто го́ла би бос / у нас /е/ хто лиш го́ли / по по́яс го́ла бу́ла чи́сто вона́ значі́т / уна́ си підкаса́ла значі́т / соро́чку так піддира́ла бо аби́ не вбри́скала і так на р'іц'і́ / обме́рзнут навкру́г не́йї гомбл'і́ значі́т та́кі / і вона́ так / му́с'іла пра́ти // (с. Підвисоке Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.).

В обох контекстах слова, які традиційно кваліфікуємо як вставні, трапляються на початку розмови діалектоносія та експло-

ратора. Проте їхні значення, повторюваність, частотність свідчать не так про семантику вставності – намагання зосередити увагу співрозмовника на сказаному (*розумієте*) або узагальненні висловленого (*значить*), а, імовірніше, сигналізують про невпевненість мовців, спричинену як позамовними обставинами – специфічними умовами діалогу (спілкування з кількома незнайомими людьми, наявність звукозаписувальної апаратури), так і власне мовними – ще не до кінця спланованим викладом думки з одночасною її вербалізацією.

Зрозуміти відмінності слова, що має певний граматичний статус, і подібного, але з утраченими або частково знівельованими лексичними та граматичними ознаками (тобто такого, що перейшло до розряду дискурсивних маркерів), можемо лише в широкому контексті:

*А ше шо тобі бу / йа ўже не рас тóйе праў'л'у /кх/ йак /
пóзику /е/ застаў'áli // /е/ при'шли / а бáт'ко получаў /
/е/ шіст' рубл'іў /е/ інвал'ітност'і тейі / ну не та йак пéнс'ііа а
та йак йак то каз / [ну пенсія за інвалідністю] / ну / і вони
при'шли / і / бáт'кові сказа́ли шоп потп'ісаўс'а / ну він же ш не
міх та рука́ йакá / і вони зган'áli л'ўдеі / шоп потп'іса́ти пóзику
/ а чўтка така́ бу́ла с'іліра́да бу́ла / бу́ла така́ чўтка / шо / ну та
с'іл'ра́да бу́ла шо дес' л'ўде́й вивезлі а ў ті хáті бу́ла с'іліра́да
шо л'о-ох на подві́рії такі́ ве"лікий та йак би ў нас /кх/ і
ка́жут' /е/ хто там не хтіў то за закривáли ў л'ох // л'ўде йак
йа ўже бойáлас'а тóго йак ўже ду́майу бóже закрі́йут' ў л'ох /
алé гна́ли ўсіх і менé берóут' дити́ну // шоп п'ітп'іса́ти ту
пóзику // пóўна хáта д'ітэй малі́х / а йа ста́рша і берóут' і-і / і
ше допíр шос' дес' говóрат' / за добрó / йакóйе тóйе добрó бу́ло
/ то не хóц':а на́віт' і // і / ну сус'ідіў ба́гато ўже ведóут' до тейі
с'іл'ра́ди // і мéне ў тóму чісл'і / і йа ўже йду / алé йáкос' так /
байду́же ішлá / бо то з л'уд'мі / ну і ўже так до /е/ по óчеред'і
там / сті"л та́кий / йак на ўс'у хáту на́шу / червóнойу
партові́нойу застéл'аний той сті"л / а йіх сид'áт' за столóм
кругóм / ўс'áких тих / а на а на стол'і /е/ та́кийі черн'и / де
черні́ло та́кийі откρί́т'і тійі черні́лниц'і // і ручкі́ там тих / і
ўже бра́ти і путні́сувати тóйе // і ўже так /е/ пудвóд'ат'*

л'удей пудвод'ат' / а нарэшті і мене / п'ідвод'ат' / шоп йа п'ітп'ісала // а йа моу'чу / ні'чо ні кажу' / тій'ко моу'чу // плачу і моу'чу / і берут' мойу' р'уку і тако т'агнут' // /е/ шоп то йа такі п'ітп'ісала // (с. Грибовиця Володимирського р-ну Волинської обл.).

Перше вживання в цьому тексті слова **і** (*а ба'т'ко полу'ча'у' / шіст' рубл'і'у' / інвал'іт'ност'і тейі // і воні' зган'али л'удей*) не дає змоги виокремити типові значення єднального сполучника, зафіксовані в тлумачних словниках. Основна його функція – поєднати віддалені елементи оповіді, забезпечивши в такий спосіб зв'язність тексту.

У фрагменті – *йако'йе то'йе добро' було' / то не хо'ц'а на'віт' і // і / ну сусіди' ба'гато ўже веду'т' до тейі сіл'ради /* – перше **і** та триваліша, порівняно з попередніми, пауза після нього (2 143 мс, за середньої тривалості пауз у цьому фрагменті оповіді – 720 мс) сигналізують про неповноту, обірваність фрази, спричинену особливим емоційним станом мовця, що пов'язане з вразливими для нього спогадами, а друге **і** – засвідчує перехід до нової мікротеми тексту.

У фрагменті – *а на столі' / такийі черен і /е/ де черніло такийі откриті тійі чернілници /* – **і** передає вагання мовця щодо вибору потрібної лексеми та правильності її вимовлення й водночас стає маркером для подальшого пояснення озвученого.

Чи не найвиразніша ознака дискурсивних маркерів – їхня надлишковість у тексті (структурно оповідь їх не потребує, вони не впливають на зміст висловлювання). Ця надлишковість особливо помітна під час аналізу наративів, відтворених графічними засобами, – у збірниках чи хрестоматіях, а також у процесі читання цих фрагментів. Зрозуміло, що механізми сприйняття й декодування інформації під час читання та безпосереднього спілкування різні. Якщо під час читання “семантично порожні” елементи, особливо повторювані, видаються зайвими, то в умовах спілкування – це необхідний компонент, який дає змогу мовцеві адекватно сформулювати й висловити думку, налагодивши при цьому контакт зі співрозмовником, а реципієнтові – правильно її інтерпретувати, сприйняти за допомогою, зокрема, і різних контекстуальних підказок.

Дискусія і висновки

Отже, дискурсивні маркери – семантично зневиразнені слова та вислови, функціонування яких зумовлене структуруванням усного тексту / дискурсу. Ці комунікативно-прагматичні одиниці мовлення не впливають на граматичну правильність висловлення. Основна їхня функція – організація, структурування оповіді, вони позначають перехід від однієї мікротеми до іншої, тематично об'єднуючи їх у єдине ціле, сповіщають про пояснення раніше озвученої думки.

Крім основної функції – структурування, у діалектному наративі дискурсивні маркери виконують низку інших функцій: вказівну, анафоричну, видільну, підсилювальну, фатичну (контактовстановлювальну), експресивну та оцінну (сегменти мовлення з дискурсивними маркерами часто поєднані з невербальними формами комунікації – жестами, мімікою, та оформлені специфічною інтонацією), регулювання (вплив на співрозмовника, спонукування до дії), програмування (формулювання думки та корекція мовлення, підбір потрібних слів та ін.) тощо.

Цікавим для діалектних студій може бути не лише встановлення переліку та аналіз загальномовних дискурсивних маркерів, а й виокремлення типових одиниць для тієї чи тієї говірки. З одного боку, це дасть змогу докладніше схарактеризувати особливості структури діалектної оповіді, а з другого, імовірно, поповнить склад диференційних одиниць різних говорів. Окреме питання – можливість і доцільність (чи недоцільність) увиразнювати парадигматичні зв'язки дискурсивних маркерів з огляду на типові контексти їх уживання в лексикографічних працях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бацевич, Ф. (2010). *Нариси з лінгвістичної прагматики*. ПАІС.
- Бирик, С. П. (2013). *Усна літературна мова в українській культурі повсякдення*. Аспект-Поліграф.
- Білодід, І. К. (Ред.). (1974). *Словник української мови*: у 11 т. Т. 5. Н–О. Наукова думка.
- Вежбицка, А. (1978). Метатекст в тексті. *Новое в зарубежной лингвистике, Лингвистика текста*, 8, 402–421. Прогресс.
- Грищенко, П. Ю. (2000). Текст як простір вияву діалектних явищ. *Збірник лінгвістичних праць до 60-річчя проф. О. А. Колесникова* (с. 9–15).

Гриценко, П. Ю. (2003). Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. У М. Павлюк, І. Робчук (Ред.), *Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, I–XVI.

Засєкін, С. (2001). *Дискурсивні маркери когерентності англо-мовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти* [Автореф. дис. канд. філол. наук, Київський національний лінгвістичний університет].

Земская, Е. А. (1987). *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*. Русский язык.

Илик, О. (2014). Засади маркування дискурсивних слів у корпусі текстів малої прози І. Франка. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія "Філологічна"*, 46, 71–74.

Лисецька, Ю. (2016). Диференційні ознаки дискурсивних маркерів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія "Філологічні науки"*, 2(84), 79–82.

Мойсієнко, А. (2025). Дискурсивний маркер *Аж* у динамічній системі висловлення, тексту. *Українське мовознавство*, 55, 178–193.

Назарова, Т. В. (Ред.). (1977). *Говори української мови: збірник текстів*. Наукова думка.

Огієнко, І. (2009). *Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас-медіа* [Автореф. дис. канд. філол. наук, НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні].

Олексенко, О., & Шокуров, О. (2023). Художні функції службових слів у поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження*, 1, 8–30.

Розанова, Н. Н. (1983). Суперсегментная фонетика. *Русская разговорная речь: фонетика, морфология, лексика, жест* (с. 5–79). Наука.

Романина, І. Р. (2015). *Структурно-семантичні особливості діалектних текстів про чуда в наддністрянському говорі* [Дис. канд. філол. наук, НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича].

Руснак, Н. А. (2011). *Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти* [Автореф. дис. д-ра філол. наук, НАН України, Інститут української мови].

Сиротинина, О. Б. (1974). *Современная русская разговорная речь и ее особенности*. Просвещение.

Скребнев, Ю. М. (1985). *Введение в коллоквиалистику*. Издательство Саратовского госуниверситета.

Цар, І. М. (2021). *Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі*. Наукова думка.

- Aijmer, K. (2013). *Understanding Pragmatic Markers: A Variational Pragmatic Approach*. Edinburgh University Press.
- Ariel, M. (1994). Pragmatic operators. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (pp. 3250–3253). Pergamon Press.
- Blakemore, D. (1987). *Semantic Constraints on Relevance*. Blackwell.
- Blakemore, D. (1992). *Understanding Utterances*. Blackwell.
- Dijk, T. A. (1979). Pragmatic connectives. *Journal of Pragmatics*, 3, 447–456.
- Fraser, B. (1996). Pragmatic markers. *Pragmatics*, 6(2), 167–190.
- Fraser B. (1999). What are discourse markers? *Journal of pragmatics*, 31, 931–952.
- Foolen, A. (1996). Pragmatic particles. In *Handbook of Pragmatics*. (pp. 1–24). John Benjamins Publishing Company.
- Grosz, B., & Sidner, C. (1986). Attention, intention, and the structure of discourse. *Computational Linguistics*, 12(3), 175–204.
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Longacre, R. E. (1983). *The grammar of discourse*. Plenum Press.
- Östmann, J.-O. (1995). Pragmatic particles twenty years after. In B. Wärvik, S.-K. Transkanen, R. Hiltunen (Eds.), *Organization in discourse* (pp. 95–108). University of Turku.
- Quirk, R., Greenbaum S., Leech G. & Svartvik J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
- Redeker, G. (1990). Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics*, 14, 367–381.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge University Press.
- Stubbs, M. (1986). A matter of prolonged fieldwork: notes towards a modal grammar of English. *Applied Linguistics*, 7, 1–25.
- Stubbe, M. & Holmes, J. (1995). You know, Eh and Other “Exasperating Expressions”: An analysis of social and stylistic variation in the use of pragmatic devices in a sample of New Zealand English. *Language & Communication*, 15(1), 63–88.
- Traugott, E. (1995). *The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization*. https://www.researchgate.net/publication/228691469_The_role_of_discourse_markers_in_a_theory_of_grammaticalization

REFERENCES

- Aijmer, K. (2013). *Understanding Pragmatic Markers: A Variational Pragmatic Approach*. Edinburgh University Press.

Ariel, M. (1994). Pragmatic operators. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (pp. 3250–3253). Pergamon Press.

Batsevych, F. S. (2010). *Essays on linguistic pragmatics*. PAIS [in Ukrainian].

Bybyk, S. P. (2013). *Oral literary language in Ukrainian everyday culture*. Aspect-Polygraph [in Ukrainian].

Bilodid, I. K. (Ed.). (1974). *Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 volumes*. Vol. 5. N–O. Naukova dumka [in Ukrainian].

Blakemore, D. (1987). *Semantic Constraints on Relevance*. Blackwell.

Blakemore, D. (1992). *Understanding Utterances*. Blackwell.

Dijk, T. A. (1979). Pragmatic connectives. *Journal of Pragmatics*, 3, 447–456.

Foolen, A. (1996). Pragmatic particles. In *Handbook of Pragmatics*. (pp. 1–24). John Benjamins Publishing Company.

Fraser, B. (1996). Pragmatic markers. *Pragmatics*, 6(2), 167–190.

Fraser B. (1999). What are discourse markers? *Journal of pragmatics*, 31, 931–952.

Grosz, B., & Sidner, C. (1986). Attention, intention, and the structure of discourse. *Computational Linguistics*, 12(3), 175–204.

Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.

Hrytsenko, P. Yu. (2000). Text as a space for the manifestation of dialect phenomena. *Zbirnyk linhvistychnykh prats do 60-richchia prof. O. A. Kolesnykova* (pp. 9–15) [in Ukrainian].

Hrytsenko, P. Yu. (2003). Texts as a source for the study of Ukrainian dialects in Romania. In M. Pavlyuk, I. Robchuk (Eds.) *Ukrainian dialects of Romania. Dialect texts*. Institute of Ukrainian Studies named after I. Kryp'yakevych NAS of Ukraine, I–XVI [in Ukrainian].

Ilyk, O. (2014). Principles of marking discourse words in the text corpus of short prose by I. Franko. *Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series "Philological"*, 46, 71–74 [in Ukrainian].

Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.

Longacre, R. E. (1983). *The grammar of discourse*. Plenum Press.

Lysetska, Yu. (2016). Differential properties of discourse markers. *Bulletin of the Ivan Franko Zhytomyr State University. Series "Philological Sciences"*, 2(84), 79–82 [in Ukrainian].

Moisiienko, A. (2025). A discourse marker “аж” within the dynamic system of utterance and text. *Ukrainske movoznavstvo*, 55, 178–193 [in Ukrainian]. <https://ukr.movoznavstvo.knu.ua/uk/issue/view/501/453>

Nazarova, T. V. (Ed.). (1977). *Speak Ukrainian: A Collection of Texts*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Ohienko, I. (2009). *Discursive words of Turkish origin in the texts of modern Bulgarian mass-media* [PhD dissertation abstract in Philology, NASU O. O. Potebnia Institute of Linguistics] [in Ukrainian].

Oleksenko, O., & Shokurov, O. (2023). Artistic Functions of Function Words in Lina Kostenko's Poetic Speech. *Linhvistychni doslidzhennia*, 1, 8–30 [in Ukrainian]. <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/13773>

Östmann, J.-O. (1995). Pragmatic particles twenty years after. In B. Wärvik, S.-K. Transkanen, R. Hiltunen (Eds.), *Organization in discourse* (pp. 95–108). University of Turku.

Quirk, R., Greenbaum S., Leech G. & Svartvik J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.

Redeker, G. (1990). Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics*, 14, 367–381.

Romanyina, I. R. (2015). *Structural and semantic features of dialect texts about miracles in the Transnistrian dialect* [Dissertation of Candidate of Philological Sciences, NASU I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies] [in Ukrainian].

Rozanova, N. N. (1983). Supersegmental phonetics. *Russian colloquial speech: phonetics, morphology, vocabulary, gestures* (pp. 5–79). Nauka [in Russian].

Rusnak, N. A. (2011). *Dialect text: linguocognitive and pragmatic aspects* [PhD dissertation abstract in Philology, NASU Institute of the Ukrainian Language] [in Ukrainian].

Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge University Press.

Skrebnev, Yu. M. (1985). *Introduction to colloquialism*. Publishing house of Saratov State University [in Russian].

Stubbe, M. & Holmes, J. (1995). You know, Eh and Other “Exasperating Expressions”: An analysis of social and stylistic variation in the use of pragmatic devices in a sample of New Zealand English. *Language & Communication*, 15(1), 63–88.

Stubbs, M. (1986). A matter of prolonged fieldwork: notes towards a modal grammar of English. *Applied Linguistics*, 7, 1–25.

Syrotynina, O. B. (1974). *Modern Russian colloquial speech and its peculiarities*. Prosveshchenye [in Russian].

Tsar, I. M. (2021). *Ukrainian everyday speech in the urban youth environment*. Naukova dumka [in Ukrainian]. <https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/TSar.pdf>

Traugott, E. (1995). *The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization*. <https://www.researchgate.net/publication/>

228691469_The_role_of_discourse_markers_in_a_theory_of_grammaticalization

Vezhbytska, A. (1978). Metatext in the text. *New in Foreign Linguistics, Text Linguistics*, 8, 402–421. Progress [in Russian].

Zasiekin, S. (2001). *Discursive markers of coherence of English-language dialogical text: cognitive and pragmatic aspects* [PhD dissertation abstract in Philology, Kyiv National Linguistic University] [in Ukrainian].

Zemskaya, E. A. (1987). *Russian conversation: linguistic analysis and training problems*. Russkii iazyk [in Russian].

Отримано редакцією журналу / Received: 20.03.26

Прорецензовано / Revised: 18.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

Nataliia VERBYCH, PhD (Philol.), Senior Researcher

ORSID ID: 0000-0003-3373-6332

e-mail: nataljaverbich@ukr.net

Institute of Ukrainian Language

of National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

DISCOURSE MARKS AS A COMPONENT OF DIALECT SPEECH

Background. Most modern dialectological studies focus on traditional descriptions of different levels of language. However, no less relevant are communicative and pragmatic approaches to the analysis of dialect text, which reflect the processes of emergence and implementation of oral speech. One of the components of dialect narrative is discursive markers. Such units of oral speech have not yet been the object of dialectological research.

Methods. The present research employs general scientific methods of analysis and synthesis, as well as descriptive, component, discourse analysis techniques, etc.

Results. The article clarifies the emergence of the concept of “discursive marker” in foreign and Ukrainian linguistic practice. The change in views on such elements of discourse is described (from their perception as destructive elements of the text to the understanding of their communicative and pragmatic potential). The role and functions of discursive markers in dialect speech are demonstrated. It is established that they are an important component of dialect narration, associated with its

syntactic, semantic, communicative and pragmatic functional aspects. It is shown that the perception of such units during direct communication with a dialect speaker differs from their perception during reading and analyzing dialect stories from collections of dialect texts.

Conclusions. The functional load of discursive markers in dialect narration has been established. The main function of such speech elements is structuring, they also perform other functions - indicative, anaphoric, allocative, reinforcing, phatic, expressive and evaluative, regulatory, programming, etc. A promising task for dialect studies is to establish a list of general language discursive markers, as well as to identify typical units for a particular dialect. This will clarify the understanding of the structural features of dialect narration and will supplement the composition of differential units of different dialects. The need to reflect such units of speech in lexicographic works requires a separate analysis.

Key words: discursive units, discursive marker, oral narrative, spontaneous speech, dialect text.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 811.161.2'282.2'367.625'373.611(477.83-22)

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).41-60](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).41-60)

Наталія ХІБЕБА, канд філол наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-1098-3082

e-mail: nataliya.khibeba@lnu.edu.ua

Львівський національний університет імені Івана Франка,

Львів, Україна

БОЙКІВСЬКА ГОВІРКА СЕЛА ЛОСИНЕЦЬ ЯК МІКРОСИСТЕМА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вступ. У статті здійснено комплексний аналіз бойківської говірки села Лосинець Самбірського району Львівської області як репрезентанта південно-західного діалекту української мови. Підкреслено важливість дослідження окремих говірок для уточнення меж ареалу, виявлення типових і спорадичних мовних явищ та поглиблення опису мовної картини діалектоносіїв. Вивчення говірки села Лосинець сприяє уточненню діалектологічної карти бойківського ареалу, фіксації унікальних рис на різних мовних рівнях і запобіганню втраті цінного діалектного матеріалу. Мета дослідження – комплексно описати фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості говірки і визначити її місце на діалектологічній карті бойківського ареалу.

Методи. Дослідження проведено за допомогою експедиційно-польового, лінгвогеографічного та описових підходів.

Результати. На фонетичному рівні констатовано збереження архаїчних рис ([a] після м'яких приголосних, відсутність перезвуку, незначний вияв укання), а також позиційні модифікації у вокалізмі й консонантизмі. Морфологічний рівень репрезентує нормативні й діалектні форми, варіантність флексій. На синтаксичному рівні простежено функціонування локальних сполучників, специфічне керування та наявність діалектно маркованих конструкцій. Лексичний рівень говірки відзначається багатим фразеологічним фондом, пов'язаним із традиційною культурою й весільною обрядовістю бойків.

Висновки. Говірка села Лосинець є цілісною мовною мікросистемою з типовими ознаками бойківських говірок і водночас демонструє варіативність та нові тенденції під впливом літературної мови. Результати дослідження підтверджують доцільність “точкових”

студій для поглибленого опису українських діалектів і наголошують на необхідності подальшого документування локальних говірок як важливого інструменту збереження мовної різноманітності та цінного джерела для подальших діалектологічних узагальнень.

Ключові слова: діалектологія, діалектний текст, бойківська говірка, діалектна риса, лінгвогеографія.

Вступ

У сучасному мовознавстві дослідження діалектних рис окремих говірок набуває особливої актуальності під впливом різних чинників. Такі “точкові” студії говірки одного населеного пункту дають змогу виразніше окреслити діалектний ландшафт, зокрема визначити його ядро та периферію, визначити смуги перехідних і мішаних говірок, а також здійснити детальний опис діалектних рис на різних мовних рівнях, репрезентуючи говір як цілісну мовну систему.

Щільна мережа обстежених населених пунктів сприяє заповненню прогалин на діалектологічній карті, уможливорює відтворення чіткого рельєфу ізофон та ізолекс, простеження їхньої динаміки і фіксацію навіть спорадичних чи нетипових мовних явищ. У цьому контексті дослідження говірки одного села (чи мікрорегіону) постають своєрідними “цеглинками” у формування цілісного бачення діалекту. Вони також пов’язані з актуалізацією ще одного новітнього напрямку в діалектологічних і діалектографічних студіях – вивчення говіркових ідіолектів та мовленнєвої картини світу діалектної особистості [Іваштенко, & Сагаровський, 2009; Санченко, 2010] та ін.

Увага до говірки одного села особливо важлива для вивчення бойківських говірок, адже, як слушно зауважила професорка Лідія Коць-Григорчук, “майже кожній бойківській говірці властивий свій комплекс рис. Кожен із таких комплексів по-своєму неповторний в українському мовному просторі та водночас по-своєму бойківський” [Коць-Григорчук, 1977, с. 129]. З огляду на це, для окреслення меж і визначення маркувальних ознак бойківських говірок необхідне докладне картографування діалектних рис за щільною мережею обстежених говірок. Водночас

варто зважити, що останні системні напрацювання в цьому напрямі пов'язані ще з укладанням “Атласу української мови”.

Різноаспектні “зональні” дослідження окремих бойківських говірок мають тривалу традицію. Серед них – праці, присвячені діалектним рисам говірки с. Бітля Турківщини Іларіона Свенціцького [Свенціцький, 1913], Теодозія Возного [Возний, 1969], Івана Ковалика [Ковалик, 1969]; розвідка з фонетики говірки с. Тисовиці Старосамбірщини Антіна Княжинського [Княжинський, 1938]; дослідження лексики говірки с. Сушиця Рикова Старосамбірщини Євгена Грицака [Грицак, 1938]. До новіших студій належать праці з лексикології та лексикографії Зиновія Бичка (с. Грабовець Стрийщини) [Бичко, 1992], Миколи Матієва (с. Воля-Блажівська Самбірщини) [Матієв, 2002], Наталії Глібчук – мовні “портрети” говірок с. Волосянка Сколівщини та с. Розлуч Турківщини [Глібчук, 2006, 2016], а також Наталії Хібеби – говірки с. Росохи і с. Терло Старосамбірщини [Хібеба, 2012, 2016].

Відомі також праці, присвячені говіркам бойківського порубіжжя, зокрема бойківсько-лемківського: Антіна Княжинського – про с. Стефкова (Ліський повіт, Республіка Польща) [Княжинський, 1934], Катажини Домарадз – про с. Жерниця (Ліський повіт, Республіка Польща) [Domaradz, 2002], Уршулі Левіцької – про с. Терка (Ліський повіт, Республіка Польща) [Lewicka, 2002], Ельжбети Рудоль-Зюлковської – про села Рябе (Бещадський повіт, Республіка Польща), Солинка, Довжиця (Ліський повіт), [Rudolf-Ziółkowska, 2002], Мирослави Сиви – про с. Мокре (Сяноцький повіт, Республіка Польща) [Сова, 2001].

Говіркам бойківсько-наддністрянського суміжжя присвячено дослідження Ярослава Рудницького – про с. Стара Сіль Старосамбірщини [Рудницький, 1935], Оксани Костів – про села Новий Кропивник і Рибник Дрогобиччини [Костів, 2018] та ін.

Актуальність дослідження зумовлена високим ступенем внутрішньої диференційованості бойківських говірок та їх недостатньою представленістю в сучасних діалектологічних описах, які значною мірою спираються на матеріали, зафіксовані під час укладання АУМу. Вивчення говірки села Лосинець сприятиме уточненню діалектологічної карти бойківського ареалу, поглиб-

ленню знань про мовну варіативність української мови та формуванню джерельної бази для подальших лінгвістичних і лексикографічних студій. Водночас такі дослідження дають змогу фіксувати унікальні діалектні риси на різних мовних рівнях, простежувати динаміку їхніх змін і запобігати втраті цінного мовного матеріалу.

Мета статті – комплексно описати діалектні особливості бойківської говірки села Лосинець Самбірського району Львівської області та визначити її місце на діалектологічній карті бойківського ареалу.

Дослідження здійснено на основі діалектного тексту, записаного в с. Лосинець у 2004 р. від діалектоносіїв різного віку: Марії Пелех (1923 р. н.) та Ольги Сакаль (1951 р. н.) [Хібеба, 2021, с. 502–515] за спеціально укладеним питальником для опису весільного обряду бойків і лексики, яка його репрезентує [Хібеба, 2021, с. 680–690].

Для аналізу фонетичних, граматичних і лексичних рис зазначеної говірки використано також лінгвогеографічні дані із цього населеного пункту: говірка с. Лосинець увійшла до сітки “Атласу української мови” (н.п. № 273) (АУМ), “Загально-карпатського діалектологічного атласу” (н.п. № 64) (ЗКДА) та “Atlasu gwar bojkowych” (н.п. № 45a) (AGB). У разі відсутності цього пункту на карті орієнтуємося на найближче с. Ільник (відстань між центрами сіл становить приблизно 3,2–4 км автомобільною дорогою). До аналізу залучено описові праці Валентини Черняк – про систему голосних фонем [Черняк, 1960] та Ірини Ощипко – про словозміну іменників у говірці с. Лосинець [Ощипко, 1971].

Методи

Аналіз проведено із застосуванням експедиційно-польового, лінгвогеографічного та описового методів.

Результати

Фонетичні риси. Вокалізм. Збереження [а] після м'яких і колишніх м'яких приголосних, а також у групах *ча, жа, ша,*

передусім у наголошеній позиції, як виразна фонетична риса бойківських говірок, характерне й для обстеженої говірки с. Лосинець: *а ў тої час с'п'івáli; і почали́ ўже п'іс'л'а не́йї ходіти без ч'іну́'а; лишáтис'а н'і́кóму непотр'і́бно́у; йак мусл'мáн'с'ка чи йакá шáпчкa; грóш'і хот'і́ли / не пушчáли; чéрез йакі́й спочáтку три рáзи прот'áгували по три барв'інки; молод'і д'і́учáтa не дўже хот'і́ли; то тупér ужé так п'ідхóд'ам';* тої к'ін' *т'агнў́ прі́дане; кон'á ўз'али́ тако́го / шобі́ н'іс; чи ворб́жат / чи шо?* та ін.

У говірці збережено [а] на місці давнього *а* як у наголошеній, так і ненаголошеній позиції: *то ў дарўнок д'істáли бу́лі ї три йа́йц'а*. Підвищення артикуляції у слові *йейце́* фіксує В. Черняк [Черняк, 1960, с. 151], проте це явище спостерігається рідко.

Відсутність переголосу (перезвуку) є характерною ознакою ареалу функціонування бойківських говірок. За спостереженням Костя Кисілевського, підвищення *-ia* (*йа*) до *-ье* (*йе*), *-ьи*, *-и*, *-ьі*, *-і* відрізняє наддністрянський говір від бойківського, подільського і волинського [Кисілевський, 1962, с. 287]. Підвищення артикуляції [а] після м'яких приголосних у говірці с. Лосинець виявлено спорадично: *шо не мáли колі́с' с'і чим замáйєти нáв'іт'*. Відсутність перезвуку після [й] і шиплячих засвідчено АУМ (кк. 41, 43–49), окрім лексем: *ʎес'ʎim'* (АУМ, к. 42), *jaj́ce*, а також *meža*, *ršenuća* (Іл) (AGB, VII, тт. 466–468).

Звук [а] послідовно фіксуємо в афіксі [с'а] у пре- та пост-позиції: *не бу́ло нич / в'ід:авáлас'а / во так с'а в'ід:авáла; і в'ін кóнче за мéне с'а жeníти*; рідше – [с'і]: *шо не мáли колі́с' с'і чим замáйєти нáв'іт'*; пор.: паралельне вживання [с'а] і [с'і] в лосинецькій говірці (АУМ, к. 248).

Засвідчено явище лабіалізації наголошеного [а] перед [ў]: *маў тáто м'ї́ пóле і ту сус'і́ц'кíй такíй моў*; пор.: *ʎaў́ка, за́пц'аў, даў* (АУМ, к. 50); *taw*, *z'outra*, *z'autra* (Іл) (AGB, V, т. 294; VII, т. 465).

Зберігається вузький звук [ê] перед м'якими приголосними та перед стверділим [р]. Під асиміляційним впливом [ê] ненаголошене [е] у середніх складах наближається за вимовою до [и]:

а *тинéр* шо?; *тинéр* вел'бни так'ї!; *свáти* могли *бúти* або *ý* в'їтóрок / або *читвéр*; не так / йак *нис'*.

У говірці с. Лосинець звук [e] після шиплячого [ч] обнижує артикуляцію до [a] у слові *зачапíла* Лс): ну *та ўчaпíлис'а* / *ўчaпíли* / а ми не знáймо / де *вонá* *йе*; пор.: бойківські приклади переходу *e* → *a*: *чатíна*, *чапíти*, *чапíга*, *суятá* [Шевельов, 2002, с. 199].

Обстежена говірка виявляє слабкий нахил до укання: перед складом із таким наголошеним [i] або [y] артикуляція ненаголошеного звука [o] переважно зберігається: *пoдв'їрїї* *мoлoдoїї* *там* *стойїт'* *с'т'іл*; *свекрúха* *ўд'їла* *кo'жyх* л'ївим бóком; *брáли* *с* *сoбoйy* *хл'їб* / *н'їж* / *гop'їлку* / *кoнфéти* / *oбрúчку*; *зашивáли* *тoї* *бук'ёт* *у* *пoдyшкy*; *хтo* *кoмý* *шo* *на* *йáзїк* *прїїде*; *мoлoдá* *стáла* *на* *пop'їz'*; але: *буйáри*. В. Черняк, фіксуєчи приклади *гулyпка*, *нагу'дуй*, *o'б'їд* у говірці с. Лосинець, зазначає, що бойківське [o] у ненаголошеній позиції має ширшу артикуляційну базу порівняно з літературною мовою і рідше підвищує артикуляцію, ніж у наддністрянських чи надсянських говірках [Черняк, 1960, с. 158]; пор. випадки [oʏ] і нейтралізація опозиції (АУМ, к. 55а) чи відсутність укання (Іл) (AGB, VII, тт. 482, 485); пор.: *sko'ruha* (ЗКДА, 4, нм 35), *lo'b'it* (ЗКДА, 3, кк. 2, 3), *o'bryčka* (ЗКДА, 2, к. 24).

Зміну ненаголошеного [o] → [y] → [ў] перед губними звуками засвідчено, наприклад, у числівникові: *ми ўбóйе* *до шкóли* *хoдїли* *рáзом*.

Відсутня заміна етимологічного [o] на [a] перед складом із таким наголошеним [a]: *тo* *р'їдкo* *хтo* *буў* *бoгáч*; *н'ї* *кoлaч'їў* / *н'ї* *стрúцн'їў*. Паралельно вживають форми: *багач'ї* до *багач'їў*; *вонї* *мáли* *бúти* *гap'áч'ї*. Лінгвогеографічні джерела також фіксують [o] перед наголошеним [a] (АУМ, к. 59).

Відсутня заміна початкового етимологічного [йе] → [o]: *ўжe* *в'їс'їмдeс'átм'* *ўїдeн* *р'їк* *минyў* *мe*; *пoстáвили* *ўїдeн* *хл'їб* *на* *дpyгїй* *ї* *ў'o*; пор.: *oди'найц'їт'* (АУМ, к. 229), *їedepaїcїt'* (Іл) (AGB, VII, т. 373).

У слові *парубок* фіксуємо [y] на місці етимологічного [o], як і в літературній мові: *ї* *кáже* / *шo* *с* *тoгo* *двóру* *їдe* *мoлoдїй*

пáрубoк; паралельно в говірці функціювала словоформа *пáрiбок* [Черняк, 1960, с. 160].

Консонантизм. В аналізованій говірці звукосполуки [ги], [ки], [хи] реалізують як:

[ги], [ки], [хи]: *череві́ки, ска́рпéтки, свáшкi, стoнчкі́, ж'інкі́, свeкрúхи, мóрги, нóги* та ін.;

[к'и]: *друи́к'ú, ск'íнк'ú, с'íрник'ú*;

[к'е], [х'е] (у наголошеній позиції): *сваи́к'é, ж'íнк'é, трóх'е*;

[к'і] (у ненаголошеній позиції): *к'íл'íшк'í, дзв'íнк'í, подáрк'í*;
пор.: [к'е^а] || [к'і] [Ощипко, 1971, с. 171].

Групи [к^(о)и], [х^(о)и], [г^(о)и] у кореневій морфемі фіксує АУМ (кк. 20, 21); *χodak'y^e || χodak'y^e || χodak'i^e* (Іл) (AGB, VII, м. 410), *r'yžky || r'yžky^e || r'yžki* (AGB, VII, м. 495), *vy^eč'irk'í, čič'k'e* (ЗКДА, 4, кк. 4, 53), *'riznyk'í* (ЗКДА, 3, к. 23).

Засвідчено перехід кінцевого [л] в [ў] після голосного: *пoc'íда́ли пoпéред с'т'íў || там сто́йíт с'т'íл; типéр хлоп'я́дén сам пíе п'íў л'íтри гop'íўки*; а також: *пoп'íў || пoпиў* (АУМ, к. 127). Зазначимо, що Н. Глібчук локалізує ядро цього явища саме на Бойківщині [Глібчук, 2016, с. 55].

Поширеною є м'якість [ц'] у суфіксі -ец': *і́ буў вели́кий тáнец'ú; бáлец'ú / це то́ї дару́нок; так'я́к oxopóнец'ú* та ін. Її підтверджено лінгвогеографічно: *x'lope[ц'], удо'ве[ц'], kyp'êc || kyp'êc', odovec' || udovec', otec'* (АУМ, к. 98; AGB, VII, s. 62, м. 544). У говірці с. Лосинець засвідчено численні приклади м'якої вимови цього звука в кінці слів перед флексією: *с пíятни́ц'і на субóту бу́ла до́брáн'іч; йа́к не ма́ли пшeні́ц'і; то́д'і́ молод'і́ сходи́лис'а на вeчopні́ц'і; ну а то́ ў́же почи́лис'а мíясні́ц'і* та ін.; пор: (AGB, VII, м. 539; ЗКДА, 2, к. 38; 7, кк. 64, 65а).

М'які [с'], [ц'] фіксуємо у прикметникових суфіксах -с'к-, -ц'к-: *йа́к бу́ла сли́с'ка́ до́рoга; так'и́ли такú по́лoскy вус'ку́ с цупкóго папéру; йа́к мусул'мáн'с'ка́ чи йа́ка шáпочка; чи шампáн'с'ке / чи ви́но́ по стака́ну; ма́ў тáто м'íй пóле і ту сус'і́ц'кíй та́кий мо́ў* та ін.; пор.: -s'- || -s- (Іл) (AGB, VII, м. 536).

Засвідчено твердість кінцевого [т] у дієсловах 3-ї особи однини і множини теперішнього часу: *моло́дiй соб'і́ прóсит / молодá соб'і́ прóсит; ка́зали / шо вoна́ вopó́жит; типéр дру́жби́*

пил'ну́йут та ін., проте в мовленні молодших інформантів – [т']: *кл'а́гайут'* / *це ро́бл'ат'* з'ї св'і́жого моло́ка та ін. Форми з твердим кінцевим [т] підтверджує АУМ (кк. 240, 242).

Типовою є відсутність довготи м'яких [л':], [н':], [т':] в іменниках середнього роду II відміни: *поба́жн'а* / *жа́рти* / *мал'у́ємо газе́ти* / *в'і́тан'а* / *поздо́ро́улен'а*; *по́ки* *у́* *це́ркв'і* *в'і́дбу́лос'а* *в'і́нча́н'а*; *ну та* *ї* *спра́вили* *вес'і́л'а*; *пла́т'а* / *сук'е́нку* *на* *дру́гий ден'* та ін.; а також: (АУМ, к. 94; AGB, VII, s. 49, m. 478).

Для говірки с. Лосинець протеза не характерна: відсутній [в] перед [о], що відрізняє цю говірку від надсянських і наддністрянських говорів [Шевельов, 2002, с. 572]: *благосло́вила* *с'в'а́ченоу* *водо́у* з *обра́зами*; *обру́чку* *чи* *ше* *шос'*; *то* *оби́дві* *бук'ета* *заши́ва́йут'* та ін. Водночас спорадично трапляються протетичні форми: *ну так* *йак* *воба́* *з'ї́шлис'а* *на* *посаз'ї*; *а* *н'е* / *то* *ву́йка* *брау́*; *ву́гол*, *у́лиц'а* [Черняк, 1960, с. 161]; а також: *ос'ін'*, *ор'іх*, *оги́рок* (АУМ, кк. 124, 125, 126), *во́гє́н'*, *во́гин'* (АУМ, к. 62), *os'a*, *o'ger* (Іл) (AGB, VII, mm. 591, 593), *wijko* (AGB, VII, m. 594). Крім цього, спостережено непослідовне вживання протетичного [г] перед [о]: *брін'дз'а* / *то* *такі́й го́стрий* *сир*; а також: [o'r'ix], [o'стрий] (АУМ, к. 125).

У говірці переважно зберігається дзвінкість у кінці складу перед глухим та в кінці слова: *поста́вили* *йі́ден* *хл'і́б* *на* *дру́гий* *і* *у́с'о*; *йак* *навес'н'і* *ві́диш* *сад* *цв'і́у*; *пос'і́дали* *попéред* *с'м'і́у*. Іноді трапляється ослаблення дзвінкості або оглушення кінцевого приголосного: *це́й кори́* *звє́рху*; *ста́ла* *на* *пор'і́з'*; *пос'і́дали* *попéред^m* *с'м'і́у*; *у́же* *д'і́д^m* *при́шбо́у* *за* *не́йу*; *хл'і́бⁿ* *кру́глий* *пеклі́*; *ві́йшла* *за́м'і́ж^m*; *ві́вели* *менé* *че́рес* *с'м'і́л* та ін. Збереження та оглушення дзвінких приголосних у говірці с. Лосинець ілюструють карти: *каду́* (АУМ, к. 54), *йа́стр'і́* (АУМ, к. 338), *м'і́д* (АУМ, к. 27), *п'і́д* || *н'і́д* (АУМ, к. 279), *posax* (ЗКДА, 3, нм 44), *ʒohup* (ЗКДА, 2, к. 48), *bar'l'ix* (ЗКДА, 7, к. 39). Водночас у сусідній говірці с. Ільник можливі три реалізації кінцевих дзвінких приголосних: збереження дзвінкості, її ослаблення або оглушення (AGB, VII, m. 588).

У середині слова перед глухим приголосним переважно відбувається оглушення дзвінких: *на* *то* *м'і́сце* *швидéн'ко*

садовіли *пéришу дру́шку*; шоб вони́ були́ *солóтк'і* дл'а хлóтц'іў; приходіў *Васил'-неб'ішчик*; так шили́ такú полóску *вус'кú* с цупкóго папéру та ін.; ¹*druška* (ЗКДА, 3, к. 60, нм 42), ¹*steška* (ЗКДА, 7, к. 50), *Rizd'vo* (ЗКДА, 4, к. 1). Одзвінчення трапляється рідко: *Ну айáгже; йáгже / запр'агáли* та ін.

Поширена зміна [н'] перед [к] → [ї]: *ої сваху́н'у / свахуно́йку / шос' би вам пов'іла / шобі́-с' да́ли молоді́йк'і́й* хлóтц'а на кол'і́на; а також: *ле¹г[он'к]и́ || ле¹ге[ї]к'и́* (АУМ, к. 163), *małeikuĵ* (Іл) (AGB, VII, m. 574).

Засвідчено зміни звукосполук [дц'] → [їц']: *та то с'імнáйц'ім' рóк'іў; то йа ше мáла шти́рнáйц'і рóк'іў*; [дц'] → [ц']: *дванáц'ат' óпов'ідеї мáло бúти*; пор.: *оди́найц'ім'* (АУМ, к. 229), *odynaćit'*, *tryćit'* (Іл) (AGB, VII, m. 551).

Типова асиміляція [с'т'] → [с'ц']: *на т'і́й хус'ц'і́ шос' промóу́л'áли; мáли йакúс' хус'ц'áт'а; так не бúло багáто м'іс'ц'а; коліс' старос'ц'і́ни не бúло*; пор.: *z'i[c''ц']*, *me[c''ц']*, *[c''ц']i'на*, *zo[c''ц']i* (АУМ, кк. 95, 96); *s'ćina*, *sers'c'* (Іл) (AGB, VII, mm. 598, 599), *s'ć'ina* (ЗКДА, 7, к. 46), *pers'c'in'* (ЗКДА, 2, к. 24).

М'якість у групі [с'в'] ілюструють такі приклади: *чи то бу́ла нед'і́л'а / чи то бу́ло с'в'áто; пéред Р'іздв'áними с'в'áтами; молодóму заўжди лéхше на с'в'і́т'і жі́ти; ў цéркв'і с'в'áшчéник ўже чекáў* та ін.

Поширена група [кв]: *йогó там на н'óму йак'і кв'і́точки робі́ли; пóт'ім прикрашáли там кв'і́тами*; а також *k'v'itna* (Іл) (AGB, VI, m. 305).

Морфологічні риси. Аналізований діалектний текст говірки с. Лосинець засвідчує випадки неузгодженості роду іменника із залежним словом: *спеклі́ хл'і́ба ў с'вóйім печі́ і ўс'о; п'ізн'і́ше при́шло ў мóді́ ўже т'і́ м'і́рт / барв'і́нок в'і́т'існи́ли; мáли йакúс' хус'ц'áт'а / хус'ц'áт'ім заўйа́зали*. Відмінності від літературної мови демонструють такі словоформи: *ол'і́йі то́укли; то сході́лис'а молод'і́ж на то; йі́хали санк'é / тогді́ а́ўт'іў не бу́ло шче*.

Іменники жіночого роду І відміни з м'якою основою в називному відмінку однини мають літературне закінчення **-а**: *шоб*

вона не була сѣн'ка / а була *господѣн'а*; ці *ц'ѣц'а* / ці йак ма́ма / мо́же / *ѣдовѣц'а* була; то́б зовѣц'а чи хтос'с хѣтн'їх та ін.

В орудному відмінку однини засвідчено закінчення -оѣ, -еѣ: благослови́ла с'в'аче́ноѣ *водѣѣ* з обра́зми; та йшоѣ з *му́зикоѣ*; обс'їва́ли зб'їжом або *пи́неніцеѣ*; паралельно вживаються літературні форми: *господаркоѣу, гор'їлкоѣу, д'їучиноѣу, шпїл'коѣу, душеѣу, грани́цеѣу, мате́р'їеѣу* та ін.; пор.: *па́ноѣу, грани́цеѣу, ж'ї́нокоѣу* [Ощипко, 1971, с. 172]. Формотворення типу *землеѣу, долонеѣу, душеѣу* фіксують лінгвогеографічні джерела (АУМ, кк. 170, 171; AGB, VII, т. 404).

У місцевому відмінку однини іменники жіночого роду І відміни з м'якою основою мають закінчення -и (|| -і): *їа и́че ѣ т'ї́сп'ї́дници* шл'уб бра́ла; пор.: *у зем'л[и], на р'їл[и]* (АУМ, к. 172), *на зруш[и] || на зруш[ц']і* (АУМ, к. 173). Іменники чоловічого та середнього роду II відміни з м'якою основою і з основою на шиплячий в орудному відмінку однини уподібнюються до іменників твердої групи: *вони́ назива́лис'а про́пѣом; ху́стку ме́ншим к'ї́н'ц'ѣ́м наве́рха; обс'їва́ли зб'їжом; приходи́ѣ до молодѣ́ї с тим коро́вайѣ́м || ї́де ста́роста с коро́вайѣ́м; но́жѣ́м до ц'ѣ́го хл'ї́ба нар'їзува́ли || нар'їзува́ли про́сто так до хл'ї́ба но́жѣ́м; ото́ та́нец' п'ї́д ба́л'це́м; і за со́нцем л'ї́воѣу рукоѣ́у обс'їва́ла* та ін.; а також: *дош'ч[ом], ко́н'[ом]* (АУМ, к. 180), *пол'[ом], се́рц'[ом]* (АУМ, к. 185).

Іменник *матір* зберігає історичне закінчення -и у формі родового відмінка однини: *їшла́ до ма́тери ѣ́же поді́витис'*, паралельно з флексією -і: *а от ѣ́же дл'а ма́тер'ї то маѣ́ бу́ти; спеклі́ хл'ї́ба ѣ́ сво́їм печі́*; пор.: з даѣ́н'їших за мо́її па́мїат'ї́; а також: *сол[и], т'ї́н[и], но́ч[и], л'ї́бов[и]* (АУМ, кк. 174, 175).

Діалектні тексти засвідчують нормативні закінчення давального відмінка однини чоловічого роду -ов'ї, -ев'ї: *бра́тов'ї за слѣ́жницѣ́у ц'ї́лий в'ї́к бу́ти; йа́киѣ хлѣ́пцев'ї і́нколи д'ї́учина подѣ́балас'а*; пор.: *злѣ́д'ї́єви* [Ощипко, 1971, с. 173], а також *ко́н'[ови], то́вариш[ови]* (АУМ, кк. 178, 179).

У місцевому відмінку іменники чоловічого і середнього роду II відміни з твердою основою мають закінчення -і: *ма́ти ѣ́ се́бе до́ма на горѣ́д'ї* барв'їнок; *то́тої барв'їнок росте́ ѣ́ л'ї́с'ї́*; -у:

тан'ц'ували на то́му **барв'інку** (в іменниках із суфіксами -ок); -і: оту́т / у́ то́му **сел'ї**; у м'якій групі засвідчено -и: чи ўс'о на **м'їсци**; пор.: у к'ін'ц[и], у 'м'іс'ац[и] (АУМ, к. 182).

Характерною є експансивність флексії -їў: іменник *кінь* у родовому відмінку множини має форму *ко́н'їў*; пор.: *кон[иї]* (АУМ, к. 198). Паралельні форми демонструє іменник *г'іс'ц'ї*: *го́с'ц'їў* || *госте́ї* [Ощипко, 1971, с. 176]: *сади́ли свої́х госте́ї*.

В аналізованій говірці активні енклітичні форми особових і зворотного займенників (Р.в., Д.в. і З.в.): з *ма́минойі сп'їдниц'ї си́или ми* *сук'єнку*; в'іс'їмдес'а́т' *її́ден р'ік мину́ў ме*; *трѳхи си* *грѳи́ї заробі́ла*; і ўз'а́ла ўмі́ла го́лову **си**; *їак хто си* *бажа́ў* (пор.: *ме'н'ї* || *ми* (АУМ, к. 207)); а також усічені форми особових займенників: *на дру́гий ве́ч ір* **її** *не ну́с'т'ам'*; *бу́ду* **її** *біти*.

Присвійний займенник *свій* має форми: *то по́ки го́с'т'ї моло́до́го ўста́ли за сво́його́ стола́*; *спеклі хл'їба ў сво́їім* *печи* та ін.

Засвідчено редупліковані форми займенника *той* у жіночому й середньому роді обох чисел: *а типе́р ўже то́то́*; *в'ін ма́ў там у Петрі́ишиного то́ту́* *служни́ц'у*; **то́т'ї** *ск'їпк'ї́ то́чили*; *хот'їли то́тім* *молоді́м бу́ло до́бре* та ін.; пор.: *там'тої́, там'то́та* (АУМ, к. 212).

Виявлено заперечений займенник *нич*: *не ході́ла з ним / ни* **нич**; *не бу́ло* **нич**.

Характерні прикметники з твердою основою (ЗКДА, 7, кк. 32, 33) та стягнені закінчення у давальному й місцевому відмінках однини (АУМ, к. 220).

Форми числівників у лосинецькій говірці *її́ден* 'один', *и́тирнáiц'ї* 'чотирнадцять' відрізняються від літературних фонетичними особливостями; пор.: *їе́ден* (АУМ, к. 225), *чо́тири* || *и́тири* (АУМ, к. 227).

Для говірки типові інфінітиви на -ти: *то старáлас'а* *молода́ накі́нути* *молодо́му с'п'їдницю на кол'їна*; *та ї ў ко́го с'а спитáти* та ін., а також інфінітиви з давнім суфіксом -чи після основ на к: *оди́н до дру́гого* *пові́нен бу́ў свої́ми за́дн'їми м'іс'ц'а́ми то́ўчи* та ін.; пор.: (АУМ, к. 234).

Афікс -с'а фіксуємо у пре- та постпозиції: *шо то́то с'а ста́ло?*; *мо́лод'іс'т' с'а* *з'ї́шла*; *їак* *неб'ї́шка* *Ка́с'а с'а*

в'ід:авáла; рідко – с'і: *шо не мáли коліс' с'і чим замайéти*; варіанти *с'а* || *с'і* (АУМ, к. 248).

Відзначено стягнені форми дієслів I дієвідміни на [а] перед [й] у 3-й особі однини теперішнього часу: *йá прийшлá / а вонá мен'і пов'ідат*.

У зворотних дієсловах 3-ї особи однини I дієвідміни відсутній флексійний *т'*: *йак нагадáйес'а / прис'н'івуйе*.

Для 1-ї особи множини теперішнього часу характерні літературно-нормативні закінчення: *-мо: ну ми вихóдимо; а ми не знáйємо; мал'у́ємо газéти; -м: дoпраўл'ати ідém*.

Дієслова 2-ї особи множини теперішнього часу мають флексію *-те: бáчите / то ви скор'іше нага́дуєте; їдут т'і свáшки / йак ви кáжете / з гор'ілко́у*.

Виявлено змішування закінчень дієслів I і II дієвідмін у 3-й особі множини: *а воні не хот'áт / ўс'о; кон'á ўз'али́ тако́го / шобі́ н'іс / знáйіте* та ін.

Форми минулого часу нормативні: *був, була, було*, рідко трапляється *бити: там лопáтки б́или* (пор.: *бы́ли, літ. були́*, що засвідчує розрізнення давніх [ы] та [и] у бойківських говірках).

Умовний спосіб у говірці, як і в літературній мові, утворюється за допомогою частки *би* для 3-ї особи однини і множини (переважно в препозиції): *сам по соб'і би в'ін буў б'іл'ши́й; і ўна менé просі́ла / би йа прийшлá; кидáйу мéжи гóн'ц'і / би там велі́с'а хлóпц'і; шос' би вам пов'і́ла*.

Спорадично умовний спосіб для дієслів 2-ї особи однини утворюється за допомогою частки *би* та енклітика дієслова *бути* минулого часу – *с'*, як-от: *шос' би вам пов'і́ла / шобі́-с' да́ли молоді́йк'і́ хлóпц'а на кол'і́на; абі́-с' не ниў / абі́-с' йі не биў / абі́-с' йі л'убі́ў*; для дієслів 2-ї ос. мн. – *-сте: просі́ли ма́ма і та́то / про́шу йа / абі́-сте прийшлі́ на вес'і́л'á*.

Для 2-ї особи однини характерні нормативні форми з наголошеною флексією *-и: о́й з'і́дді-з'і́дді / йáсен м'і́с'ац'у́*; для 2-ї особи множини – *-те: л'і́ше передава́йте сорóчку ті́хо; а ну / свашк'é / залáткай́те!; та чека́йте / ше то́то*; для 3-ї особи однини: *ха́й сиді́т дóма / ха́й не вихóдит'*.

Сучасний діалектний матеріал фіксує пасивні дієприкметники з наголошеним суфіксом *-ен*: *чим в'ін б'іл'ше буў толочéний / тим в'ін крáшче розростáўс'а*.

Синтаксичні риси. Виразні діалектні особливості мають сполучники, які приєднують різні типи речень.

Для складносурядних речень характерний протиставний сполучник *но* ‘але’, у другій частині яких виражено обмеження щодо змісту попереднього речення: *но н'іс'л'а кóго барв'інок буйáйе / знáчит' / з них прекрáсна бóде пáра; ну друшк'и мáли буд'-йакіх колор'іў / но тóже жбóутих не булó*.

Частотним є сполучник *ци* ‘чи’: *молод'і с'а жéн'ат і не питáйуц'а / ци йак / ци шо; ци ц'бц'а / ци йак мáма / мóже / ўдовіц'а булá*.

Сполучник *би* в лосинецькій говірці приєднує підрядні з'ясувальні речення: *і ўна менé просіла / би йа прийшлá*.

Спорадично виявлено діалектно марковані конструкції *З.в.+за* замість літературних *О.в.+зі*: *і в'ін кóнче за мéне с'а женіти*.

Лексичні риси. Засвідчено численні приклади лексичних діалектизмів, які відображають мовну специфіку бойківських говірок, зокрема: *ўл'іт'і* ‘улітку’, *нис'* ‘сьогодні’, *к'іл'ішок* ‘невелика чарка’, *вёржти* ‘кидати’, *мóлод'іс'т'* ‘молодь’, *ру́жа* ‘троянда’, *бубен* ‘бубон’, *спосáжувати* ‘наділяти приданим’, *приговóрен'а* ‘примовка’, *стру́цен'* ‘вид калача’, *горні́ц'* ‘горщик для молока’, *бáлец'* ‘весільний подарунок нареченої для секрухи’, *обзóрини* ‘оглядини’, *стóнчка* ‘стрічка’, *падес'т'пáнец'* ‘весільний танець “із викрутасами”’, *стри́к* ‘дядько по батьковій лінії’, *хáтні* ‘члени однієї сім'ї’ та ін.

Обрядовий контекст репрезентує значну кількість специфічних фразеологізмів: *зробіти кон'á* ‘під час весілля приготувати придане й переодягнути чоловіка, який перевозитиме його до нареченого’; *робіти добрáн'іч* ‘організовувати обрядовий вечір напередодні весілля в нареченої’, *пéрший с'т'іл* ‘перше частування для весільних гостей’, *збу́тис'а д'іўки с хáти* ‘видати доньку заміж’, *захóдити на гр'іб* ‘приходити на цвинтар до померлих батьків, щоб просити благословення на подружнє життя (про наречених)’ та ін.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження говірки с. Лосинець Самбірського району Львівської області підтверджує ефективність “точкових” студій для вивчення бойківських говірок загалом і слугує підґрунтям для цілісного опису діалектного континууму. Навіть невеликий фрагмент тексту засвідчує стійкість діалектних рис попри процеси уніфікації, зумовлені впливом літературної мови.

На фонетичному рівні простежено стабільність діалектних ознак (збереження [a] після м’яких приголосних, відсутність перезвуку, слабкий вияв укання), а також низку позиційних змін у вокалізмі й консонантизмі, що узгоджується з даними лінгвогеографічних джерел. Морфологічна система говірки характеризується як збереженням нормативних форм, так і наявністю діалектних явищ: варіантністю флексій, експансією окремих закінчень, активністю енклітичних форм займенників, специфікою дієвідмінювання. Синтаксичний рівень демонструє функціонування локальних сполучників і специфічних моделей керування, що відрізняють говірку від літературної норми.

Важливим складником мовної картини бойків є багатий пласт лексичних діалектизмів і фразеологізмів, тісно пов’язаних із традиційною культурою, зокрема весільною обрядовістю, що відображає світоглядні й етнокультурні особливості носіїв говірки.

Отже, говірка с. Лосинець є цілісною бойківською мовною мікросистемою, яка змінюється під впливом літературної мови та потребує подальшого документування й дослідження.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

АУМ – Матвіяс, І., & Закревська, Я. (Ред.) (1988). *Атлас української мови: у 3 т.* (Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі). Наукова думка.

ЗКДА – *Загальнокарпатський діалектологічний атлас* (1989–2003). Т. 1–7.

AGB – Rieger J. (Red.) (1980–1991). *Atlas gwar bojkowskich*, w 7 t. Wyd. PAN.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

AUM – Matviyas, I., & Zakrevska, Ya. (Eds.) (1988). *Atlas of the Ukrainian Language: in 3 vols.* (Vol. II: Volhynia, the Dniester Region,

Transcarpathia and neighbouring territories). Naukova Dumka [in Ukrainian].

ZKDA – *General Carpathian Dialectological Atlas* (1989–2003). Vol. 1–7 [in Ukrainian].

AGB – Rieger, J. (Ed.) (1980–1991). *Atlas of Boyko Dialects*, in 7 vols. Published by the Polish Academy of Sciences.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бичко, З. (1992). *Словник діалектної лексики села Грабовець Стрийського р-ну Львівської області*. Видавництво Львівського університету.

Возний, Т. (1969). Система дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині. У Ф. Т. Жилко, Н. Й. Марчук, І. Г. Матвіяс, Т. В. Назарова, С. Ф. Довгопол (Ред.), *В Українська діалектна морфологія* (с. 177–183). Наукова думка.

Глібчук, Н. (2006). Реалізація діалектних норм у говірці села Волосянка Сколівського району Львівської області. *Вісник Львівського університету. Серія "Філологічна"*, 38(1), 139–146.

Глібчук, Н. (2016). Діалектні норми в говірці села Розлуч Турківського району Львівської області крізь призму текстів. У О. М. Костів (Ред.), *У координатах мови. Збірник на пошану проф. Л. Коць-Григорчук* (с. 52–62). ПАІС.

Грицак, Є. (1938). Лексика с. Сушиці Рикової у Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*, 10, 99–112.

Іваштенко, О. О., & Сагаровський А. А. (2009). Методологія й методика укладання ідіодіалектного словника. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Філологія"*, 843(55), 114–119.

Кісілевський, К. (1962). Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки наукового товариства Шевченка. Збірник на пошану Зенона Кузеля*, CLXIX, 283–297.

Княжинський, А. (1934). З бойківсько-лемківського пограниччя. *Літопис Бойківщини*, 3, 9–20.

Княжинський, А. (1938). Фонетика підгірського бойківського говору села Тисовиця (Турчанського повіту). *Літопис Бойківщини*, 10, 113–123.

Ковалик, І. (1969). Іменниковий словотвір у говірці села Бітля на Львівщині. У Ф. Т. Жилко, Н. Й. Марчук, І. Г. Матвіяс, Т. В. Назарова, С. Ф. Довгопол (Ред.), *Українська діалектна морфологія* (с. 57–61). Наукова думка.

Костів, О. (2018). Бойківського-наддністрянське діалектне суміжжя (фонетичні особливості). *Вісник Львівського університету. Серія "Філологічна"*, 68, 228–239.

Коць-Григорчук, Л. (1977). Діалектні проблеми Бойківщини. У П. Ю. Гриценко (Ред.), *Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової* (с. 119–131). Довіра.

Матіїв, М. (2002). Із спостережень над лексикою села Воля-Блажівська північної Бойківщини. *Культура народів Причорномор'я*, 32, 94–95.

Ощипко, І. (1971). Система словозміни іменників у бойківському говорі. У П.С. Скрипник, В.О. Носенко (Ред.), *Праці XII республіканської діалектологічної наради* (с. 170–180). Наукова думка.

Рудницький, Я. (1935). До бойківсько-наддністрянської мовної межі. *Літопис Бойківщини*, 6, 9–14.

Санченко, Є. (2010). Загальний опис лексику елітарних мовних особистостей з діалектними та російським субстратами. *Лінгвістика*, 3(21), 36–42.

Свенціцький, І. (1913). Бойківський говір села Бітля. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, CXIV, 117–153.

Сова, М. (2001). Говірка села Мокре з бойківсько-лемківського пограниччя. У Ф. Чижевський, Г. Аркушин (Ред.), *Українські і польські говірки пограниччя* (с. 137–141). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Хібеба, Н. (2012). До питання про північну межу бойківських говірок: говірка села Росохи Старосамбірського району Львівської області. *Вісник Львівського університету: Серія "Філологічна"*, 57, 311–321.

Хібеба, Н. (2016). Весільна лексика говірок сіл Росохи й Терло Старосамбірського району Львівщини: архаїзація та інновація. *Мандрівець*, 4, 14–22.

Хібеба, Н. (2021). *Бойківське весілля в текстах: обряд і слово*. (Т. Ястремська, Ред.). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Черняк, В. (1960). Характеристика системи голосних фонем бойківського говору. *Питання українського мовознавства*, 4, 150–164.

Шевельов, Ю. (2002). *Історична фонологія української мови*. Акта.

Domaradz, K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 65–106). Semper.

Lewicka, U. (2002). Słownictwo wsi Terka na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 107–180). Semper.

Rudolf-Ziółkowska, E. (2002). Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera). W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 209–322). Semper.

REFERENCES

Bychko, Z. (1992). *Dictionary of Dialectal Lexicon of the Village of Hrabovets, Stryi District, Lviv Region*. Lviv University Press [in Ukrainian].

Chernyak, V. (1960). A description of the vowel system of the Boiko dialect. *Issues in Ukrainian Linguistics*, 4, 150–164 [in Ukrainian].

Domaradz, K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 65–106). Semper.

Hlibchuk, N. (2006). The realisation of dialectal norms in the dialect of the village of Volosyanka, Skole District, Lviv Region. *Bulletin of Lviv University. Philological Series*, 38(1), 139–146 [in Ukrainian].

Hlibchuk, N. (2016). Dialectal norms in the dialect of the village of Rozluch, Turka District, Lviv Region, as reflected in texts. In O.M. Kostiv (Ed.), *In the coordinates of language: A collection of academic papers in honour of Prof. L. Kots-Hryhorchuk* (pp. 52–62). PAIS [in Ukrainian].

Hrytsak, Ye. (1938). The lexicon of the village of Sushytsia in the Rykova district of the Stryi Sambir region. *Chronicle of the Boikivshchyna Region*, 10, 99–112 [in Ukrainian].

Ivashchenko, O. O., & Sagarovsky, A. A. (2009). Methodology and techniques for compiling an idiolect dictionary. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*, 843(55), 114–119 [in Ukrainian].

Khibleba, N. (2012). On the northern boundary of the Boiko dialects: the dialect of the village of Rosokhy in the Stryi Sambir district of the Lviv region. *Bulletin of Lviv University. Series "Philological"*, 57, 311–321.

Khibleba, N. (2016). Wedding vocabulary in the dialects of the villages of Rosokha and Terlo in the Stryi Sambir district of Lviv Oblast: archaism and innovation. *Mandrivets*, 4, 14–22 [in Ukrainian].

Khibleba, N. (2021). *The Boiko Wedding in Texts: Ritual and Language*. (T. Yastremska, Ed.). I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Knyazhynskyi, A. (1934). From the Boiko-Lemko borderlands. *Chronicle of Boikivshchyna*, 3, 9–20 [in Ukrainian].

Knyazhynskyi, A. (1938). The phonetics of the foothill Boiko dialect of the village of Tysovytsia (Turchany County). *Chronicle of Boikivshchyna*, 10, 113–123 [in Ukrainian].

Kots-Hryhorchuk, L. (1977). Dialectal Issues in the Boikivshchyna Region. In P.Y. Hrytsenko (Eds.), *Ukrainian Dialectological Collection. Vol. 3. In Memory of Tetiana Nazarova* (pp. 119–131). Dovira [in Ukrainian].

Kovalik, I. (1969). Noun formation in the dialect of the village of Bitlya in the Lviv region. In F. T. Zhilko, N. Y. Marchuk, I. G. Matviyas, T. V. Nazarova, S. F. Dovgopol (Eds.), *Ukrainian Dialectal Morphology* (pp. 57–61). Naukova Dumka [in Ukrainian].

Kysilevsky, K. (1962). Linguistic features of the Nadnistriansky dialect. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. A collection in honour of Zenon Kuzela*, CLXIX, 283–297 [in Ukrainian].

Lewicka, U. (2002). Słownictwo wsi Terka na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 107–180). Semper.

Matiiv, M. (2002). Observations on the vocabulary of the village of Volia-Blagivska in northern Boikivshchyna. *Culture of the Peoples of the Black Sea Region*, 32, 94–95 [in Ukrainian].

Oshchypko, I. (1971). The system of noun inflection in the Boiko dialect. In P.S. Skrypnyk, V.O. Nosenko. *Proceedings of the 12th All-Ukrainian Dialectological Conference* (pp. 170–180). Naukova Dumka [in Ukrainian].

Rudolf-Ziółkowska, E. (2002). Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera). W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 209–322). Semper.

Rudnytskyi, Y. (1935). On the Boiko–Upper Dniester linguistic boundary. *Chronicle of Boikivshchyna*, 6, 9–14 [in Ukrainian].

Sanchenko, E. (2010). A general description of the lexicon of elite linguistic figures with dialectal and Russian substrates. *Linguistics*, 3(21), 36–42 [in Ukrainian].

Shevelov, Y. (2002). *Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Akta [in Ukrainian].

Sova, M. (2001). The dialect of the village of Mokre in the Boikivsko-Lemkivsko border region. In F. Chyzhevskyi, H. Arkushyn (Eds.), *Ukrainian and Polish dialects of the border region* (pp. 137–141). Polish Folklore Society [in Ukrainian].

Sventsitsky, I. (1913). The Boikiv dialect of the village of Bitlya. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society*, XIV, 117–153 [in Ukrainian].

Voznyi, T. (1969). The system of verbal tense forms in the dialect of the village of Bitli in the Lviv region. In F.T. Zhilko, N.Y. Marchuk, I.G. Matviyas, T.V. Nazarova, S.F. Dovgopol, (Eds.), *Ukrainian Dialectal Morphology* (pp. 177–183). Naukova Dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 21.03.26

Прорецензовано / Revised: 16.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 14.05.26

Nataliia Khibeba, PhD (Philol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-1098-3082

e-mail: nataliya.khibeba@lnu.edu.ua

Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

THE BOIKO DIALECT OF THE VILLAGE OF LOSYNETS AS A MICROSYSTEM OF THE SOUTH-WESTERN DIALECT GROUP OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Background. This article presents a comprehensive analysis of the Boiko dialect spoken in the village of Losynets, Sambir District, Lviv Region, as a representative of the south-western dialect of the Ukrainian language. It highlights the importance of studying individual dialects to clarify the boundaries of the dialect area, identify typical and sporadic linguistic phenomena, and provide a more detailed description of the linguistic landscape of dialect speakers.

Methods. The study of the dialect of the village of Losynets contributes to refining the dialectological map of the Boiko area, recording unique features at various linguistic levels, and preventing the loss of valuable dialectal material.

The aim is to provide a comprehensive description of the phonetic, morphological, syntactic and lexical features of the dialect and to determine its place on the dialectological map of the Boiko region.

The research methods included fieldwork, linguistic geography and descriptive approaches.

Results. At the phonetic level, the preservation of archaic features ([a] following soft consonants, the absence of palatalisation, and a slight manifestation of the ‘ukannya’ phenomenon) has been observed, as well as positional modifications in vowel and consonant sequences. The morphological level reflects standard and dialectal forms, as well as variation in inflections. At the syntactic level, the use of local conjunctions,

specific government patterns, and the presence of dialectally marked constructions can be observed.

The lexical level of the dialect is characterised by a rich stock of idioms linked to the traditional culture and wedding customs of the Boikos.

Conclusions. The dialect of the village of Losynets is a coherent linguistic microsystem with typical features of Boiko dialects, whilst at the same time demonstrating variability and new trends under the influence of the literary language, particularly in the speech of the younger generation. The results of the study confirm the value of 'focused' studies for an in-depth description of Ukrainian dialects and emphasise the need for further documentation of local dialects as an important tool for preserving linguistic diversity and a valuable source for future dialectological generalisations.

Key words: dialectology, dialectal text, Boiko dialect, dialectal feature, linguistic geography.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 811.161.2'282.2'06:81'371

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).61-100](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).61-100)

Віра ДЯЧУК, д-р філософії, мол. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-3982-335X

e-mail: virarozumna@gmail.com

Інститут української мови НАН України,

Київ, Україна

СЕМАНТИКО-МОТИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЛОВА БАБА В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Вступ. Діалектна лексика – цінне джерело для дослідження уявлень людини про світ. Актуальність розвідки зумовлена потребою аналізу мотиваційних механізмів діалектної номінації, що дає змогу реконструювати когнітивні й культурні процеси в народному мовомисленні. **Мета статті** – охарактеризувати семантичні особливості дериваційно-фразеологічного гнізда слова *баба* в сучасних українських діалектах.

Методи. Для досягнення мети використано метод аналізу та синтезу, порівняння, описовий метод, текстологічний (контекстуальний) аналіз, метод компонентного аналізу, метод мотиваційного аналізу.

Результати. Здатність говірок відображати народне світобачення дозволило простежити ступінь збереження традиційних уявлень про бабу, об'єктивованих у семантиці похідних лексем, фразеологізмах, усталених словосполучках, а також динаміку оцінних зрушень, з'ясувати продуктивність мотиваційних ознак, що зумовили появу вторинних номінацій. **Здійснені спостереження** засвідчили, що образ баби в українському діалектному мовленні репрезентований поліаспектно: від родинно-побутового та вікового значень до сакрально-магічних, ритуальних і міфологічних інтерпретацій. У дериваційному гнізді реалізовано шість основних мотиваційних ознак, що стосуються родинно-генетичних відношень, віку, емоційно-оцінних характеристик, соматичних особливостей, поведінкових рис, а також соціальних функцій (допомоги під час пологів, участі в обрядодіях, знахарюванні тощо). Найвищий мотиваційний потенціал мають ознаки, пов'язані з тілесністю та соціальною роллю жінки поважного віку. Зафіксовані моделі ланцюгового переходу значень підтверджують асоціативну природу семантичного структурування в мовомисленні діалектоносіїв.

Висновки. Когнітивно-семантичний комплекс із вершиною *баба* є репрезентативним фрагментом діалектної картини світу, у

межах якого можливим стає встановлення моделей мотивації, зумовлених тілесними, соціальними, символічними уявленнями про жінку в традиційній культурі, та окреслення типологічних принципів організації семантики в сучасних українських говірках.

Ключові слова: *семантична мотивація, мотиваційна ознака, номінація, похідне слово, баба, діалект, мовна картина світу, національна культура.*

Вступ

Попри те, що існування тріади “мова – культура – світогляд” у сучасної наукової спільноти не викликає здивування, завжди актуальним залишається питання про відображення в мові етнокультурних уявлень, зумовлених національною специфікою людського світобачення. Функціональна універсальність мови як загальнолюдського феномену забезпечує її здатність бути носієм культурних кодів, які виявляють національну маркованість знань про навколишній світ і місце людини в ньому. Називаючи лексику “чутливим показником культури народу”, Е. Сепір інтерпретує мову як засіб розуміння культури, тим самим вказуючи на взаємозв’язок між мовними структурами та світоглядними уявленнями, які формуються в межах конкретної культури [Mandelbaum, & David, 1963, p. 27; Lyons, 1975, s. 473–474].

Світ для людини є об’єктом постійного пізнання, розуміння якого неможливе без свідомості й мислення, що “підтримуються колективними зусиллями, перевіряються, зрештою, колективним досвідом” [Жайворонок, 2007, с. 9]. Оскільки людина осмислює дійсність через мову, саме мовна семантика стає засобом фіксації та структурування знань про світ. Ґрунтуючись на постулаті О. Потебні про те, що слово формується із суб’єктивного сприйняття й репрезентує не сам предмет, а його відображення в душі [Потебня, 1892, с. 33], очевидним стає той факт, що значення слова є не лише результатом номінації об’єктів та явищ, а й носієм уявлень про їхні властивості, взаємозв’язки, оцінювання та значущість у межах культури. Враховуючи це, діалект як один із різновидів мови створює власний спосіб світосприйняття, своєрідне “картографування”

світу за допомогою діалектних явищ (зокрема й архаїчних) різних рівнів. Такі особливості мовного відображення зумовлюють формування локальних типів культури, а говірки постають не просто лінгвістичними феноменами, а важливими елементами культурної ідентичності. Немає сумніву, що дослідження семантики лексичних одиниць у контексті етнокультурних уявлень набуває не лише теоретичного, а й практичного значення для глибшого розуміння впливу локальних мовних особливостей на формування загальнонаціональних уявлень про світ.

Важливим джерелом для реконструкції колективного досвіду є давні слова, що споконвічно належать нашій мові. Вони позначають базові поняття, зокрема ті, що стосуються родинних зв'язків. Одне з найдавніших і найпоказовіших у цьому контексті – слово *баба*, що має широкий спектр значень, пов'язаних із віковими особливостями, статусом, рисами зовнішності, функціями жінки в суспільстві.

Мета дослідження – охарактеризувати семантичні особливості дериваційно-фразеологічного гнізда слова *баба* в сучасних українських діалектах. Реалізація мети передбачає виконання низки завдань: 1) виявити найбільш продуктивні мотиваційні ознаки, що слугують основою творення похідних одиниць із компонентом *баба* в українських діалектах; 2) встановити культурно-символічні нашарування значень, які формують концепт *баба* в мовній свідомості діалектоносіїв; 3) визначити типи мотивацій, що лежать в основі дериваційних процесів.

Методи

Для досягнення визначеної мети використано такі *методи*: загальнонаукові (аналізу та синтезу, порівняння, описовий метод) та *власне лінгвістичні* (текстологічний (контекстуальний аналіз), метод компонентного аналізу, метод мотиваційного аналізу).

Результати

Слово *баба* досліджено в лінгвістичних студіях поліаспектно. Цінні спостереження щодо семантики слова *баба* подає В. Жайворонок, акцентуючи увагу на розгалуженості його

значень у контексті звичаєвих норм та етнокультурних стереотипів [Жайворонок, 2006, с. 20–22].

У праці О. Боряк образ *баби* проаналізовано винятково в контексті родильної обрядовості, тим самим зосереджено увагу на її функції посередника між сакральним і профанним світами. Авторка доводить, що образ баби-повитухи символізує зв'язок між поколіннями, втілює архаїчний жіночий первень в обрядовому та міфологічному кодах культури [Боряк, 2009].

Уявлення про бабу як образ традиційної культури пов'язують не лише з її функціями в обрядах переходу, що стосуються межових етапів життя людини (народження, весілля, смерть), а й з усталеним типом поведінки, який закріпився в колективній свідомості. Аналіз мовних одиниць із компонентом *баба* дає змогу простежити поступове зміщення оцінних акцентів: від сакралізованого або нейтрального сприйняття до зниженого, іронічного або навіть принизливого. Особливо виразно цю трансформацію помітно в усталених конструкціях, що нерідко слугують засобом вираження зневажливого ставлення до жінки. На такі зрушення звернули увагу М. Ковальчук, В. Алексєєв, зазначивши, що лексема *баба* в складі фразеосполук, прислів'їв часто передає поведінкові девіації, які суперечать традиційним патріархальним уявленням про соціально прийнятну модель жіночої поведінки [Ковальчук, & Алексєєв, 2019]. За допомогою лінгвоаксіологічного підходу заслуговують на увагу також розвідки З. Коцюби, О. Халіман, що репрезентують еволюцію оцінних відтінків аналізованої лексеми [Коцюба, 2007], зміни в її аксіологічному маркуванні крізь призму соціокультурних трансформацій [Халіман, 2022].

О. Потебня тлумачить образ баби в міфологічному контексті, пов'язуючи його з архаїчними уявленнями про жіноче божество – Бабу-Ягу. Через ототожнення цього образу з низкою персонажів слов'янської та германської міфології (Хольдою, фрау Холле, Перхтою, Бертою, Масляницею, Мораною, Стригою) у дослідженні встановлено їхню типологічну близькість [Потебня, 1865]. Як зауважив П. Лавровський, аргументація О. Потебні в цьому контексті недостатньо обґрунтована [Лавровский, 1865], однак

саме він став одним із перших, хто спробував осмислити образ баби у фольклорно-міфологічному контексті.

К. Дегтярьова здійснила зіставний аналіз семантичної структури субстантива *баба* як одного з вербалізаторів концепту *жінка* в українській та російській мовних картинах світу. Дослідження вказало на відмінності в сприйнятті жінки, зумовлені культурними пріоритетами обох етносів. Науковиця дійшла висновку про домінування ознаки віку в українській мовній свідомості і фокусування уваги на тілесно-зовнішньому аспекті в російській лінгвокультурі [Дегтярьова, 2003].

Історію виникнення й розвитку терміна спорідненості *баба* на ґрунті української мови (починаючи з давньоукраїнського періоду) уперше докладно простежив А. Бурячок, зазначивши, що ця назва як одна з найдавніших у родинно-термінологічній системі зазнала найбільше семантичних трансформацій, ніж будь-яка інша назва спорідненості [Бурячок, 1961, с. 54].

Лексему *баба* проаналізовано в контексті загальних назв жінок. Особливу увагу приділено структурно-словотвірним та функціонально-стилістичним характеристикам фемінітивів, які допомогли висновкувати про його семантичну варіантність, конотативний потенціал, що зумовлені історичними чинниками та змінами в соціокультурних уявленнях про жінку [Брус, 2019].

У діалектному просторі слово *баба* на позначення матері батьків охарактеризовано у складі лексики дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) [Асаула, 2009]; звернено увагу на його функціонування як компонента складних обрядових номінацій на позначення жінки, що допомагає при пологах, у мовленні українців Південної Бессарабії [Делюсто, 2019]. Попри широке охоплення дослідниками різних аспектів функціонування слова *баба*, досі відсутнє системне цілісне представлення його семантико-мотиваційного потенціалу в українському діалектному просторі.

Система народних уявлень про *бабу* передусім ґрунтується на родинно-генетичних відношеннях, про що свідчать етимоло-

логічні джерела¹. У діалектному мовленні семантику спорідненості реалізовано через:

- розгалужену систему похідних одиниць, що позначають різні рівні родинної ієрархії за лінією висхідного споріднення: ‘мати батька або матері’: *ба́ба* (бойк., поділ., наддністр., закарп.) [Березовська, 2022, с. 14; Матіїв, 2013, с. 19; Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37; Шило, 2008, с. 39] (*Та́ка у нас че́сна ба́ба, так нас л'у́бит*) [Грицак, 2017, с. 77]); *ба́бушка* (поділ.) (*ко́лис' ро́били к'вас із 'йаблук / сухоуф'рукт'іу // 'йа з'найу 'наша 'бабушка ро́била* (Оскирко, 2018, с. 162)); *ба́бка* (*'йа с'ц'іки 'помн'у сво'їу 'баб"ку / во'на бу'ла 'їс'о 'ўремн'а 'баб"ка / во'на бу'ла ше моло'да / 'їс'о 'ўремн'а вигл'адала на ба'гато с'тарше сво'їїх го'д'іу* [Березовська, 2022, с. 15]); ‘жінка стосовно внуків’: *ба́ба* (середньонад.) (*мо'йа 'мати / 'бат'к'івщина мо'їейі 'мате"р'і / та 'каже 'баба 'Вас'ка / п'іш'ла во'на 'в:ече"р'і / над'веч'ір до сво'їейі 'мате"р'і з х'лопчиком / у'кутаним у ко'їжус'і* [Мартинова, & Щербина, 2020, с. 22]); ‘жінка, яка має внуків’: *ба́ба* (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 6]; ‘мати бабусі’: *праба́бця* (гуцул.) [Гавука, 2017, с. 118];

- фразеологічний зворот, у якому актуалізовано не лише факт спорідненості, а й ступінь її віддаленості: *твоя баба і моя баба были бабы* ‘далекий родич’ (лемк.) [Вархол, & Івченко, 1990, с. 18]; *твуй дідо моюй бабці носив воду (їсти) в шапці* ‘дуже далекий родич’ [Вархол, & Івченко, 1990, с. 49].

Функціонування виявлених номінацій зумовлене глибокою вкоріненістю образу баби в традиційну родинну структуру. Мотиваційна база діалектних номінацій пов’язана з усталеною соціокультурною роллю жінки, її репродуктивною функцією в межах родинної спільноти. Зміщення семантичного фокусу від *баби* як матері батьків, жінки, що має онуків, до баби – матері бабусі, відображає концептуальне осмислення спорідненості крізь призму поколінної тяглості та статусної ролі жінки в межах родової вертикалі.

¹ Аналізована лексема виникла шляхом повторення складу в дитячому мовленні (пор. *мама, тато, nana*) [Бурячок, 1961, с. 50–54; Мельничук, 1982, т. 1, с. 102; Brückner, 1927, s. 9; Wiesław, 2005, s. 19].

Оскільки в традиційному суспільстві вік був важливими критерієм соціальної диференціації, вікова ознака залишається однією з ключових у формуванні лексичних номінацій¹. У діалектному мовленні вікову семантику актуалізовано в номенах, що позначають жінку поважного віку: *ба́ба* ‘стара жінка’ (бойк., гуцул., закарп., середньонад.) [Гавука, 2017, с. 39; Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37] (*Д’ідовы без ба́бы нима́ пора́ды* [Грицак, 2017, с. 77]; *да́же ста́р’і соб’іра́лис’а / та́м ба́ба Сан’а / вс’і ко́л’о нас / ко́л’о д’ору́р’а́дно прос’те́л’ат’ / ба́би / ж’і́н’ки по́на’сапу́уц’а і сп’іва́ють* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 22]); *ба́бія* ‘стара жінка’ (закарп.) (*Ой ба́бо, ка́же, ба́бо. Ой ба́бо, ба́бі́йе. Н’і́де то́бі, ба́бі́йечко, со́нце ни за́грі́йе* [Грицак, 2017, с. 81]); *ба́ба* ‘жінка, яка прожила багато років’ (бойк.) [Матіїв, 2013, с. 19]; *ба́б’ка* ‘старенька жінка’ (поділ.) [Оскірко, 2018, с. 252]; *ба́ба, ба́бка* ‘жінка, яка досягла старості’ (поділ.) [Березовська, 2022, с. 14–15]; *ба́ба* ‘стара віком жінка’ (гуцул.) (*То́ни мо́лоді́ц’а / а́й’ас ба́ба цис’і́ клу́нки ли́ши́ла / у́на з Ми́жибрі́т* [Голянич, 2018, т. 1, с. 42]); *ба́ба* ‘старша жінка’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 39]; *ба́ба* ‘будь-яка стара жінка’ (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 6].

Усталене у свідомості діалектоносіїв зіставлення “баба – стара жінка” продовжило свій розвиток у фразеосполуках, що репрезентують категорію часу через увиразнення віддаленості між теперішнім і минулим: *за ба́би Терки* ‘дуже давно’ (лемк.) [Вархол, & Івченко, 1990, с. 18]; *тоді́ то́ було́, як ба́ба бу́ла дівко́ю* (поділ.) [Коваленко, 2019, с. 27; Номис, 1993, с. 316]; *зга́дала ба́ба йа́к бу́ла д’і́уко́й’у* ‘пригадати щось дуже давнє’ (поділ.) [Коваленко, 2019, с. 28]. Схожу асоціативну модель відображає фразеологізм *не бу́де ба́ба дівко́ю* [Коваленко, 2019, с. 27; Номис, 1993, с. 268], який через протиставлення двох вікових статусів жінки (баби й дівки), об’єктивує ідею незворотності часу та вікових змін.

¹ За фізіологічним аспектом, а він був головним, жінку вважали бабою після втрати здатності народжувати дітей: “*Як кончила праться – баба*” [Талько-Грынцевич, 1889, с. 18–19; Ігнатенко, 2016, с. 181], однак на старіння жінки також вказував вік, наявність внуків [Кісь, 2008, с. 186].

Цікаво, що вікова ознака, характерна для жіночого образу, у низці діалектних номінацій екстраполюється також на світ свійських тварин, з якими людина традиційно перебуває в постійному контакті. Виявлене семантичне перенесення ґрунтується на метафоричному переосмисленні ознак старості, типових для людини: сповільненості рухів, втрати фізичної сили, зниження репродуктивної функції (*баба* перен. ‘стара корова’ (бойк.) [Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37], ‘стара вівця, коза чи корова’ (гуцул.) [Гавука, 2017, с. 40]; *ба́бка, ба́бище́ра* ‘стара корова’ (закарп.) (*Н’а, н’а, Первушко. Пой с’удкы́, ба́бко, пой; Ма́йу йен:у́ коро́ву, та й то така́ ба́бище́ра* [Грицак, 2017, с. 81, 87]). Проте осмислення жінки пострепродуктивного періоду в народній картині світу не обмежене лише цією характеристикою. Мовомислення діалектоносіїв відображає комплексне сприйняття вікових змін, що охоплює як соматичні ознаки, пов’язані з тілесними трансформаціями, так й ознаки вікової ідентичності, що виявляються у способах одягання, манерах рухів. У діалектному континуумі перша характеристика слугувала мотиваційною базою для одно- та багатокомпонентних утворень зі значеннями:

- ‘подібний на вигляд до баби’: *ба́бл’оватый* (закарп.) (*Ма́р’іка шче не́ ста́ра жо́на, а вже ба́бл’овата* [Сабадош, 2008, с. 18]);

- ‘морщитися (про обличчя і руки)’: *ба́бчитисі* (наддністр.) [Шило, 2008, с. 43]; ‘старіти, покриватися зморшками; мало приділяти уваги своєму зовнішньому вигляду’ *ба́біти* (гуцул.) (*Ни хо́ч’у ба́б’іти / тре́ба тро́хи молоді́тисе* [Голянич, 2018, т. 1, с. 43]); *ба́битиса* ‘старіти’, *ба́бкува́тий* ‘старкуватий, зморщений’ (закарп.) (*Жоно, жоно, ичи лем тридц’ат’ ро́ку майеш, а вже почалас’ ба́бітис’а; Тот чоловік має тако́йе ба́бковато́йе лице́* [Грицак, 2017, с. 80, 83]). Соматичні маркери старіння, насамперед зморшкуватість, в’ялість, порушення чіткості форм, є однією з ключових мотиваційних ознак для низки мікономнів, засвідчених у діалектному мовленні: *ба́бка*

‘гриб підберезник’¹ (наддністр., середньонад., західнопол.) [Верхратский, 1912, с. 251] (*То ба́бка, а ме́н’ї зда́лос’ї, шо гри́б* [Шило, 2008, с. 41]; *п’їш’ла в л’їс / думала п’їсл’а дош’чу може масл’у́ки буду́т’ / ни́ма / т’їки шту́к с’їм ба́бок знайш’ла та й у’се* [Мартінова, & Щербіна, 2020, с. 23]; *Вз’ала́ па́ру ба́бок і сир’ї́жбо́к трóх’ї* [Аркушин, 2016, с. 7]; *ба́бині ву́шка ‘сорт грибів’* (наддністр.) (*Ба́бин’ї ву́шка – ма’лен’к’ї за́к’ручен’ї* [Шило, 2008, с. 40]); *ба́бині па́льці ‘гриб рогатик жовтий, Ramaria flava’* (гуцул.) [Астаф’єва, & Воронич, 2014, с. 42]. Подібний процес спостерігаємо й у сфері фруктонімії: *ба́ба* як місцева назва сорту м’яких солодких груш, поширена в буковинському ареалі [Гуйванюк, 2005, с. 20], імовірно, мотивована асоціативним зв’язком м’якої, злегка в’ялуватої консистенції плоду з тілесними характеристиками жінки старшого віку;

- ‘великий’. Виокремлення цієї ознаки в межах простору, пов’язаного з віковою характеристикою жіночого образу зумовлене тим, що в народній картині світу сприйняття жінки похилого віку нерідко пов’язують з ознакою повноти. Накладаючись на етимологічно зумовлену семантику розбухання, округлості в низці назв із праслов’янською основою **-bab-*, це значення стало основою для семантики вторинних номінацій об’єктів різних тематичних груп: *ба́ба* ‘сорт великих зимових груш’, ‘сорт великої білої квасолі’, ‘снігова баба’ (наддністр.), ‘квасолина крупнозернистої квасолі’ (гуцул.), ‘вид груш’ (поділ.) [Гороф’янюк, 2021, с. 29]; *бабі́* ‘крупноплідна квасоля’ (гуцул.) [Астаф’єва, & Воронич, 2014, с. 42]; *ба́ба* ‘сорт великих груш-гнилиць’ (гуцул.) [Гавука, 2017, с. 40]; *баб’ї́на* ‘велика котушка з намотаними дротом, нитками тощо’ (гуцул.) [Астаф’єва, Воронич, 2014, с. 44]; *ба́ба сніго́ва* ‘снігова скульптура, створювана взимку’ (поділ.) [Березовська, 2022, с. 15]; *баба́тий* ‘великий’ (поділ.) [Гороф’янюк, 2021, с. 29] тощо.

¹ Походження мікономенів із компонентом *ба́бка* автори ЕСУМ пов’язують із дієсловами *бабчитися* ‘морщитися, м’якнути’, рос. *обабиться* ‘розпаритися, обм’якнути’, таким чином підкреслюючи зв’язок номінацій із характерною для певних грибів ознакою – м’якістю, в’ялістю, здатністю змінювати форму [Мельничук, 1982, т. 1, с. 105; Шило, 1965].

В окремих випадках реалізація цього значення має опосередкований характер і виявляється через уявлення про об'ємність, щільність, сукупність (напр., *бабочка* 'в'язка з 5–10 снопів льону' (бойк.) [Матіїв, 2013, с. 20]; *ба́бка* 'в'язка з 5–10 сніпків льону чи конопель', 'кладка з 10 снопів' (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 7]; *ба́ба* 'збиті докупи два покоси трави' (поділ.) [Гороф'янюк, 2021, с. 29], а також через інтенсивність прояву (пор., *ба́биці* 'захворювання, яке супроводжується різними болями у животі, поносом і відрижкою' (гуцул., закарп.) [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 43].

Ознака 'великий' вербалізована й у назвах страв, де актуалізується через уявлення про об'єм, пишність або значний розмір виробу: *ба́ба* 'вид здобного хліба' (буков.) [Гуйванюк, 2005, с. 20], 'солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, який випікають до Великодня' (наддністр.), (гуцул.) [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 42]; *ба́бка* 'здобна булка' (наддністр.-бойк.), 'запіканка з сиру', 'тістечко' (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 7], 'страва з локшини, рису, сиру і т. ін.' (поділ.) [Оскірко, 2018, с. 192], 'страва, запечена з локшини і яєць' (поділ.) [Березовська, 2022, с. 15], 'паска' (поділ.) [Гороф'янюк, 2021, с. 30; Оскірко, 2018, с. 252], 'попередньо відварена, а потім запечена з додаванням великої кількості яєць лапша' (поділ.) [Оскірко, 2018, с. 107], 'здобна запечена солодка страва, приготовлена із сиру, звареної на молоці манної каші чи вермішелі та збитих із цукром і приправами яєць', 'здобний дріжджовий хліб, який випікають на Великдень'¹ (середньонад.) [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 22-23], 'пюре з потовченої картоплі' (середньонад.) [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 23] (*Баби* - то збанко¹вит'і г¹руи¹к'е; Зва¹рила боришч з ¹бабов [Шило, 2008, с. 39-40]; *А йа наўколо оги¹р'к'іў насади¹ла баби¹* [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 42]; *Ба́биці* *к*локітліві,

¹ Припускаємо, що лексема *бабка* в значенні 'великодній хліб' зберігає рудименти дохристиянських вірувань. Додавання до бабки яєць (за спостереженнями В. Гнатюка, навіть більшої кількості, ніж до паски [Гнатюк, 1899]) можна інтерпретувати як відгомін культу шанування сонця – джерела життя, плодучості, відродження, що посилювало сакральне значення обрядового хліба в контексті весняного ритуального оновлення.

ба́биц'і троскітлі́ві! [Грицак, 2017, с. 80]; *Сно́пі скла́дали в нас в ба́бки* – с'їм ста́вили, а тро́ма накрива́ли [Аркушин, 2016, с. 7]; з с'н'їгу л'їпили *сн'їго́ву ба́бу* / на м'їс'ц'і о́чеї ста́вили 'вугл'а / зам'їс'ц'і 'носа 'моркву / на 'го́лову ста́вили пири'вернуте в'їдро [Березовська, 2022, с. 15]; *У цьому році тяжко ба́бата морква* [Гороф'янюк, 2021, с. 29]; *'К'їл'ко ба́б'їв напек'листе?* [Шило, 2008, с. 40]; *Нині́ка на сніда́ні бу́де ба́бка з моло́ком* [Гнатишак та ін., 2017, с. 18]). Спорадично семантика розміру, актуалізована в назві страви, проєктується на функціонально пов'язаний з нею об'єкт – кухонний посуд, у якому готують страву: *ба́бушник* 'керамічна посудина циліндричної форми для сходження сформованого виробу з тіста, переважно книшів' (середньонад.) (*ба́бушник це та́ка че"ре"п'я́на миска* / к'лалі книш в 'нейі / шоб с'ходив / їо'го вий'мали і на ло'паду пе"ре"ве"р'тали / са'дили в п'їч) [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 23].

Семантична конкретизація ознаки 'великий' реалізується в значенні 'округлість, непропорційно великий розмір', що також корелює із семантикою 'розбухання', 'кулястості' в похідних одиницях із праслов'янською основою *-bab-. Яскраво ця ознака актуалізована в назвах знарядь праці, що характеризуються масивністю, округлістю форми: *ба́бка* 'ковадло для клепання коси' (наддністр.-бойк.), (бойк.) [Матіїв, 2013, с. 20], (гуцул.) [Гавука, 2017, с. 40], (поділ.) [Березовська, 2022, с. 15; Гороф'янюк, 2021, с. 30; Оскірко, 2018, с. 252], (слобож.) [Сердега, 2012, с. 120]; *ба́бка, ба́пка* 'брусок (для клепання коси)' (бойк.) [Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37]; *ба́ба* 'дерев'яний молот, довбня', 'ковадло, наковальня' (наддністр.) [Шило, 2008, с. 39] (*Пішов-єм косити тай забув ба́бку* [Гнатишак та ін., 2017, с. 18]; *'Ба́бка – це та'к'ї'ї ка'валок за'л'їза, ўкру'ч'є'ни'ї у 'баб'ч'єр'* [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 44]; *Мойа́ мн'а́ка ба́пка – гет' вішчербилас* [Аркушин, 2016, с. 7]). Додамо, що з номінацією *ба́бка* в значенні 'брусок для клепання коси' семантично й функціонально співвідносні похідні одиниці на позначення дерев'яної підставки, призначеної для фіксації бабки (*ба́бник* (поділ.) [Гороф'янюк, 2021, с. 30], *бабч'єк* (бойк.)

[Онишкевич, 1984, т. 1, с. 38]; *бабкарь* (закарп.) *Отó банкáръ*, *шо бáнку забивати до н'óго* [Грицак, 2017, с. 82]).

Показовим у контексті асоціативного зв'язку є також переосмислення апелятива *баба* для номінації представників іхтіофауни. Так, В. Коломієць зауважила, що назва риби *бабка* (*бабець*) пов'язана з іменником *баба* й мотивована схожістю великої голови риби зі старими жінками, “які в минулому мали звичай пов'язувати голови великими хустками” [Коломієць, 1983, с. 18]. Такі номінації функціонують у різних говірках: *бáбка* ‘вид риби, бичок’ (буков.) [Гуйванюк, 2005, с. 20], ‘бичок-гонець (*Babka gymnotrachelus*)’ (наддністр.-бойк.) [Гнатишак та ін., 2017, с. 18], ‘пуголовок’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 41]; *бáба* ‘бичок’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 40], ‘головень’ (бойк.) [Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37], ‘риба бабець-головач’ (гуцул.) [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 42]; *бабиць* ‘головень’ (бойк.) [Матіїв, 2013, с. 19; Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37]; *головáтий*, як *бабéц* ‘велико-головий, головатий’ (гуцул.) [Хобзей та ін., 2013, с. 27].

Інша мотиваційна лінія, виявлена в діалектних номінаціях на позначення страшної потвори (*бáба-балá* ‘страховисько’, *бáба жил'ізна*, *бабу́ша* ‘страховисько, яким лякають дітей’ (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 6–7]; *бáба залізна* ‘вислів про щось страшне, яким лякають дітей’ (поділ.) (*Не йди до керниці, там бáба залізна* [Гороф'янюк, 2021, с. 29]), свідчить про тенденцію до міфологізації номінацій із компонентом *баба* в діалектній картині світу. У межах цієї лінії відбувається семантичне зрушення від нейтрально-описових характеристик жінки похилого віку до її трансформації в образ потойбічного, маргінального, страхітливого персонажа, наділеного надприродними властивостями. При цьому зазнають переосмислення зовнішні ознаки старості (зморшкуватість, викривленість постави, виснаженість тіла, скрипучість голосу), які з фізіологічних характеристик перетворюються на ознаки демонічного / потойбічного втілення. Типологічно подібні одиниці трапляються в різних слов'янських мовах: укр., біл. *Баба Яга*, болг. *Баба Яга*, *Баба Шарка*, рос. *Бабка Мара*, серб., хорв., босн., макед. *Баба Рога* (*Баба Руґа*),

укр., рос. *бабай*¹, *бабайка* (докладніше про персонажів, якими лякали дітей див. у [Войтович, 2002, с. 19–22],) що підтверджує зв'язок цих образів зі спільним слов'янським міфологічним архетипом, у межах якого *баба* постає антиподом життєдайної сили: старою, відлюдною, страхітливою істотою, здатною зашкодити чи спричинити нещастя. Така трансформація, імовірно, пов'язана з амбівалентним статусом старшої жінки в традиційному світогляді, зумовленим її проміжним становищем у системі соціальних та символічних координат².

Цікаво, що в дитячому мовленні згаданий фольклоризований образ набуває переосмислення: замість сакралізації образу відбувається процес його десакралізації, профанації, про що свідчать дражнилкові номінації *ба́ба-жа́ба*, *бабу́л'а-горбу́л'а*, *ба́ба-шкра́ба* знев. 'слова, які використовують внуки, дражнячись із бабою' (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 6]. Виявлений семантичний розвиток експлікує культурно-світоглядні механізми: з одного боку, збереження архетипних уявлень про "інше" як маргінальне та загрозливе, з іншого, – нівелювання цього образу через іронію та гру, унаслідок чого символ загрози трансформується в об'єкт жартівливого висміювання, таким чином засвідчуючи ситуативне розмивання меж сакральної вертикалі (ієрархічної моделі ціннісного поділу світу на сакральне і профанне) у мовній картині світу дітей.

Сприйняття баби на основі типового для жінки похилого віку способу одягання та поведінки об'єктивоване в значеннях, що пов'язане з ідеєю:

– зовнішньої впізнаваності, яка виявляється в семантиці одного та двокомпонентних найменувань: *ба́битис'а* 'ставати подібною

¹ Імовірно, походить від тюркських мов: пор. тур. *baba* 'предок, прадід, батько', крим.-тат. *баба* 'батько', тат. *баба* 'дід', що є утвореннями, аналогічними до іє. *baba* 'стара жінка' [Мельничук, 1982, т. 1, с. 103].

² Лімінальність образу баби в народній картині світу охоплює фізіологічний вимір (баба – жінка, яка втратила здатність народжувати дітей і, відповідно, вийшла за межі ролі матері, проте, приймаючи пологи в жінок водночас зберігає статус носія життєвого первня) (про роль родопомічниці див. далі), а також стосується онтологічного аспекту, оскільки наближення часу відходу в засвіти наділяє таку жінку рисами посередника між життям і смертю, земним і потойбічним.

до баби (про ще не стару віком жінку)’ (закарп.); *бабінцки* ‘властивий старшій жінці; такий, що носять старі баби (про одяг)’ (гуцул.); *бабї̇нцк-иї̇* ‘властивий старій бабі’ (гуцул.); *бабс’ки* ‘немолодіжний, немодний’: (середньонад.); *баб̆’ки* ‘спосіб зав’язування хустки кінцями на потилиці’, ‘спосіб зав’язування хустки кінцями ззаду на шії’ (поділ.) [Березовська, 2010, с. 14]; *заўйазáтис’а по_баб̆’с’кому, ~ по_баб̆’с’ки* ‘зав’язати хустку кінцями спереду, закривши лоб’ (поділ.) [Березовська, 2010, с. 80] (*Ма’р’іко, иче ти с’а рано бабити* [Сабадош, 2008, с. 18]; *Скин’ цисé / абéс такú бабї̇нцку фúстку ни ўберáла / де ти тотó ўз’éла?* [Голянич, 2018, т. 1, с. 42]; *Ц’а бл’уска тоб̆’і нї̆’ па’суйа, ўна йкас баб̆’й’ница* [Астаф’єва, Воронич, 2014, с. 43]; *куди во’на о’то те п’лат’а нат’аг’ла / йа’кес’ бабс’ке / довге / бах’мате / хоч би з’боку г’л’анула на себе / ше ж моло’да / а та’ке носит’* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 23]);

- зниження фізичної активності, переважання стану спокою, представленої фразеосполукою: *бабці иштұрхати* ‘дрімати сидячи’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 43];

- уповільнення сенсорного сприйняття та просторової орієнтації, об’єктивованої в назвах ігор *баба кұц’а, сліпá баба* ‘жмурки, гра, під час якої один із учасників із зав’язаними очима ловить або відшукує інших’ (середньонад., закарп.) [Грицак, 2017, с. 78] (*гу’л’али в баби кұц’і / ки’ц’а / к’ремушки / ку’бекала / на’ходили в шо гу’л’ат’* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 22]), що маніфестують уявлення про обмежену здатність орієнтуватися в просторі, часткову безпорадність, втрату контролю над тілом – характеристики, переважно притаманні жінці похилого віку;

- осілості, затишку, захищеного простору, як у значенні *баба* ‘місце на печі, де гріються’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 39]; *бабка* ‘місце на печі, де сушать речі’ (закарп.) (*Над̆’м ипóром пич – то йе баб̆’ка* [Грицак, 2017, с. 82]). Пич – місце, де господиня проводила основну частину свого життя. Для жінок старшого віку вона часто слугувала місцем відпочинку та полегшення болю в тілі. Про той факт, що місце баби в народному мовомисленні тісно пов’язане з пиччю, свідчить уривок казки,

записаної П. Чубинським: *“Вона облыла ёго водою, – він оживъ и пішовъ зъ сестрою у хату до сонця. Дывытсья... за столомъ сыдыть сонце, а на печі сонцева маты, така губата...”* [Чубинский, 1872, т. 1, с. 5].

Актуалізація зовнішніх ознак у номінаціях зі словом *баба* свідчить не лише про культурне осмислення рис жінки похилого віку, а й про закріплення в мовній свідомості діалектоносіїв відповідних стереотипів і моделей поведінки, що слугують основою для формування емоційно-оцінних суджень. Оцінювання є одним із ключових аспектів розумової діяльності людини, оскільки лежить в основі процесів пізнання та інтерпретації дійсності в межах аксіологічної опозиції *добре – погано*. З огляду на це, саме в діалектному мовленні сконденсовано значний арсенал засобів оцінного вираження, що зумовлено, на відміну від літературного, більшою можливістю прояву емоцій носіями діалекту, таким чином відтворюючи їхні ціннісно-емоційні орієнтири [Леснова, 2013]. Як слушно зазначає Н. Руснак: *“діалекти – це той складник національної мови, у якому в первісному вигляді збереглися ментальність українців, аксіологічні виміри дійсності, духовні скарби й набутки, отримані від попередніх поколінь”* [Руснак, 2009, с. 3].

Смислові аспекти емоційно-оцінної ознаки охоплюють широкий спектр ментальних репрезентацій, що стосуються:

- лагідного ставлення та емоційної близькості з об'єктом номінації. Таке оцінювання формує семантичну структуру гіпокористичних утворень: *ба́бка*, зменш. до *баба* ‘стара жінка’, *ба́бця*, зменш. *баба*, ‘жінка стосовно своїх онуків’ (середньонад., поділ.), *ба́бен’ка*, *бабу́рка*, *бабу́рочка*, *бабздирька* пестл. ‘стара жінка’ (закарп.), *баби́на*, співчутл.-лагідно, співчутл.-ніжно ‘мати батька чи матері’ (гуцул.), *ба́бойка*, *ба́бочка*, *бабу́л’ка*, *ба́бушка* пестл. ‘бабуся’ (західнопол.) (ну *ни’се хриш’ченийий / і о’собин:о йак д’івчинка / тре шоб н’іс хриш’ченийий / шоб вона ни нагул’ала ди’тинку / це та’кий об’р’ад / в’нос’т’ йо’го в хату / і од:а’йут’ жи ц’ій ба́бця’ї / ко’тора да’вала з ко’жуха / йак’шо да’вала ма’ти з бат’ком / то од:а’йут’ бат’ков’і й ма’те’р’і / а йак’шо да’вала ба́бця’а / то од:а’йут’ ба́бця’ї* [Мартінова, &

Щербина, 2020, с. 22–23]; *Іде дорогов, там такы кр'ачкы былі, а там така старá ба́бен'ка сідит* [Грицак, 2017, с. 77]; *бабу́ня, ба́бочка, бабу́лечка, бабу́лька, бабу́нечка, бабу́не, бабуніу́не, бабу́нця, бабу́нька, ба́бця* пестл. ‘баба’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 42]; *А|ді", ба|би|е|на ш|ї|е |фаїно три|майа си|ї, їс'о |коло |хати| са|ма |роби|т* [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 43]; *Ма́ти и чолов'їк, д'їти, вс'ї вну́к'ї – ба́бушка* Л'ус'а [називають] [Аркушин, 2016, с. 7]);

- принизливого ставлення до жінки похилого віку, реалізованого через семантику аугментативних похідних: *бабйе́ка* знев. ‘стара жінка’, *бабзнó*, *бабийа́*, *бабу́ха*, *баб'їца*, *бабо́ха*, *бабо́шиц'а* згруб. ‘баба’ (західнопол.), *бабе́ра* згруб. ‘баба’ (поділ.), *баби|штє́йка*, *бабо́нца* знев. ‘стара баба’ (гуцул.), *бабздýр'а*, *бабіи́шча*, *бабе́ха* вульг. ‘баба’, *ба́биско* (*ба́біско*), *ба́бище* (*бабиш'а*, *ба́бішче*, *бабіи́шче*), *бабігінда*, *баба́са*, *бабе́ца*, *бабе́ра*, *бабе́ша*, *бабе́шища*, *бабе́шиско*, *бабе́га*, *бабені́ха*, *бабздýра* (*бабздýра*), *ба́біте*, *бабздири́ще*, *бабіи́кє́ра* (*бабіи́шє́ра*), *бабіи́шє́рка*, *бабіи́шє́риско*, *ба́бша* (*ба́пша*, *бо́бч'ш'а*), *ба́биця* (*ба́биц'и*), *ба́болище* згруб., знев. ‘стара жінка’ (закарп.) (*Тє́йе бабзнó* знов с'уда сýне [Аркушин, 2016, с. 6–7]; *Ої, шош ме́не та баби|штє́йка наїїла си|ї, покі́ї ми|е |разом з_неу́ |жи|є|ли* [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 44]; *Прийш|ло ба|би|и|ще* [Шило, 2008, с. 41]; *Но вто вдна не" |добра ба|бе|ха* [Сабадош, 2008, с. 18]; *Бу́ла страи́на та л'а́чна бабігінда* [Грицак, 2017, с. 77]);

- іронічно-критичного оцінювання конфліктної та надмірно емоційної поведінки жінки старшого віку, об'єктивованої в назві жіночого міфічного персонажа, афористичному вислові, метафоричній номінації, компаративних фразеологічних одиницях, які, на думку К. Мізіна, “несуть заряд оцінки, емотивності, експресії або найвищої / найнижчої інтенсивності еталонізованої ознаки” [Мізін, 2009, с. 67]: *ба́ба-я́га* ‘зла, сварлива старша жінка’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 40]; *ба́бська оборо́на* ‘язик’ (гуцул.) [Хобзей та ін., 2013, с. 29]; *ни поможе бабі й кадило, ек бабу сказило* ‘про нерозумну, невиправдану впертість, затятість’ (*Ну, то ўже та|к'е|а, са|рак'ї: нї" по|може |баб'ї |ї кади|є|ло, йї|є|к |бабу ска|зи|є|ло* (гуцул.) [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 41]);

лепотива як стара баба ‘дуже балакуча’ (лемк.) [Вархол, & Івченко, 1990, с. 18]; *тарáхкати йак старá ба́ба* ‘про людину, яка любить сваритися, робити всім зауваження’ (поділ.) [Коваленко, 2019, с. 28]; *ба́ба базáрна* ‘криклива, сварлива, груба людина’ (поділ.) [Березовська, 2022, с. 14–15];

- осмислення гіпертрофованого піклування, метушливості: *носи́ця, як баба з ступою* ‘приділяти велику або більшу, ніж треба, увагу тому, хто (що) її не вартий (вартє), не заслуговує’ (поділ.) [Коваленко, 2019, с. 27; Номис, 1993, с. 147]; *носи́тися, як ба́ба з тї́жбoром, носити си (із кимось / чимось), єк баба з шти́мплем* ‘хвалитися, вихвалитися (кимось / чимось); виявляти і демонструвати надмірну турботу, любов (до когось)’ (*Йої, Ма|р'і́ка то|то 'кок'і, у|п'істу́йа та ц'і|лу́йа. Ку|да йіде, 'кок'і бе|ре у|с:о|'боу. 'Носи́т с"и' з ни́м, йі́к баба з шти́мплем; Дми́трі́ха з свої́м си́ном но́ситі́, як ба́ба з тї́жбoром* (гуцул.) [Астаф'єва, & Воронич, 2014, с. 41; Хобзей та ін., 2013, с. 25]);

- глузливо-згрубілої інтерпретації зовнішніх характеристик жінки, що відхиляються від усталеного еталону жіночої краси в традиційному суспільстві. Серед засобів ословлення, що доводять про соціальне дистанціювання від нетипових проявів жіночої тілесності, домінують іронічно-насмішкуваті та аугментативні номінації, які функціонують як механізми маркування та регуляції соціальних норм краси й поведінки: *баба як комин* ‘дуже товста жінка’ (лемк.) [Вархол, & Івченко, 1990, с. 18]; *бабі́ско* згруб. ‘огрядна жінка’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 41]; *бабе́ра* згруб. ‘товста жінка’ (середньонад.); *баба-грім, бабета, баба-руська, бабиско, бабище, бабіна, теньга бабіна* знев. ‘опасиста, огрядна жінка’ (наддністр.-бойк.); *ба́ба-грім, грім-ба́ба* ірон. ‘дебела сильна жінка’ [Шило, 2008, с. 40]; *бабе́га, бабе́ла, бабе́ра, бабе́рна, бабе́ца* згруб. ‘товста жінка’ (західнопол.); *бабаздрéн'ка* знев. ‘стара страшна баба’ (західнопол.); *ба́ба-корола́ба* жарт. ‘дуже стара, худа баба’, *ба́боля* ‘товста висока баба’, *бабу́ра* знев. ‘стара огрядна баба’ (закарп.) (*Так погано було їхати, ше зайшла йкас бабета з тлумаками, і ми всю дорогу сі тиснули, бо не було місці* [Гнатишак та ін., 2017, с. 17]; *Тота ціла Гелька, то така бабиско з писком невипареним, аби ї шляк*

трафив [Гнатишак та ін., 2017, с. 17]; *така'го ба'бера вже стала* (середньонад.); *Ти вже ни жу́нка, а бабазорéн'ка* – не гонору́ї. В ц'уї ху́сци ти йак та́йа бабаздрéн'ка [Аркушин, 2016, с. 6]; *Іде до нас ба́ба-королаба* [Грицак, 2017, с. 77]; *Забра́ла собі ба́бол'а грóші та с'и смі́є* [Грицак, 2017, с. 84]).

Нерідко слабкість, повільність у старшому віці набувають негативного осмислення й постають як маркери вікової маргіналізації. Це засвідчують діалектизми *бабай*, *бабайка* знев. ‘неповоротка, ледача людина; нероба’ (бойк.) [Матіїв, 2013, с. 19], *бабаті́ло* ‘неповоротка людина’ (закарп.) [Грицак, 2017, с. 79], що об’єктивують несхвалення зниженої життєвої активності як ознаки непридатності до повноцінної участі в соціально-побутовому житті.

У народному мовомисленні образ баби освоєно також через соціальні функції, які вона виконувала. Однією з провідних сфер, у межах якої актуалізується соціально-побутовий статус жінки поважного віку, – господарська діяльність, що охоплює спектр функцій, пов’язаних з організацією добробуту родини. “Працездатні жінки похилого віку, – як зазначає О. Кісь, – виконували звичайний для усіх жінок обсяг робіт”, проте дослідниця звертає увагу на поступове звуження сфери їхньої активної участі у фізично вимогливих видах праці та зосередженні їхніх зусиль на виконанні домашніх обов’язків, що виявлялося насамперед у турботі про внуків та виконанні хатніх справ [Кісь, 2008, с. 187]. Тісний зв’язок баби з онуками, її роль як “активного агента в соціалізації дітей” [Кісь, 2008, с. 188] демонструє семантика діалектних одиниць *ба́бити* ‘нянчити дітей’ (*Ос'ого лы́нгар'а йа ба́била, а тині́р'н'а ни зна́є*), *бабин* ‘пещена дитина чи тварина’ (*Сис' ба́бин хлопчик, бо дуже го ба́ба л'убит', а він йійі́*) (закарп.) [Грицак, 2017, с. 80].

Ідея активної комунікативної та емоційної взаємодії баби з членами родини, зокрема з дітьми, у говірках закарпатського ареалу стала семантичним мотиватором для дієслів: *бабі́кнути* ‘покликати бабу’, *бабі́кати*, *ба́бкати* ‘часто кликати бабу’ (*Йак и́ще раз бабі́кнеш, то т'а ві́жену вон; Він за́чав кликати ба́бу: “Бабо, бабо!”*. А я кажу: “Не ба́би́кай, бо принесу прут”

Діти́на все кличе: “Бабо, бабо”. А баба с’а сердит та каже: “Ни **ба́бкай** тул’ко” [Грицак, 2017, с. 80, 82]).

У сім’ї турботливе ставлення жінки похилого віку поширюється не лише на членів родини, а загалом на все, що потребує догляду, як свідчать номінації: *ба́бина* ‘пестливе звертання жінок до худоби’, *ба́бити* ‘доглядати за чим-небудь’ (*Кожда жонá, ци стара, ци молода, коли кличе худобину та каже: “На, ба́бин(а), на!”; Стра́шно ѓйя за косі́ц’ами ба́бити* (закарп.) [Грицак, 2017, с. 80]).

Образ баби в традиційній культурі корелює також із соціально-правовим аспектом. Соціально-правовий статус жінки поважного віку реалізовано в народному мовленні через лексичні засоби, що вербалізують поняття майнової та спадкової власності, отриманої від баби, у такий спосіб увиразнюючи її посередницьку функцію в міжпоколінному діалозі та правонаступництві (*бабі́зна, бабі́знина, бабі́знинка* зменш. ‘майно, успадковане від баби’ (закарп., бойк., гуцул.). *Ми кладемо хижу на бабі́зні; Мені ци бабі́знина з рук не в́упала, та з́ато ма́ву дуплованкі* [Гавука, 2017, с. 40; Грицак, 2017, с. 79; Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37]).

Цікаво, що лексичні факти, засвідчені в діалектному обширі, демонструють поступове розширення семантичного обсягу слова *баба* від значення ‘жінка похилого віку’ до номінації на позначення жінки, особи жіночої статі, незалежно від віку. Такий семантичний зсув значною мірою детермінований віковими уявленнями в традиційній культурі, згідно з якими вік 40 років неформально свідчив про настання старості, оскільки з огляду на ранній шлюбний вік (приблизно 15–16 років), жінка в 40 років могла вже мати онуків, що, відповідно, уможливлювало її перехід у статус баби [Ігнатенко, 2016]. Також осмислення усталених соціальних ролей жінки, пов’язаних із веденням господарства, вихованням дітей, передачею досвіду, участю в обрядах родинного циклу та календарній обрядовості, дозволяє зробити припущення, що виконання цих функцій вплинуло на охоплення ширшого класу референтів лексемою *баба*: осіб жіночої статі будь-якого віку, залучених до виконання відпо-

відних побутово-сімейних функцій. Яскравими прикладами можуть слугувати одно- та двокомпонентні одиниці з коренем *-баб-*: *баба* ‘жінка’, *баб’є* ‘жінки, жіноцтво’, *бабський* ‘жіночий’ (наддністр.-бойк.), *бабня* збірн. ‘баби’ [Онишкевич, 1984, т. 1, с. 38], *баба* ‘дружина (у сполученні з присвійним займенником)’, ‘особа жіночої статі, жінка’, *бабнота* перев. знев. збірн. ‘особа жіночої статі; жінка’ (бойк.) [Матіїв, 2013, с. 19–20], *бабуца* згруб. ‘жінка’ (буков.) [Гуйванюк, 2005, с. 21], *бабіна*, *бабінка* (пестл.) ‘жінка’ (закарп.), *бабський* ‘жіночий’ (гуцул., закарп., середньонад.), *бабнічі* знев., збірн. ‘бабнота’, *баба* ‘жінка взагалі, особа жіночої статі’, згруб. ‘жінка’ [Астаф’єва, & Воронич, 2014, с. 42], *баб_ка* ‘про дружину (немолоду)’ (гуцул.), *баба* ‘дружина’, знев. ‘дівчина’, *бабі_на* ‘жінка’ (західнопол.) (*Наді – сильна баба, що витримала таке вісіле. Вна перед тим три ночі не спала; Дивісі, єє то баб’є. – Ідіт сідайте. Баб’є?! Ви йкіс немудрі, вам горівку не можна пити* [Гнатишак та ін., 2017, с. 17–18]; *Ой діна, каже, діна, де мойа бабіна* [Грицак, 2017, с. 81]; *Капц’і йє ні лиш плетєні, але і у с:укна, шиєк’і. Але ц’і, шо у с:укна, йє баб_ск і ти’ї муш’єнк і* [Астаф’єва, & Воронич, 2014, с. 45]; *Тотó пус’т’і баб_с’кі прибаги* [Грицак, 2017, с. 86]; *пал’та / п_іджа_ки / кост’у_ми / с_вити це на сел_ах бул_и / ко_жух мужс_кий / це з коротким ком_іром був // баб_ський був це аж на пл_еч_і розкла_дал_ис_а / і ко_ли в_іте_р_мороз / хол_одно / так п_ідн_і_мавс_а той же ж той / об_язувавс_а* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 23]; *Самé бабніч’і прийшлó / там л’уді їни б́уло / але такий рéвах зробіли / шо ну* [Голянич, 2018, т. 1, с. 43]; *Та шо то баба гон_а ни_дой_ми_ти_ї* [Астаф’єва, & Воронич, 2014, с. 41]; *Мої / д_іти плáч_ут / а бабі ни гон_і: і наговорітисє / ану ко кажі шош / ўни тебé поўстидáйц_є; Ої гіді_ку м_і_ї старєн_ки_ї, а йа твоя баб_ка* [(Астаф’єва, & Воронич, 2014, с. 44); *А твоя баба вдóма? Вона ни бойц_і: а тако́го чолов_і́ка, йак ти?; К_іровн_і́чка хóче нас в трéт_ому поса́дити з баба́ми; Дирéктор прий_їхала... То така к_ўцен_ка бабі_на бу́ла* [Аркушин, 2016, с. 6]).

Про розширення семантики слова *баба* свідчить також давня назва вересня, зафіксована в діалектному просторі у складених

номінаціях: *бабине лыто*, *ба́бине лі́то* (наддністр., гуцул., західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 6; Верхратский, 1912, с. 251; Гавука, 2017, с. 40; Шило, 2008, с. 40]; *бабске літо*, *бабс'к'е літо*, *бабино літо* (бойк.) [Онишкевич, 1984, т. 1, с. 37–38], що в народному мовленні означають сприятливі, сонячні дні у вересні. Зафіксовані назви водночас тісно корелюють з уявленнями про господарську роль жінки в традиційній культурі, особливо в контексті завершення сільськогосподарського циклу. Ці уявлення конкретизує Я. Головацький, зазначаючи, що вересень називають “бабським літом”, бо саме в цей період *“баби свої роботи порають, коноплі отіпають, полотна добілюють, децю в городах порають і пр.”* [Скуратівський, 1992, с. 118; Головацький, 1860/1991], а у свідченнях К. Сементовського цю назву осмислено й у межах міфологічної моделі світу, що акцентує увагу не лише на соціально-побутовій, а й на сакральній функції жінки як посередника між світом людини й природи: *“Колись то давно, дуже давно, у ці самі дні зробилося було дуже холодно, а овочі з дерев ще не всі були зібрані і неминуче б пропали, – отже баби, зібравшись разом, почали молитися, щоб повернулося тепло, і, по їхній молитві, холод дійсно зник, і овочі були зібрані. От з того часу тиждень після Покрови отримав назву – Бабиного Літа”* [Онацький, 1957, т. 1, кн. 1, с. 63–64].

Ієрархія в межах традиційної культури зумовила соціальну організацію відповідно до гендерних ролей, унаслідок чого жінці відводилося суворо регламентоване місце в публічному та ритуальному просторі. Одним із лексичних маркерів таких уявлень у південно-західному діалектному ареалі є слово *бабинець*, що в народнорелігійній традиції позначало спеціально відведене місце для жінок у храмі (*Ста|р'і ба|би сто|їат у ба|бинци* [Шило, 2008, с. 40]; *До церкви не мож было зайти, та так мусілі у ба|бінц'у чекати циркуніка* [Грицак, 2017, с. 80]¹).

¹ У закарпатських говірках виявлена номінація також позначає місце в церкві біля вхідних дверей [Сабадош, 2008, с. 18], таким чином апелюючи до системи планування канонічного, тридільного православного храму, за якою бабинець розташований у західній частині перед навою, навпроти вівтаря.

Ідеологічне підґрунтя такого розподілу чітко простежуємо в характеристиках православного канону жіночої поведінки, який, за спостереженням О. Кісь, “наголошує на важливості послуху, терпіння, сумирності, мовчання, байдужості до зовнішності, працьовитості, вірності, богобоязливості”, що формувало в жінок соціальну пасивність. Московська ортодоксальна церква, як підкреслює дослідниця, буквально тлумачила Святе Письмо, абсолютизуючи жіночу підлеглість чоловікові, визнаючи можливою рівність людей лише перед Богом. Ці ідеї були перенесені на народну мораль, яка “тлумачить жінку як істоту не зовсім повноцінну в духовно-моральному сенсі, таку, що потребує чоловічої опіки та керівництва”. Саме тому в храмах з’являються особливі ритуали й регламенти поведінки для жінок: “очисний ритуал уведення в храм суто для жінок, правило стояти окремо і позаду чоловіків, вимога покривати голову, дівчаток при хрещенні не заносять за вівтар тощо”, що, як зазначає авторка, досі побутують на окремих українських теренах [Кісь, 2008, с. 86].

Утім, у діалектному мовленні привертають увагу номінації з коренем *-баб-* як оцінні реакції на відхилення від усталених моделей соціального порядку, незалежно від того, з чийого боку воно відбувається. Так, негативно сприймали порушення традиційної ієрархії в родині через надмірну активність, авторитарність жінки й поступливість, пасивність, залежність чоловіка, що знайшло вербальне відображення в лексемі *баб’яр* ‘чоловік, надмірно підпорядкований жінці’ (закарп.): *Вын такый баб’ар – ані до корчмы не зайде, лен при баби дома* [Грицак, 2017, с. 87]. Семантично споріднені з лексемою *баб’яр* є двокомпонентні номінації, що характеризують чоловіка крізь проєкцію фемінного як маркера відхилення від культурно зумовленої норми маскулінності. Наприклад, фразеосполука *ба́бин иванко́* ‘розніжений, безвільний чоловік’, зафіксована в говірці села Росішки, відображає негативне сприйняття чоловіка, позбавленого внутрішньої стійкості та ініціативності, а атрибутивна словосполука *бабінський го́лос* ‘писклявий, високий голос (у мужчини)’ вказує на негативне аксіологічне мар-

кування соматичної девіації, пов'язаної з подібністю голосу чоловіка до жіночого [Хобзей та ін., 2013, с. 28].

У зону критичного оцінювання також потрапляє легковажне ставлення чоловіка до вірності в сімейних стосунках. У цьому контексті цінними є назви чоловіка, який виявляє підвищений інтерес до жінок, бабій: *бабѣць, ба́бич, бабій, ба́бнік, бабоду́р, бабу́н, бабчу́р, бабяр* (закарп.); *бабій, бабнік* (наддністр.-бойк.); *баб'ак, бабяр* (гуцул.) [Гавука, 2017, с. 40]; *бабяр* (лемк.) [Пиртей, 2004, с. 21]; *бабічник, баб'ір, бабнік, бабоду́р* (західнопол.) [Аркушин, 2016, с. 6–7]; *ба́бнік* (поділ.) [Березовська, 2022, с. 15] (*Йа ни зна́ву, на ко́го му́й сын та́кий ба́бійц' удавс'а; Та́кого м ба́бича́ ичѐ н'і́гда не ві́д'ів* [Грицак, 2017, с. 79]; *То та́кий ба́бій, шо ви́шиткі жо́ни с'а го бо́йат'* [Грицак, 2017, с. 81]; *Йа́нко ду́же ве́лікий ба́бник* [Грицак, 2017, с. 83]; *Міга́л' – ве́лікий ба́бу́н* [Грицак, 2017, с. 86]; *Мішо Пу́трукі́у – та́кий ба́пчу́р, што вс'і ві́д н'о́го д'і́вкі т'іка́вут* [Грицак, 2017, с. 87]; *То́й Дми́тер – то та́кий ба́бій, жи за ка́ждов спі́дницьов сі обзира́є* [Гнатишак та ін., 2017, с. 17]; *Ко́ц'о стра́шні́ і ба́бник / то котра́ д'і́ука за не́го пі́де? / Йо / вин н'і ко́ло одної́ до́ўго ни заде́ржиц'е / ме хо́діти / але же́нітисе ни схо́ч'і* [Голянич, 2018, т. 1, с. 43]; *Ге́то ба́бійчи́к, ани́е хл'о́пиц'* [Аркушин, 2016, с. 6]; *Ко́ліс' вун бу́в до́брим ба́бнико́м* [Аркушин, 2016, с. 7]).

Девіантною поведінку чоловіка вважають також у випадках його надмірної зацікавленості жіночими справами, що порушує просторову й соціальну ізоляцію чоловічого й жіночого. Таку оцінку актуалізовано лексемою *баба́с*, згруб. *бабасі́ще* 'чоловік, який любить втручатись у жіночі справи', виявленою в закарпатських говірках: *Бабасі́ – та́кі л'у́де або хло́пц'і, шо лиш л'у́бл'а ж жо́нами йармаркува́ти. Коло них с'а кру́т'а* [Грицак, 2017, с. 79]. Водночас об'єктом критичного оцінювання стає й жінка, якщо її поведінка не відповідає очікуваним нормам стриманості, вірності, скромності. У цій парадигмі осмислення особливо показовими є лексичні діалектизми зі зневажливою, осудливою конотацією на позначення коханки, жінки легкої поведінки: *побо́кова ба́ба* вульг. 'коханка', *ба́ба-о́бер* знев. 'розпусна

жінка' (наддністр.-бойк.) (*То є житє: хот я маю жінку, але я маю ше **побокову бабу*** [Гнатишак та ін., 2017, с. 17]).

Семантична багатогранність лексем із коренем *-баб-* проявляється також у ритуально-обрядовій та міфологічній сферах, де вони стосуються ролей, пов'язаних із сакральнo-магічними знаннями, посередництвом між світом людей і потойбіччям. У культурній традиції це детерміновано особливим статусом жінки старшого віку: припинення репродуктивної функції переводило її в статус "чистої", а отже, здатної до контакту з невидимим світом через участь в обрядах, пов'язаних із народженням, смертю, ворожінням [Ігнатенко, 2012].

Одним із найдавніших і найбільш архаїчних образів, репрезентованих номінаціями з компонентом *баба*, є образ знахарки, жінки похилого віку, обізнаної в травах, замовляннях, лікуванні недугів. Цікавими є погляди дослідників на первинність семантики знахарювання й ворожіння аналізованого слова. На думку Н. Хобзей, вона, імовірно, зумовлена уявленнями про те, що лікувати традиційними немедичними засобами переважно могла стара, досвідчена жінка, яка володіла знаннями про лікувальні властивості рослин, уміла розпізнавати хвороби, виконувати ритуальні дії. Ці знання, відповідно до етнографічного матеріалу, або передавали їй інші знахарки, або вона набувала самостійно [Хобзей, 2002, с. 30]. А. Баньковський поділяє думку, що слово *баба* від початку позначало відьму-знахарку, а значення 'стара жінка', від якого пішло й сімейне значення, виникло внаслідок розширення семантики [Bańkowski, 2000; Сятковська, 2015].

Зауважимо, що сакральна функція жінки ґрунтується на глибоких доісторичних віруваннях. Знахідки численних палеолітичних венер у межах ареалу поширення трипільської культури свідчать про існування культу богині-матері та про виняткову роль жінки в магічно-релігійних практиках [Кісь, 2008, с. 83]. Імовірно, саме цей образ спричинив символізацію баби як посередника в ритуальній взаємодії між світом земним і потойбічним.

У діалектному континуумі семантика знахарювання й ворожіння актуалізована в значеннях лексем, що позначають:

- осіб: *ба́ба* 'знахарка, ворожка', *бабиця* 'ворожка' (гуцул.); *бабка* 'знахарка, цілителька' (середньонад.) (*Кс'онц казаў / шо*

треба до цѣр'кви ходіти / а ни до ўс'єких ворожѡк / ус'єких бабѡу витиш'кувати [Голянич, 2018, т. 1, с. 42]; *ранше йак д'іти зл'акан'і / то шу'кали баб'ку / то та виш'птувала* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 22]); знев. *ба, бабичка, бабугѣра* ‘знахарка’ (степ.) [Вікторіна, 2006, с. 19, 20]; *баба-шептуха, бабушка* ‘жінка, яка лікує народними засобами’ (степ.) [Вікторіна, 2006, с. 20]; *баба, бабка, бабуня, бабця* ‘жінка, яка лікує народними засобами’, ‘знахарка’ (степ.) [Вікторіна, 2006, с. 19–21]; *бабич, бабич* ‘знахар’¹ (степ.) [Вікторіна, 2006, с. 20];

- рослин²: *бабка* ‘подорожник великий, *Plantago major* L.’ (закарп., гуцул., західнопол.), ‘степова рослина, подорожник ланцетний, *Plantago lanceolata*’ (поділ.); *бабка* ‘подорожник (*Plantago major*)’ (бойк., наддністр.-бойк.) [Гнатишак та ін., 2017, с. 18; Матіїв, 2013, с. 19] (*Коли прик'ласти баб'ку на бѡл'ак, то вна скѡро вут'агне гнуи* [Грицак, 2017, с. 81]; *Баб'ку прикладі до р'ани* [Аркушин, 2016, с. 7]; *Прикл'ала баб'ку до р'ани / полѣгшало зр'азу; Баб'ку добре кл'асті до нариву* [Гороф'янюк, 2021, с. 30]); *бабка* ‘кульбаба’ (наддністр.) [Шило, 2008, с. 41];

- магічно-сакральні уявлення: *бабаніны, бабаніиці* ‘забобони’³ (закарп.) (*То неправда нич, бо то лем бабаніны* [Грицак, 2017, с. 79]);

- обрядово-часовий період, коли жінки, переважно старшого віку, займалися ворожінням: *бабин вѣчѣр* ‘Святевѣчѣр, вѣчѣр перед Водохрещем’, *бабиніиць* ‘вѣчѣр перед Водохрещем’ (закарп.) (*Бабин вѣчѣр перед Відѡричами; На бабиніиць май дівл'ат, ѡбы маржіны сѣт'і бѣлы* [Грицак, 2017, с. 80]).

Однак сакральну роль баби не обмежували функції ворожки чи знахарки. В українській традиції вона мала також виняткове значення в родильно-хрестильній обрядовості як жінка, що супроводжувала прихід нової душі в земний світ. О. Кісь

¹ Цікаво, що “чоловіки не мали жорсткого обмеження у віці при практикуванні народної медицини” [Ігнатенко, 2012, с. 64], натомість для жінок цю заборону скасовували лише з її переходом у “чистий стан” (див. вище).

² Функціонування флорономів із компонентом *баба*, як стверджують автори ЕСУМ, зумовлене їхнім використанням у народній медицині [Мельничук, 1982, т. 1, с. 104–106].

³ Імовірно, унаслідок зближення зі словом *баба* ‘знахарка, чарівниця’ або з коренем іє. *bhā- ‘б'яти, говорити’ [Мельничук, 1982, т. 1, с. 104–106].

слухно зазначає: “Як знавці народних звичаїв та традицій жінки відігравали провідну роль в обрядах родинного циклу” [Кісь, 2008, с. 87]. Цей статус має глибоке історичне коріння: ще за доби трипільської культури бабу вважали жрицею, посередником між світом людей та міфічних божеств, що допомагають породіллям та новонародженим.

Діяльність родопомічниці у сфері, яка відзначалася своєю непередбачуваністю, зумовлювала амбівалентне оцінювання її образу. З етнографічних матеріалів відомо, що повитухи часто володіли магічними знаннями: вони могли не лише приймати пологи, давати перші настанови матері щодо догляду за дитиною, стежити за здоров'ям породіллі в перші дні після пологів, а й віщувати долю дитини, здійснювати очисні ритуали. О. Боряк доходить висновку, що “родопомічниця не була позбавлена рис святості, демонструвала прилученість людини до вищих істот. Подібно до богів, вона була співучасником ключового моменту життєдіяльності людей. Збереження здоров'я індивіда і добробуту групи людей (родини, дітей, жінок, громади в цілому) великою мірою виявлялося підвладним цій жінці” [Боряк, 2009, с. 288].

У діалектному просторі семантику аналізованого образу об'єктивовано в номінаціях, пов'язаних із пологами, акушерською допомогою та самою повитухою: *гибабка*, *баба-повитуха*, *бабі́ца*, (гуцул.) [Гавука, 2017, с. 85, 118], *сільська ба́ба*, *баба-пупорізка* (закарп.), *ба́ба* (поділ., степ., середньонад.) [Березовська, 2022, с. 14–15; Вікторіна, 2006, с. 19], *баба-бранка* (середньонад.), *ба́ба-повіту́ха*, *ба́бка*, *бабу́ня*, *ба́бця* (степ.) [Вікторіна, 2006, с. 19–21] ‘жінка, яка допомагає породіллі в пологах; повитуха’ (*То ни така́ соб'ї про́ста ву́йна / то баб'ї́ца / ййї́ клі́кали / ік ма́ла ўро́дітисе дити́на* [Голянич, 2018, т. 1, с. 43]; *Йу́ріиш'ій Ма́р'ї лиш́е с'їл'с'ка ба́ба помо́гла ўро́дити д'їті́ну* [Грицак, 2017, с. 78]; *од'на поро́д'їл'а 'буде ди́тину ро́дит' // по'б'ї́гли по ба́бу / по ту ж / шо о́це при́йма 'роди; по д'во́йе б'рала / нази́валас'а ба́ба бранка / то ну шо / ни'сут' кала́ча до 'нейі / при'нос'ат'* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 22]; *бабництво* ‘акушерство’ (буков.) (*Колис було бабництво, жінки родили*

дома, а тепер не [Гуйванюк, 2005, с. 20]); *ба́бити* ‘виконувати обов’язки баби-повитухи’ (закарп.) (*Йі́йі ба́бка до́вгий час ба́била по се́лові* [Сабаш, 2008, с. 18]); *ба́бити, бабува́ти, бабкува́ти* ‘приймати пологи’ (закарп., степ.) [Вікторіна, 2006, с. 20] (*Сва́ха ба́би́ла неві́сті, ко́лі ма́ла д’і́тіну; Да́вно ни б́́ло поро́дни́ц, гі́ ти́пір, та́ при вс’і́х д’і́т’о́х ба́бово́ла ми ста́ра Микулі́ха* [Грицак, 2017, с. 80, 86]); *ба́бля́*, ім. за значенням *бабува́ти* (закарп.) (*Кобі́ м с’а збу́ла то́го ба́бл’и́н’а, та не зна́йу йа́ка́ би м ра́да* [Грицак, 2017, с. 83]).

У подільських говірках лексема *ба́бка* також позначає старшу жінку, яка веде обряд хрестин [Гороф’янюк, 2021, с. 30], таким чином ніби символічно виконуючи роль наглядча за правильністю процесу. І це не дивно, оскільки в межах традиційної культури жінка поступово здобувала право контролювати соціальну поведінку інших, як слушно зауважує О. Кісь, переходячи “від об’єкта до агента соціалізації, від об’єкта ритуальних дій до їх виконавця, від особи, поведінка якої перебуває під постійним соціальним (морально-етичним) контролем до особи, що має повноваження цензора соціальної поведінки інших” [Кісь, 2008, с. 80]. Саме тому *баба*, маючи глибоке знання традицій і високий рівень суспільної довіри, виконувала функції не лише родопомічниці, а й провідниці на межових етапах життя (народження, хрестини, шлюб, похорон), забезпечуючи дотримання обрядових норм та символічну впорядкованість переходу від одного стану до іншого.

У народному світогляді образ баби не обмежений тілесним буттям, а також корелює з уявленнями про безсмертну субстанцію життя – душу. Показовими є ентоніми на зразок: *ба́бка* ‘комаха з довгим тонким тілом і двома парами великих прозорих крил’ (наддністр., середньоад.) (*Ма́р’ї́йка зла́пала ба́бку* (Шилю, 2008, с. 42); *за́раз тих ба́бок ни ду́же й ви́дно / т’і́ки ко́ло ста́в’к’і́в / а ра́ніше дои́ч п’ро́йде / а йі́х ко́ло ка́л’у́ж’і по́вно* [Мартінова, & Щербина, 2020, с. 23]). Мовознавці висували кілька гіпотез щодо походження таких назв. Одна з них пов’язує слово *ба́бка* з образом баби-чарівниці або відьми, на тій підставі, що неприємних для людей тварин,

зокрема деяких комах, наділяли магічними властивостями, типовими для чарівників. Інша ґрунтується на реліктах історично ранніх анімістичних і більш пізніх трансцендентних уявлень про переселення душі померлого (баби) в комаху [Мельничук, 1982, т. 1, с. 105]. У такому символічному контексті показовими є вербальне кліше, що засвідчує персоніфіковане сприйняття комах у народній картині світу: *“Комаха не здихає (як інші тварини), а помирає (як людина)”* [Мовна, 2017, с. 1327].

Дискусія і висновки

Отже, здійснене дослідження свідчить про евристичну цінність дериватів та стійких словосполук із компонентом *баба* для глибшого пізнання мотиваційних процесів у мовомисленні говірконосіїв та реконструкції діалектної картини світу.

Образ баби в діалектній картині світу освоєно різноаспектно: від родинно-побутових знань до культурно-символічних інтерпретацій, що демонструють шість мотиваційних ознак, які слугували основою для семантичного наповнення номінацій (ознака спорідненості, віку, емоційно-оцінні характеристики, соматичні особливості, характеристики, що стосуються поведінки та одягу, соціальні функції, які охоплюють родинно-побутову, ритуально-обрядову, сакрально-магічну та міфологічну сфери).

Зіставлення емпіричного матеріалу дало змогу співвіднести виявлені ознакові домінанти з типами мотивації семантики похідних одиниць, а саме: онтологічно-біологічним типом (пов’язаним із тілесними характеристиками жінки), соціально-рольовим (зумовленим родинно-обрядовими функціями), емоційно-оцінним (що ґрунтується на характеристиках поведінки жінки поважного віку й ставленні до неї) та культурно-символічним (спорідненим із міфологічними та ритуальними уявленнями).

Ознаки, пов’язані з тілесністю жінки поважного віку, її зовнішністю, оцінкою, соціальними ролями, виявляють найвищий мотиваційний потенціал у процесі словотворення, оскільки є первинно помітними, зберігаються в мовній пам’яті діалектоносіїв як культурно марковані елементи образу, легко піддаються асоціативному перенесенню, що сприяє формуванню

своєрідної “матриці” для творення похідних одиниць за схожістю форм, подібністю функцій, властивостей, ставлення до об’єкта. Смислові чинники номінації утворюють складну взаємопов’язану мережу асоціацій, у якій різні за характером ознаки можуть поєднуватися в межах однієї лексичної одиниці, утворюючи складний багаторівневий семантичний комплекс. Це зумовлено властивою мовній свідомості здатністю поєднувати в межах одного знака різнопланові асоціації – від побутових до символічних.

Номінації з компонентом *баба* можуть функціонувати як у позиції мотивованих одиниць, так і мотиваторів, таким чином беручи участь у постійному дериваційно-мотиваційному процесі, який підтверджує асоціативну природу семантичного структурування в мовомисленні діалектоносіїв (напр., *ба́ба* ‘жінка старшого віку’ > *ба́бка* ‘знахарка, цілителька’ > *ба́бка* ‘подорожник великий, *Plantago major* L.’).

Виявлені мотиваційні ознаки не вичерпують усього спектра смислових домінант і культурних конотацій слова *баба* в українському діалектному просторі, проте вони забезпечують ґрунтовну основу для дальших досліджень дериваційної та концептуальної систем української діалектної лексики. Дослідження продемонструвало, що аналіз когнітивно-семантичного комплексу з вершиною *баба* в сучасних українських говірках репрезентує не лише словотвірну активність, а й глибинні когнітивні механізми осмислення жіночого образу, вкоріненого в культурній пам’яті говірконосіїв. Це підтверджує перспективність комплексного мотиваційного аналізу діалектної лексики як засобу пізнання традиційних ціннісних орієнтирів і символічних кодів мовної картини світу українців.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Біл. – білоруська мова; бойк. – бойківські говірки; болг. – болгарська мова; босн. – боснійська мова; буков. – буковинські говірки; гуцул. – гуцульські говірки; наддністр.-бойк. – говірки наддністрянсько-бойківського суміжжя; закарп. – закарпатські говірки; західнопол. – західнополіські говірки; іє. – індоевропейська мова; крим.-тат. – кримсько-татарська мова; лемк. – лемківські говірки; макед. – македонська мова; наддністр. – наддністрянські говірки; поділ. – подільські

говірки; поліс. – поліські говірки; псл. – праслов'янська мова; рос. – російська мова; серб. – сербська мова; середньонад. – середньонаддніпрянські говірки; слобож. – слобожанські говірки; степ. – степові говірки; тат. – татарська мова; тур. – турецька мова; укр. – українська мова; хорв. – хорватська мова.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Аркушин, Г. Л. (2016). *Словник західнополіських говірок. А–Я*. Вежа.
- Астаф'єва, М., & Воронич, Г. (2014). *Словник гуцульських говірок Річки та Яворова* (Т. 1). Місто НВ. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6605/1/M_Astafieva_H_Voronych_SINH_I-F_2014_is.pdf
- Березовська, Г. (2010). *Словник назв одягу та взуття у східно-подільських говірках*. Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство. <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4684/3/Slovnyk%20nazv%20odiyahu%20ta%20vzuttya%20u%20skhidnopodil%27s%27kykh%20hovirkakh.pdf>
- Березовська, Г. (2022). *Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області*. ВПЦ “Візаві”. <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14875/1/Slovnyk%20hovirky%20sela%20Osyckyy%20Podilskoho%20raionu%20Odeskoi%20oblasti.pdf>
- Вархол, Н., & Івченко, А. (1990). *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Словацьке педагогічне вид-во; Відділ української літератури.
- Верхратский, І. (1912). Словарець. У *Говір батюків* (с. 251–305). З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. <http://search.nbuv.gov.ua/cgibin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=%3C.%3EID%3DUkr000024998%3C.%3E&&S21FMT=fullweb>
- Вікторіна, О. М. (2006). *Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини*. Центральньо-Українське вид-во.
- Гавука, П. Д. (2017). *Глумачний словник гуцульських говірок*. Словник. Писаний Камінь.
- Гнатишак, Ю., Сімович, О., Сімович, Н., & Ястремська, Т. (2017). *Слова з Болехова*. (Н. Хобзей, Ред.). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Гнатюк, В. (1899). Народня пожива і спосіб її приправи. У *Хв. Вовк* (Ред.), *Материяли до українсько-руської етнології* (Т. І, с. 96–110). Наукове Товариство імені Тараса Шевченка.
- Головацький, Я. Ф. (Уклад.). (1991). *Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія*. Довіра. (Оригінальна робота опублікована в 1860 р.).

- Голянич, М. І. (2018–2022). *Мовний портрет села Тюдів. Словник*. Т. 1–2. (П. Ю. Гриценко, Ред.). Лілея-НВ.
- Гороф'янюк, І. В. (Уклад.). (2021). *Матеріали до словника подільського говору*. ТОВ “Твори”.
- Грицак, М. А. (2017). *Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області* (П. Ю. Гриценко, Ред.). Вип. 1. А–Б. КММ.
- Гуйванюк, Н. В. (Ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Рута. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001662>
- Коваленко, Н. Д. (2019). *Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок*. ТОВ “Рута”. <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/2487/Kovalenko-N.D.-Frazelohichnyi-slovnnyk-podilskykh-i-sumizhnykh-hovirok.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Мартінова, Г. І., & Щербина, Т. В. (Уклад.). (2020). *Словник середньо-надністрянських говірок*. Видавець Ю.А. Чабаненко.
- Матіїв, М. (2013). *Словник говірок центральної Бойківщини* (В. В. Німчук, Ред.). Ната.
- Номис, М. (Уклад.). (1993). *Українські прислів'я, приказки і таке інше*. Либідь. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001550>
- Онишкевич, М. Й. (1984). *Словник бойківських говірок* (Т. 1–2). Наукова думка.
- Оскирко, О. П. (2018). *Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках* [Дис. канд. філол. наук, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького].
- Пиртей, П. С. (2004). *Короткий словник лемківських говірок* (П. Ю. Гриценко, Ред.). Сіверсія МВ.
- Сабадош, І. В. (2008). *Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району*. Ліра.
- Сердега, Р. Л. (2012). *Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини)*. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009450>
- Хобзей, Н., Ястремська Т., Сімович О., & Дидик-Меуш Г. (2013). *Гуцульські світи: Лексикон* (Н. Хобзей, Ред.). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Чубинский, П. П. (Уклад.). (1872–1878). *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования* (Т. 1–7). Тип. Майкова.
- Шило, Г. Ф. (2008). *Надністрянський регіональний словник* (Л. Полюга, & Н. Хобзей, Ред.). Ін-т мовознавства ім. І. Крип'якевича

НАН України; Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці.
<https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012883>

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Arkushyn, H. L. (2016). *Dictionary of Western Polissia Subdialects. A–Ya*. [in Ukrainian].

Astafieva, M., & Voronych, H. (2014). *Dictionary of Hutsul Subdialects of Richka and Yavoriv*. Vol. 1. Misto NV [in Ukrainian]. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6605/1/M_Astafieva_H_Voronych_SHHH_I-F_2014_is.pdf

Berezovska, H. (2010). *Dictionary of Clothing and Footwear Names in Eastern Podillia Local Dialects*. Uman Municipal Publishing and Printing Enterprise [in Ukrainian]. <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4684/3/Slovyk%20nazv%20odyahu%20ta%20vzuttya%20u%20skhidnopodil%27s%27kykh%20hovirkakh.pdf>

Berezovska, H. (2022). *Dictionary of the Subdialect of Osychky Village, Podilskyi District, Odesa Region*. VPTs “Vizavi” [in Ukrainian]. <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14875/1/Slovyk%20hovirky%20sela%20Osyhky%20Podilskoho%20raionu%20Odeskoi%20oblasti.pdf>

Chubinskij, P. P. (Comp.). (1872–1878). *Proceedings of the Ethnographic and Statistical Expedition to the Western Russian Region, Organized by the Imperial Russian Geographical Society. Southwestern Department. Materials and Research*. Vol. 1–7. Tip. Majkova [in Russian].

Havuka, P. D. (2017). *Explanatory Dictionary of Hutsul Subdialects: A Dictionary*. Pysanyi Kamin [in Ukrainian].

Hnatiuk, V. (1899). Folk Food and the Way It Is Seasoned. In Khv. Vovk (Ed.), *Materials on Ukrainian-Ruthenian Ethnology* (vol. 1, pp. 96–110). The Taras Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].

Hnatyshak, Yu., Simovych, O., Simovych, N., & Yastremska, T. (2017). *Words from Bolekhiv* (N. Khobzei, Ed.). I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Holianych, M. I. (2018–2022). *The Linguistic Portrait of Tiudiv Village. A Dictionary*. Vol. 1–2. (P. Yu. Hrytsenko, Ed.). Lileia-NV [in Ukrainian].

Holovatskyi, Ya. F. (Comp.). (1991). *Collection of Ancient Slavic Legends and Myths*. Dovira [in Ukrainian].

Horofianiuk, I. V. (Comp.). (2021). *Materials for a Dictionary of the Podil Dialect*. TOV “Tvory” [in Ukrainian].

Hrytsak, M. A. (2017). *Materials for the Dictionary of Ukrainian Local Dialects of Zakarpattia Region* (P. Yu. Hrytsenko, Ed.). Issue 1. A–B. KMM [in Ukrainian].

Huivaniuk, N. V. (Ed.). (2005). *Dictionary of Bukovinian Local Dialects*. Ruta [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001662>

Khobzei N., Yastremska T., Simovych O., & Dydyk-Meush H. (2013). *Hutsul Worlds: Lexicon*. (N. Khobzei, Ed.). I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Kovalenko, N. D. (2019). *Phraseological Dictionary of the Podilian and Neighboring Local Dialects*. TOV "Ruta" [in Ukrainian]. <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/2487/Kovalenko-N.D.-Frazeolohichnyi-slovnyk-podilskykh-i-sumizhnykh-hovirok.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Martynova, H. I., & Shcherbyna, T. V. (Comps.). (2020). *Dictionary of Central Dnipro Local Dialects*. Vydavets Yu.A. Chabanenko [in Ukrainian].

Matiiv, M. (2013). *Dictionary of Central Boykivshchyna Dialectal Varieties*. V. V. Nimchuk (Ed.). Nata [in Ukrainian].

Nomys, M. (Comp.). (1993). *Ukrainian Proverbs, Sayings, and Other Expressions*. Lybid [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001550>

Onyshkevych, M. Y. (1984). *Dictionary of Boyko Local Dialects*. Vol. 1–2. Naukova dumka [in Ukrainian].

Oskyrko, O. P. (2018). *Names of Food and Drinks in the East-Podillian Local Dialects* [PhD Thesis, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy] [in Ukrainian].

Pyrtei, P. S. (2004). *A Concise Dictionary of Lemko Local Dialects*. P. Yu. Hrytsenko (Ed.). Siversiia MV [in Ukrainian].

Sabadosh, I. V. (2008). *Dictionary of the Zakarpattia Local Dialect of Sokyrnytsia Village, Khust District*. Lira [in Ukrainian].

Serdeha, R. L. (2012). *Agricultural Vocabulary in the Dialectal Varieties of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)* [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009450>

Shylo, H. F. (2008). *Naddnistrian Regional Dictionary* (L. Poliuha, & N. Khobzei, Eds.). I. Krypiakievych Institute of Linguistics, NAS of Ukraine; T. Shevchenko Scientific Society in America [in Ukrainian] <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012883>

Varkhol, N., & Ivchenko, A. (1990). *Phraseological Dictionary of the Lemko Subdialects of Eastern Slovakia*. Slovak Pedagogical Publishing House; Department of Ukrainian Literature [in Ukrainian].

Verkhratskyi, I. (1912). A Small Dictionary. In *The Batiuk's Subdialect* (pp. 251–305). From the printing house of the Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian]. <http://search.nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=%3C.%3EID%3DUkr0000024998%3C.%3E&&S21FM T=fullwebr>

Viktorina, O. M. (2006). *Dictionary of the Vocabulary and Phraseology of Folk Medicine and Healing Magic of Kirovohrad Region*. Tsentralno-Ukrainske vyd-vo [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Асаула, М. М. (2009). Лексико-семантичні особливості дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Філологія"*, 854(57), 174–178. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_10

Боряк, О. (2009). *Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним*. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Брус, М. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування*. ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Бурячок, А. (1961). *Назви спорідненості і свояцтва в українській мові*. Вид-во АН УРСР. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011641>

Войтович, М. (2002). *Українська міфологія*. Либідь.

Дегтярьова, К. (2003). *Концепт “жінка” в українській та російській національно-мовних картинах світу*. <https://core.ac.uk/reader/222823850>

Делюсто, М. С. (2019). Із спостережень над обрядовими лексичними паралелями в українських і болгарських південнобессарабських говірках. *Мовознавчий вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*, 26, 74–80. <https://doi.org/10.31651.2226-4388-2019-26-74-80>

Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Довіра. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001556>

Жайворонок, В. В. (2007). *Українська етнолінгвістика*. Довіра.

Ігнатенко, І. (2012). Роль та функції жінок похилого віку в традиційній культурі українців: соціобіологічний підхід. *Етнічна історія народів Європи*, 37, 63–66.

Ігнатенко, І. (2016). *Жіноче тіло у традиційній культурі українців*. Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017925>

Кісь, О. (2008). *Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX початок XX ст.)*. Інститут народознавства НАН України. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000024325>

Ковальчук, М. С., & Алексєєв, В. С. (2019). Мовне вираження гендерних стереотипів в українських фразеологізмах та пареміях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія*

"Філологія", 1(38), 24–27. <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part1/8.pdf>

Коломиец, В. Т. (1983). *Происхождение общеславянских названий рыб (К IX Международному съезду славистов)*. Наукова думка.

Коцюба, З. Г. (2007). Чи завжди жінка бабою була? *Культура слова*, 68–69, 44–48. <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine68-69-9.pdf>

Лавровский, П. (1865). Критический разбор исследования "О мифическом значении некоторых поверий и обрядов". В *О мифическом значении некоторых поверий и обрядов* (с. 1–102). Университетская типография. https://biblio.imli.ru/images/abook/folklor/Potebnya_A._O_mificheskom_znachenii_nekotoryj_poverij_i_obryadov._1865.pdf

Лєснова, В. В. (2013). Засоби вираження оцінки в українському діалектному мовленні. *Science and Education a New Dimension: Phylology*, 4, 112–117. <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Lesnova-V.V.-Means-of-Expressing-Evaluation-in-Ukrainian-Dialectal-Speech.pdf>

Мельничук, О. С. (Ред.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–4). Наукова думка.

Мізіні, К. І. (2009). Перспектива вивчення антропоцентричності усталених порівнянь (на матеріалі компаративних фразеологій англійської, німецької, української та російської мов). У *Лінгвістика*, 1, (с. 65–70). Луганськ.

Мовна, У. (2017). Бджола як втілення людської душі в українській народній світоглядній візії. *Народознавчі зошити*, 6(138), 1323–1329. <https://nz.lviv.ua/archiv/2017-6/6.pdf>

Онацький, Є. (1957). *Українська мала енциклопедія* (Т. 1, кн. 1). УАПЦ в Аргентині. http://history.org.ua/LiberUA/UkrMalaEnts1_1957/UkrMalaEnts1_1957.pdf

Потебня, А. А. (1865). *О мифическом значении некоторых обрядов и поверий*. Университетская типография. https://www.google.com/url?q=https://biblio.imli.ru/images/abook/folklor/Potebnya_A._O_mificheskom_znachenii_nekotoryj_poverij_i_obryadov._1865.pdf&sa=D&source=docs&ust=1764258205208113&usg=AOvVaw3fAflcIsGYa8BOpHleQmPF

Потебня, А. А. (1892). *Мысль и язык*. Типография Адольфа Дарре, Рыбная улица, № 28. <https://kslipl.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/108/2020/02/%d0%9f%d0%be%d1%82%d0%b5%d0%b1%d0%bd%d1%8f%d0%9c%d1%8b%d1%81%d0%bb%d1%8c-%d0%b8-%d1%8f%d0%b7%d1%8b%d0%ba.pdf>

Руснак, Н. О. (2009). Когнітивні параметри діалектного тексту. У А. Загнітко (Ред.), *Лінгвістичні студії*, 18, 207–212. ДОН УН.

Скуратівський, В. Т. (1992). *Місяцелік: український народний календар*. Мистецтво.

Сятковська, Є. (2015). Верхньолужицький та польський образи старших членів сім'ї у зіставному діахронічному висвітленні. *Проблеми слов'янознавства*, 64, 173–185. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ps_2015_64_20

Талько-Грынцевич, Ю. Д. (1889). *Народное акушерство в Южной Руси*. Чернигов.

Халіман, О. В. (2022). Уживання слів на позначення спорідненості: динаміка у вираженні аксіологічних смислів (на прикладі лексеми *баба*). *III Міжнар. наук. конф. "Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття"* (с. 189–191). Європ. наук. платформа. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72c9303e-4de8-45a8-8b71-acc93c3592cd/content>

Хобзей, Н. (2002). *Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Шило, Г. Ф. (1965). Назви деяких грибів у слов'янських мовах. У Ф. Т. Жилко (Ред.), *Праці XI Респ. діалектол. наради* (с. 195–205). Наукова думка.

Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* (Т. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Brückner, A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakowska Spółka Wydawnicza.

Lyons, J. (1975). *Wstęp do językoznawstwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mandelbaum, & David G. (Eds.). (1963). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. Berkeley and Los Angeles. University of California Press.

Wiesław, B. (2005). *Słownik Etymologiczny Języka Polskiego*. Wydawnictwo literackie.

REFERENCES

Asaula, M. M. (2009). Lexical and Semantic Features of children's speech in Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region). *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*, 854(57), 174–178 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_10

Bańkowski, A. (2000). *Etymological Dictionary of the Polish Language*. Wydawnictwo Naukowe PWN, vol. 1–2.

Boriak, O. (2009). *The Midwife ("Baba") in the Cultural and Historical Tradition of Ukrainians: Between the Profane and the Sacred*. The M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Brus, M. (2019). *Feminine Forms in the Ukrainian Language: Genesis, Evolution, and Functioning*. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian].

Brückner, A. (1927). *Etymological Dictionary of the Polish Language*. Krakowska Spółka Wydawnicza.

Buriachok, A. (1961). *Kinship and Affinal Terms in the Ukrainian Language*. Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011641>

Dehtiarova, K. (2003). *The Concept of “Woman” in the Ukrainian and Russian Linguistic Worldviews* [in Ukrainian]. <https://core.ac.uk/reader/222823850>

Deliusto, M. S. (2019). From Observations on Ritual Lexical Parallels in Ukrainian and Bulgarian Southern Bessarabian Local Dialects. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University*, 26, 74–80 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31651.2226-4388-2019-26-74-80>

Ihnatenko, I. (2012). The Role and Functions of Elderly Women in the Traditional Culture of Ukrainians: A Sociobiological Approach. *Ethnic History of the Peoples of Europe: Collection of Scholarly Articles*, 37, 63–66 [in Ukrainian].

Ihnatenko, I. (2016). *The Female Body in the Traditional Culture of Ukrainians*. KSD Publishing House “Family Leisure Club” [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017925>

Khaliman, O. V. (2022). The Use of Kinship Terms: Dynamics in the Expression of Axiological Meanings (Based on the Lexeme “baba”). *Achievements of Applied and Fundamental Sciences in the 21st Century: Proceedings of the 3rd International Scientific Conference* (pp. 189–191). European Scientific Platform [in Ukrainian]. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72c9303e-4de8-45a8-8b71-acc93c3592cd/content>

Khobzei, N. (2002). *Hutsul Mythology: An Ethnolinguistic Dictionary*. I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Kis, O. (2008). *Woman in Traditional Ukrainian Culture (Second Half of the 19th–Early 20th Century)*. The Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000024325>

Kolomiec, V. T. (1983). *The origin of Common Slavic names of fish (to the 9th International Congress of Slavists)*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Kotsiuba, Z. H. (2007). Was a Woman Always a Baba? *Culture of the Word*, 68–69, 44–48 [in Ukrainian]. <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine68-69-9.pdf>

Kovalchuk, M. S., & Aleksieiev, V. S. (2019). Linguistic Expression of Gender Stereotypes in Ukrainian Phraseological Units and Paremiology. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology"*, 1(38), 24–27 [in Ukrainian]. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_1/8.pdf

Lavrovskij, P. (1865). *Critical Analysis of the Study "On the Mythical Significance of Some Superstitions and Rituals"*. In *The Mythical Significance of Certain Beliefs and Rituals* (pp. 1–102). University Press [in Russian]. https://biblio.imli.ru/images/abook/folklor/Potebnja_A._O_mificheskom_znachenii_nekotoryj_poverij_i_obryadov._1865.pdf

Liesnova, V. V. (2013). Means of Expressing Evaluation in Ukrainian Dialectal Speech. *Science and Education a New Dimension: Philology*, 4, 112–117 [in Ukrainian]. <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Liesnova-V.V.-Means-of-Expressing-Evaluation-in-Ukrainian-Dialectal-Speech.pdf>

Lyons, J. (1975). *Introduction to Linguistics*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mandelbaum, David G. (Ed.). (1963). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. Berkeley and Los Angeles. University of California Press.

Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982–2012). *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*. Vol. 1–4. Naukova dumka [in Ukrainian].

Mizin, K. I. (2009). A Perspective on the Study of Anthropocentric Fixed Comparisons in English, German, Ukrainian, and Russian Phraseologies. *Linguistics: Collection of Scientific Papers*, 1, 65–70 [in Ukrainian].

Movna, U. (2017). The Bee as the Embodiment of the Human Soul in the Ukrainian Folk Worldview. *Folklore Notebooks*, 6 (138), 1323–1329 [in Ukrainian]. <https://nz.lviv.ua/archiv/2017-6/6.pdf>

Onatskyi, Ye. (1957). *Ukrainian Concise Encyclopedia*. Vol. 1, book 1. UAOC in Argentina. [in Ukrainian]. http://history.org.ua/LiberUA/UkrMalaEnts1_1957/UkrMalaEnts1_1957.pdf

Potebnja, A. A. (1865). *On the Mythical Meaning of Certain Rites and Beliefs*. University Press [in Russian]. https://www.google.com/url?q=https://biblio.imli.ru/images/abook/folklor/Potebnja_A._O_mificheskom_znachenii_nekotoryj_poverij_i_obryadov._1865.pdf&sa=D&source=docs&ust=1764258205208113&usg=AOvVaw3fAflcIsGYa8BOPHleQmPF

Potebnja, A. A. (1892). *Thought and Language*. Adolf Darre Printing House, Rybnaya Street, № 28 [in Russian]. https://kslipl.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/108/2020/02/%d0%9f%d0%be%d1%82%d0%b5%d0%b1%d0%bd%d1%8f_%d0%9c%d1%8b%d1%81%d0%bb%d1%8c-%d0%b8-%d1%8f%d0%b7%d1%8b%d0%ba.pdf

Rusnak, N. O. (2009). Cognitive parameters of dialect text. In A. Zagnitko (Ed.), *Linguistic Studies*, 18, 207–212. Don UN.

Shylo, H. F. (1965). *Names of Certain Mushrooms in the Slavic Languages*. In F.T. Zhylko (Ed.) (pp. 195–205). Naukova dumka [in Ukrainian].

Siatkovska, Ye. (2015). Upper Sorbian and Polish Images of Elder Family Members in a Comparative Diachronic Perspective. *Problems of Slavic Studies*, 64, 73–185 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ps_2015_64_20

Skurativskyi, V. T. (1992). *Misiatselik: The Ukrainian Folk Calendar*. Mystetstvo [in Ukrainian].

Tal'ko-Gryncevich, Yu. D. (1889). *Folk Midwifery in Southern Rus'*. Chernigov [in Russian].

Voitovych, M. (2002). *Ukrainian Mythology*. Lybid [in Ukrainian].

Wiesław, B. (2005). *Etymological Dictionary of the Polish Language*. Wydawnictwo literackie [in Polish].

Zhaivoronok, V. V. (2006). *Signs of Ukrainian Ethnoculture: A Reference Dictionary*. Dovira [in Ukrainian]. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001556>

Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukrainian Ethnolinguistics*. Dovira [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 17.02.25

Прорецензовано / Revised: 21.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 12.05.26

Vira DIACHUK, PhD, Junior Researcher

ORCID ID: 0000-0002-3982-335X

e-mail: virarozumna@gmail.com

Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SEMANTIC AND MOTIVATIONAL POTENTIAL OF THE WORD BABA IN CONTEMPORARY UKRAINIAN DIALECTS

Background. Dialectal lexis is a valuable source for investigating human perceptions of the world. The relevance of this study is determined by the need to analyze the motivational mechanisms of dialectal nomination, which makes it possible to reconstruct cognitive and cultural processes in folk linguistic thinking. The purpose of the research is to

characterize the semantic features of the derivational and phraseological nest of the lexeme baba in contemporary Ukrainian dialects.

Methods. To achieve this objective, methods of analysis and synthesis, comparison, the descriptive method, textological (contextual) analysis, componential analysis, and motivational analysis were applied.

Results. The capacity of dialects to reflect folk worldview made it possible to trace the degree of preservation of traditional notions about old woman objectified in the semantics of derived lexemes, phraseological units, and fixed collocations; to observe the dynamics of evaluative shifts, and to determine the productivity of motivational features that led to the appearance of secondary nominations. The observations have shown that the image of an old woman in Ukrainian dialectal speech is represented in many ways: from family and domestic, age-related meanings to sacred and magical, ritual, and mythological interpretations. The derivational nest implements six basic motivational features related to kinship and genealogical relations, age, emotional and evaluative characteristics, somatic features, behavioral traits, and social functions (assistance during childbirth, participation in rituals, folk medicine, etc.). The highest motivational potential is associated with characteristics related to the physicality and social role of an elderly woman. The models of chain transition of meanings confirm the associative nature of semantic structuring in the linguistic thinking of dialect speakers.

Conclusions. The cognitive-semantic complex with baba as its apex is a representative fragment of the dialectal worldview, within which it becomes possible to identify models of motivation determined by physical, social, and symbolic conceptions of woman in traditional culture, and to outline the typological principles of semantic organization in contemporary Ukrainian dialects.

Keywords: semantic motivation, motivational feature, lexical nomination, derivative/derived word, grandmother, dialect, linguistic worldview, national culture.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 811.161.2'28'374:004(038)

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).101-119](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).101-119)

Павло КУЗИК, асп.

ORCID ID: 0009-0008-9863-2167

e-mail: Kuzuqr@gmail.com

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,

Львів, Україна

ЕЛЕКТРОННИЙ СЛОВНИК ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦИФРОВОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Вступ. У статті розглянуто особливості розвитку сучасної української лексикографії в умовах активної диджиталізації наукового простору. Увагу зосереджено на проблемах і перспективах формування електронної діалектної лексикографії. Проаналізовано вплив цифрових технологій на зміну традиційних підходів до укладання діалектних словників, зокрема щодо принципів добору, структурування та репрезентації лексичного матеріалу. Окреслено роль електронних словників як ефективних інструментів накопичення, систематизації та інтерпретації мовних даних.

Особливу увагу приділено сучасному стану української діалектної лексикографії – недостатній розробленості електронних діалектних словників та обмеженій представленості діалектного матеріалу в цифровому форматі. Висвітлено наявні електронні ресурси, проекти й ініціативи, спрямовані на збереження, опрацювання та популяризацію діалектної лексики, а також підкреслено їх значення для формування повноцінної електронної бази діалектних даних.

Методи. Використано загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи дослідження, зокрема: описовий метод – для окреслення особливостей розвитку сучасної діалектної лексикографії та формування електронних словників; метод моделювання – для розроблення концепції електронного словника гуцульського говору; метод узагальнення – для формулювання висновків щодо перспектив розвитку електронної діалектної лексикографії.

Результати. Обґрунтовано доцільність створення електронного словника гуцульського говору як цілісного лексикографічного ресурсу нового типу, що поєднує традиційні засади словникарства з інноваційними цифровими технологіями. Описано концептуальні засади проекту, зокрема принципи формування реєстру, структуру

словникової статті, можливості мультимедійного супроводу, поєднання з корпусними та лінгвогеографічними даними, а також багаторівневий пошук інформації. Наголошено на важливості текстоцентричного підходу та уніфікації лексикографічних параметрів.

Висновки. Підсумовано, що електронна діалектна лексикографія є перспективним напрямом сучасного мовознавства, який сприяє збереженню мовної та культурної спадщини, забезпечує нові можливості для наукового аналізу й репрезентації говіркового матеріалу та створює підґрунтя для укладання зведеного словника говорів української мови.

Ключові слова: *діалект, діалектна лексикографія, гуцульський говір, електронна лексикографія, електронний словник.*

Вступ

Сучасний етап розвитку суспільства позначений активним упровадженням цифрових (інформаційних) технологій у всі царини життя, зокрема в наукову й освітню. Особливо ж відчутним є вплив новітніх технологічних процесів на лексикографію: традиційне словникарство зазнає суттєвих змін, адже можливості електронних словників і цифрових мовних ресурсів змінюють усталені підходи до збирання, опрацювання та інтерпретації мовного матеріалу. Інноваційний інструментарій значно розширює можливості укладання сучасних словників і водночас розширює нові завдання щодо відбору, структуризації та репрезентації лексичної інформації. Відтак лексикографія ХХІ ст. переорієнтовується на нові технології опрацювання мовних відомостей.

На сучасний етапі українська діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства [Лизанець, 2003, с. 247] також активно орієнтується на осмислення діалектних одиниць із використанням новітніх технологій, що суттєво розширює її науковий потенціал. Серед іншого, ідеться про адаптацію цифрових інструментів до потреб діалектної лексикографії: розширення типології словників завдяки електронному формату, формування електронних лексикографічних ресурсів (зокрема корпусів). Це уможливило повноцінну інвентаризацію словникового складу діалектів української мови на основі електронних і корпусних технологій.

Авторитетність словника сьогодні визначається передусім його відповідністю окресленому типу, поставленим завданням і потребам користувача, наявністю зворотного зв'язку, реноме автора, а також глибиною й тяглістю лексикографічної традиції. Водночас вирішального значення набувають повнота й максимальне охоплення лексики відповідно до типу словника, багатоаспектність і наукова обґрунтованість її опису, а також репрезентативність і надійність ілюстративного матеріалу [Тищенко, 2019, с. 38].

Створення нових словників є актуальним завданням сучасної лексикографії. Потреба в словниках різних типів і видів суголосна із сучасними суспільними змінами, водночас лексикографічна інформація і надалі залишається основним джерелом знань про слово в усьому розмаїтті його значень і функцій.

Як зазначає Л. Рябець, “одним із пріоритетних завдань діалектологів сьогодні має стати формування лексичної картотеки та опрацювання теорії електронного діалектного словника, який повинен існувати паралельно з паперовим варіантом – *Словником українських говорів*, оскільки вже створено низку регіональних словників, атласів, опубліковано збірники діалектних текстів із різних українськомовних ареалів” [Рябець, 2019, с. 81]. Водночас сучасні технології значно розширюють реєстровий матеріал паперових словників, доповнюючи його новими джерелами.

Сьогодні розвиток комп'ютерної лексикографії характеризується застосуванням принципів автоматизованого укладання реєстрів традиційних паперових словників, розробленням електронних словників як елементів інформаційно-пошукових підсистем і створенням лексикографічних систем як мовно-інформаційних об'єктів принципово нового типу [Широков, 2011, с. 18].

Використання комп'ютерних технологій уможливорює подолання традиційних суперечностей лексикографії: між обсягом словника та зручністю користування ним; між повнотою опису лексичного значення й відповідністю ілюстративного матеріалу мовно-культурній ситуації; між широтою лексикографічної концепції словника та обмеженістю його лексичної бази [Надолинська, 2012, с. 16].

Перспективи розвитку електронної та корпусної української лексикографії докладно висвітлено в численних працях, зокрема

Л. Коцюк, Є. Купріянова, В. Перебийніс, В. Сорокіна, О. Сидоренка, В. Дубічинського, В. Широкова, Ю. Калимон, М. Бойко, О. Тищенко [Коцюк, 2006; Купріянов, 2008; Перебийніс, & Сорокін, 2009; Сидоренко, 2010; Дубічинський, 2004, 2012; Широков, 2011; Калимон, 2019; Бойко, 2022; Тищенко, 2019] та ін. Серед іншого, у цих дослідженнях осмислено нові способи й технології лексикографічного моделювання лексики, які слугують підґрунтям для створення електронних словників і цифрових лексикографічних ресурсів сучасного типу.

Питання конкретних кроків для опрацювання лексикографічного матеріалу та визначення статусу електронних словників потребують окремого розгляду, оскільки це фактично самостійний напрям лексикографії з власною теорією, специфічними проблемами та завданнями.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення електронної діалектної лексикографії та представленні проєкту електронного словника гуцульського говору.

Методи

У дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи, зокрема: описовий метод – для окреслення особливостей розвитку сучасної діалектної лексикографії та формування електронних словників; метод моделювання – для розроблення концепції електронного словника гуцульського говору; метод узагальнення – для формулювання висновків щодо перспектив розвитку електронної діалектної лексикографії.

Результати

Загальномовні електронні словники. Електронний словник є особливим лексикографічним об'єктом, перевага якого над друкованим виданням очевидна. Ідеться про створення якісного нового словника, а не просте відтворення вже наявного матеріалу. Таке завдання може бути реалізоване лише на основі “достовірної, достатньої, науково обґрунтованої лексико-ілюстративної бази, що відбиває стан лексики на момент створення такого словника” [Тищенко, 2019, с. 39].

Значну популярність серед дослідників уже здобули електронні словники сучасної літературної мови (напр., <https://sum.in.ua/>, <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>, <http://e2u.org.ua/>, www.r2u.org.ua, <http://litopys.org.ua/> та ін.) і мовні корпуси (<https://uacorpus.org/Kyiv/ua>; <http://www.mova.info/corpus.aspx> тощо), які слугують надійним джерелом для лексикографів і забезпечують широкі можливості для аналізу й опрацювання лексичного матеріалу

Українське діалектне словникарство на початку XXI ст. перебуває на підйомі, що засвідчують понад 30 виданих лексикографічних праць. Вони вже найближчим часом можуть стати підґрунтям для створення загального (зведеного) словника діалектів української мови [Бондар, 2012, с. 22]. Незважаючи на значну кількість лексикографічних досліджень, питання опрацювання та впровадження електронних діалектних словників залишаються недостатньо розробленими, що актуалізує потребу в моделюванні цілісної концепції такого словника.

Попри активний розвиток сучасних технологій, діалектні матеріали в цифровому форматі представлені досить обмежено. Скажімо, Д. Лебеденко та А. Трофімова-Герман розробили й протестували застосунок “DialectSpotter”, який наразі здатен розпізнати 6583 діалектизми в україномовному тексті [Лебеденко, & Трофімова-Герман, с. 104–105]. Наявні діалектні словники доступні переважно у PDF-форматі або на вебсайтах без можливості пошуку слів, що значно сповільнює з’ясування значень діалектизмів [Лебеденко, & Трофімова-Герман, 2024, с. 104–105].

Однією з перших спроб створення електронного словника діалектної лексики народних ремесел, зафіксованої в говірці с. Гнилець Звенигородського району Черкаської області, стало використання системи керування вмістом з відкритим кодом WordPress, яка завдяки простоті встановлення та використання широко застосовується для створення вебпроектів. Електронний тематичний словник розміщено за адресою: <http://dialect.zzz.com.ua/> [Гонда, & Мартинова, 2021, с. 624].

Діалектні словники є вкрай важливими для фіксації мовної і культурної спадщини народу та збереження його духовних

цінностей. У ХХІ ст. особливого значення набуває електронна лексикографічна репрезентація діалектів з огляду на специфіку їх функціонування та збереження. Як зазначає Л. Рябець, “саме діалектні словники є акумуляторами національної пам’яті народу і надійним бар’єром на шляху втрати національних духовних цінностей, і тому важливо створити такий словник, щоб зберегти для прийдешніх поколінь ті мовні явища в говірках, які вже значною мірою деактуалізувалися, редукувалися, трансформувалися й асимілювалися” [Рябець, 2019, с. 81].

Водночас діалектна лексикографія поки що не може похвалитися повноцінними електронними словниками, хоча в цьому напрямі вже здійснено низку важливих кроків. Серед них варто відзначити недовготривалий проєкт “Зведений словник українських діалектів: Інтерактивна карта українських діалектів” (<https://dialectmap.org/>), реалізований у 2019–2022 рр. у співпраці фахівців філологічного факультету та факультету інформаційних технологій Ужгородського національного університету. Проєкт репрезентує фрагменти лексичної системи говорів південно-західного наріччя.

Особливе значення мають також проєкти, спрямовані на цифрову фіксацію діалектних даних. Серед них – “Український діалектний фонофонд” Інституту української мови НАН України (<https://fonofond.org.ua/>), який містить автентичні зразки усного діалектного мовлення з усіх регіонів України, записані впродовж 1960–1970-х рр. і демонструє варіативність мови на фонетичному, лексичному й граматичному рівнях.

Важливим осередком цифровізації діалектного матеріалу є “Лабораторія діалектологічних та ономастичних студій” Львівського національного університету імені Івана Франка (<http://labs.lnu.edu.ua/dialect-onomastics/>, <https://www.youtube.com/channel/UCK8b1-nPhKX67HlPBj3gHgQ>) – науково-дослідний і навчально-методичний підрозділ філологічного факультету, створений у квітні 2023 року для цифровізації та збереження діалектного й мікротопонімного матеріалу, зафіксованого в польових дослідженнях.

Активно функціює також Facebook-сторінка студентів-філологів Київського національного університету ім. Т. Шевченка “Діалектоманія” (<https://www.facebook.com/photo/?fbid=294359700299916&set=a.100978466304708>).

Важливими є й архівні матеріали Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, зокрема записи до другого тому “Атласу української мови” (50–60-ті рр. XX ст.) та аудіо-записи до збірки “Скарби українських говорів: тексти про борщ” (<https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/books/book/?newsid=1064>, <https://drive.google.com/drive/folders/1mDyDopAPEKVfSM7zBnQr7WGQSKGVtyC7>).

Серед сучасних цифрових ресурсів варто відзначити MOVA.info, тестову версію корпусу текстів української мови, яку розробили співробітники лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Сервіс надає можливість користуватися електронними словниками та корпусами, розміщувати наукові матеріали й отримувати консультації з питань української мови (<http://www.mova.info/default.aspx?l1=1>).

Над створенням “Великого електронного словника української мови” працюють А. Рисін і В. Старко (<https://vesum.nlp.net.ua/>, <https://zbruc.eu/node/87161>). Проєкт передбачає створення відкритого електронного словника з повним охопленням слів української мови, парадигми відмінювання, розрізненням омонімів, позначками рідковживаних слів та можливістю внесення пропозицій від користувачів.

Відомий також Корпус української мови – загальномовний неанотований і несистематизований корпус, який містить 6,6 Гб україномовних текстів з електронної бібліотеки “Чтиво”. Розробники застерігають, що не всі тексти є ретельно перевірені, тому користувачам слід критично оцінювати результати пошуку (<http://korpus.org.ua/search/>).

Поряд із науковими ресурсами функціонують численні інтернет-проєкти, сторінки в соціальних мережах і YouTube-канали, що популяризують українські діалекти, розміщуючи записи мовлення носіїв говору різних наріч, укладаючи карти поширення

тих чи тих діалектних слів, пропонують інтерактивні тести на знання українських говорів. Серед таких ресурсів можна виділити:

– YouTube-канал української блогерки й філологині Ідеї Олександрівни: <https://www.youtube.com/@ideyaolexandrivna> проєкт “Говорі з Володимиром Ільченком”: <https://www.youtube.com/watch?v=O1YRj4USUZQ>

– проєкт “Dialect Stat” [“Діалектна статистика”]: <https://www.youtube.com/channel/UC110NJQNQLX-AnKqY9S1jxg>

– проєкт “Оселя голосів та історій”, аудіозбірка діалектних записів від волонтерської організації “Проекту Р.І.Д.”, яка популяризує українську мову: <https://menepochuyut.wixsite.com/oselia>

– “Як добре ти знаєш маловідомі українські слова та діалекти?” (команда #ШоТам): <https://shotam.info/tests/yak-dobrety-znaesh-malovidomi-ukrainski-slova-ta-dialekty-test/>

– “Шваблик, чичка, мешти: наскільки добре ви знаєте українські діалектизми?”: <https://hadiach.city/tests/226076/shvablik-chichka-meshtinaskilki-dobre-vi-znaete-ukrainski-dialektizmi-test>

– “Чи впізнаєте ви діалектні слова?”: <https://vseosvita.ua/c/news/post/32718> та ін.

Хоча такі матеріали не завжди мають академічний характер, вони відіграють важливу роль у поширенні знань про діалекти й формуванні інтересу до них.

Найбільш опрацьованими в лексикографічному аспекті є говори південно-західного наріччя, насамперед гуцульський (східно-карпатський) говір – одним із архаїчних і самотніх діалектних масивів цього наріччя [Кузик, 2025]. Його популярність підтверджує те, що окремі гуцульські слова та навіть невеликі словнички опубліковано на численних інтернет-ресурсах, зокрема на сайтах:

– Рахівської міської ради (150 слів) (<https://rakhiv-mr.gov.ua/hutsulskyj-hovir/>);

– громадської організації “ДОБРОДАРИ”, створеної 2022 р. як відповідь на війну та як рекреаційний центр для військових ветеранів у с. Річка на Косівщині. У рубриці “Блог” подано “Колоритні гуцульські слова, які варто розуміти” (160 слів) (<https://dobrodary.org/kolorytni-hutsulski-slova-iaki-varto-rozumity/>)

– туристичної агенції “Відвідай”, яка подала інформацію про гуцульський говір та ілюстрований короткий словничок (<https://vidviday.ua/blog/gutsulskyi-dialekt/>) та ін.

Попри те, що такі матеріали не мають наукової мети, вони слугують допоміжним засобом ознайомлення з гуцульською говіркою та сприяють її популяризації.

Отож сучасний глобалізований світ, у якому активно розвиваються інформаційні технології, ставить перед укладачами словників нові виклики, пов’язані передусім із лексикографічною диджиталізацією [Редько, 2024, с. 219]. Як зазначає П. Гриценко, “читач зустрічає кожен новий діалектний словник з надією на відкриття нових елементів мови, здатних поглибити знання сучасного й минулого мови і культури народу” [Гриценко, 2005а, с. 3]. Саме таким і має стати електронний словник гуцульського говору, здатний цілісно репрезентувати мовну систему й етнокультурний світ гуцулів, репрезентувати “одну з етнічних груп крізь призму його мовлення, крізь призму його слова” [Хобзей, & Ястремська, 2008, с. 204]. Реалізацію цього завдання уможливають сучасні цифрові технології та формат електронного словника.

Діалектолог Л. Рябець слушно зауважує, що “створення повного або зведеного (традиційного паперового та електронного), із максимальною лінгвістичною інформацією, розгорнутими ілюстраціями типу словника українських говірок вважаємо необхідним, актуальним і перспективним” [Рябець, 2019, с. 80]. Умовою формування такого зведеного електронного лексикону говорів української мови є передусім системна репрезентація лексикографічних праць окремих говорів і говірок, зокрема створення локальних (“точкових”) електронних словників. Укладання електронного словника гуцульського говору можна розглядати як один із перших у цьому напрямі, адже створення діалектного словника, який охоплював би всю лексику діалекту безвідносно до літературної мови, наразі залишається переважно теоретичною моделлю і ще не реалізоване на практиці [Гриценко, 2007, с. 153].

Інтеграція електронних технологій у лексикографію є цілком виправданою: якщо укладання зведеного словника української

мови традиційними засобами виявилось складним і тривалим проєктом, то сучасні цифрові можливості здатні його суттєво оптимізувати. Використання комп'ютерних технологій уможливує подолання традиційних суперечностей лексикографії: між обсягом словника і зручністю користування ним, між повнотою опису лексичного значення та відповідністю ілюстративного матеріалу.

П. Гриценко також висловив ідею створення інтегрального словника, у якому було б репрезентовано лексику, спільну для говірок і літературної мови, що дало б змогу з'ясувати ступінь укоріненості літературного ідіому в говірках і характер впливу літературної мови на говірки [Гриценко, 2005b, с. 13]. Реалізація такого проєкту стає можливою саме за умови використання сучасних цифрових технологій, що сьогодні постають одним із першочергових завдань лексикографії.

У передмові до книги “Гуцульські світи. Лексикон” Н. Хобзей наголошує, що “новий світ і новий Читач диктують інший формат лексикографічних праць, у яких можна віднайти і мовні, і культурні явища” [Хобзей та ін., 2013, с. 14]. Важливо, щоб словник був доступним і цікавим не лише для фахівця: він має зрозуміло пояснювати значення діалектних слів, супроводжуючи їх різноманітними ілюстраціями (реченнями, мінітекстами, співанками, загадками, примовками тощо). В ідеалі такий словник повинен містити також візуальні матеріали, які доповнюють семантику лексеми і забезпечать максимально повне її сприйняття.

На часі створення зведеного словника гуцульського говору, що потребує значних наукових і організаційних зусиль [Кузик, 2025]. Реалізація такого проєкту стає можливою передусім завдяки використанню комп'ютерних технологій, які дають змогу опрацювати значний за обсягом діалектний матеріал. Як зазначають дослідники, “комп'ютеризація процесу укладання словника істотно розширює сфери наукових пошуків лексикографів: надає можливості для збереження необхідної інформації в цифровому вигляді на електронних носіях, розширення автоматизованого редагування словникових статей, створення лексикографічних праць нового типу” [Гонда, & Мартинова, 2021, с. 623].

Проект “Електронний словник гуцульського говору” (ЕСГГ) має на меті формування моделі сучасної діалектної електронної лексикографії, що поєднає традиційні принципи опису з інноваційними методологічними підходами. ЕСГГ постає як електронний лексикографічний ресурс, покликаний системно репрезентувати лексику гуцульського говору як складника українського діалектного континууму. Його метою є не лише фіксація та збереження діалектного матеріалу, а й упровадження сучасних цифрових інструментів для опрацювання, структурування та представлення мовних даних.

Електронний словник, як “частина автоматизованої системи інтелектуального призначення із зібраними й певним чином упорядкованими найменуваннями понять у тій галузі знань, з якими працює або на які спирається ця автоматизована система” [Дубічинський, 2004, с. 72], має низку переваг. Ідеться, зокрема, про можливість максимально повної фіксації в говорі фонетичних варіантів слова, значень та їх відтінків; детальної паспортизації словоформ (із зазначенням джерела, населеного пункту та геолокації); подання ілюстративного матеріалу різного обсягу – від речення до мінітексту; долучення аудіо-, відеозаписів і фотографій; накопичення значного обсягу інформації та швидкого доступу до неї; можливість постійного оновлення, редагування та доповнення матеріалу; використання мультимедійних засобів і відкритість до поповнення новими лексичними одиницями [Дубічинський, 2004, с. 72; Гонда, & Мартинова, 2021, с. 632].

Цифровий формат забезпечує багаторівневий пошук (за лемою, словоформою, семантикою, ареалом), інтеграцію з геолінгвістичними даними, відкритість і динамічність ресурсу, а також доступність для науковців і ширшої аудиторії. Обсяг електронного словника дає змогу охопити як активну, так і пасивну лексику говору, включно зі стилістично маркованими одиницями, що зумовлює переосмислення традиційних підходів до укладання діалектних словників. Якщо раніше диференційний принцип вважали найбільш економним і раціональним [Никончук, 1975, с. 93],

то сучасні технології відкривають можливості для створення повніших, системно організованих лексикографічних ресурсів.

ЕСГГ, на нашу думку, не передбачає обмеження за диференційним типом, оскільки це не дає цілісного уявлення про говір як систему. Словник задумано як загальний тлумачний ресурс без тематичного поділу лексики, однак з урахуванням потреб користувача: з одного боку, повноти інформації, а з іншого, її доступності та зручності сприйняття.

Важливим є також питання формування реєстру електронного словника гуцульського говору. Можливості цифрових технологій дають змогу залучити максимально широкий спектр джерел: матеріали рукописних словничків і картотек, дані художніх творів на гуцульську тематику, етнографічних нарисів, польові записи, архівні матеріали, друковані лексикографічні праці та сучасні текстові корпуси. Доцільним є включення не лише апелятивної, а й онімної лексики як важливого маркера регіональної ідентичності.

ЕСГГ уможливорює різні способи репрезентації матеріалу, зокрема й за принципом “від значення до слова”, з об’єднанням семем у лексико-тематичні групи. Нові технологічні можливості дають змогу розширювати обсяг інформації, гнучко структурувати словникову статтю та оперувати її окремими компонентами.

Особливої уваги потребують питання структури словникової статті, уніфікації ремарок і стандартизації подання матеріалу. Передбачено створення структурованої словникової статті з уніфікованою системою фонетичних, граматичних, ареальних і стилістичних позначок, фіксацією варіантності, ілюстративним матеріалом та можливістю аудіосупроводу. Важливим є також вироблення єдиних принципів використання конотативних ремарок (лайливе, зневажливе, жартівливе, схвальне тощо), оскільки на сьогодні їх уніфікованої системи немає.

Не менш актуальними є проблеми локалізації мовної одиниці та представлення її ареальної і часової характеристик. Електронний формат дає змогу поєднати словник із лінгвогеографічними ресурсами (атласами), створити словник-конкорданс, а також

забезпечити доступ до ширших контекстів уживання – від зв’язних текстів до розгорнутих оповідей носіїв говірки.

Ілюстративний матеріал ЕСГГ є важливою складовою: використання гіперпосилань не тільки на текстові, звукові та графічні файли дає змогу створити “звучний” і візуалізований словник, доповнений зображеннями специфічних реалій. Передбачено також наповнення ресурсу аудіо- та відеозаписами, фотоматеріалами, а також створення інформаційних сторінок про населені пункти та інформантів. Такий словник має поєднувати науковість із доступністю. Кожна словникова стаття повинна не лише тлумачити слово, а й розкривати відповідне поняття через розгорнуті контексти, які відображають народні уявлення та функціонують як мікротексти [Хобзей, & Ястремська, 2008, с. 204]. У цьому контексті особливого значення набуває текстоцентричний підхід, який дає змогу представити не лише семантику й граматичні характеристики слова, а й етнокультурні, етносоціальні та етнопсихологічні особливості носіїв говору.

Формування електронного словника відкриває нові можливості для різноаспектного дослідження мовних одиниць – на рівні семантики і граматики. Створення ЕСГГ як електронного ресурсу південно-західного наріччя стане важливим етапом у формуванні зведеного словника говорів української мови.

Дискусія і висновки

Стрімкий розвиток комп’ютерних технологій зумовлює перехід лексикографічних досліджень у цифрове середовище. Поєднання цифрових можливостей із ґрунтовними мовознавчими студіями відкриває нові перспективи для розвитку української діалектної лексикографії.

Електронний словник покликаний моделювати лексико-семантичну систему мови в часовому та просторовому вимірах. Створення цілісного електронного словника гуцульського говору передбачає поєднання теоретичних засад діалектної лексикографії, аналізу сучасних лексикографічних ресурсів і практичних підходів до укладання словників різних типів.

Електронна лексикографія постає як перспективна галузь мовознавства, що активно розвивається та поступово заповнює

прогалини в царині словникових діалектних ресурсів, а електронний словник покликаний максимально задовольнити потреби як носіїв мови, так і дослідників, забезпечуючи репрезентації мовної картини світу гуцулів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бойко, М. (2022). Українська комп'ютерна лексикографія: суспільні запити, проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*, 56, 12–15.

Бондар, О. (2012). Українське діалектне словникарство початку XXI століття. *Вісник Одеського національного університету*, 17(4), 5–26.

Гонда, Л., & Мартинова, Г. (2021). Електронний словник діалектної лексики. У О. В. Черевко (Ред.), *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених "Родзинка–2021": XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених* (с. 623–625). Видавництво Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

Гриценко, П. (2005a). Відкриваючи словник... У Н. В. Гуйванюк (Ред.), *Словник буковинських говірок* (с. 3–4). Рута.

Гриценко, П. (2005b). Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти). У *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти* (с. 5–33). Редакційно-видавничий відділ Глухівського державного педагогічного університету.

Гриценко, П. (2007). Діалектний словник. В *Українська мова: енциклопедія* (с. 152–154). Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана.

Дубічинський, В. (2004). *Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології*. НТУ "ХП".

Дубічинський, В. (2012). *Лексикографія*. НТУ "ХП".

Калимон, Ю. (2019). Комп'ютерна лексикографія: виклики та перспективи. *Актуальні питання іноземної філології*, 10, 112–118.

Коцюк, Л. (2006). Використання корпусів у процесі укладання словників. *Лексикографічний бюлетень*, 13, 15–19.

Кузик, П. (2025). Лексикографія гуцульського говору: стан та перспективи. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія "Філологічні науки (мовознавство)"*, 24, 42–49. <https://doi.org/10.24919/2663-6042.24.2025.6>

Купріянов, Є. (2008). *Комп'ютерна лексикографія як проблема сучасного мовознавства*. http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/2480/1/2008_Kupriyanov_Kompiuterna%20leksykohrafiia.pdf

Лебеденко, Д., & Трофімова-Герман, Л. (2024). Електронний застосунок для ідентифікації та тлумачення українських діалектизмів у текстах. *Мовний простір сучасного світу: тези доповідей VIII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених* (м. Київ, 24 травня 2024 р.) (с. 103–108). Національний університет "Києво-Могилянська академія".

Лизанець, П. (2003). Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства. *Діалектологічні студії. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської*, 247–256.

Надолинська, А. (2012). *Формування лексикографічної компетенції у студентів філологічних спеціальностей* [Дис. канд. пед. наук, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського].

Никончук, М. (1975). Рецензія на: П.С. Лисенко. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 260 с. *Мовознавство*, 4, 92–93.

Перебийніс, В., & Сорокін, В. (2009). *Традиційна та комп'ютерна лексикографія*. Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету.

Редько, Є. (2024). Історичний словник у цифрову добу: виклики та перспективи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 39, 218–227.

Рябець, Л. (2019). Український діалектний словник сьогодні: особливості побудови і проблеми укладання. *Українська мова*, 1, 71–86. https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/8.pdf

Сидоренко, О. (2010). Українська комп'ютерна лексикографія як важливий інноваційний чинник навчального процесу. *Актуальні проблеми слов'янської філології*, XXIII(1), 524–528.

Тищенко, О. (2019). Електронна лексична картотека: шлях створення інструментарію сучасного словникаря. *Українська мова*, 2, 37–51.

Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т., & Дидик-Меуш, Г. (2013). *Гуцульські світи: Лексикон*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Хобзей, Н., & Ястремська, Т. (2008). Діалектний словник: автор і читач. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*, 12: *Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії (до 100-річчя від дня народження М.А. Грицака)*, 203–205.

Широков, В. (2011). *Комп'ютерна лексикографія*. Наукова думка.

REFERENCES

- Boiko, M. (2022). Ukrainian computer lexicography: public demand, challenges and prospects. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology"*, 56, 12–15 [in Ukrainian].
- Bondar, O. (2012). Ukrainian Dialect Lexicography in the Early 21st Century. *Bulletin of Odessa National University*, 17(4), 5–26 [in Ukrainian].
- Honda, L., & Martynova, H. (2021). An electronic dictionary of dialectal vocabulary. In O.V. Cherevko (Red.), *Current issues in the natural and human sciences in the research of young scholars "Rodzynka–2021": XXIII All-Ukrainian Scientific Conference for Young Researchers* (s. 623–625). Publishing House of the B. Khmelnytskyi National University of Cherkasy [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P. (2005a). Opening the dictionary... . In N.V. Huivaniuk (Ed.), *A dictionary of Bukovinian dialects* (s. 3–4). Ruta [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P. (2005b). *Ukrainian dialectal vocabulary: reality and description (some aspects)*. In *Dialectal vocabulary: lexicological, orthographic and linguistic-geographical aspects* (s. 5–33). Editorial and Publishing Department of Hlukhiv State Pedagogical University [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P. (2007). Dialect Dictionary. In *The Ukrainian Language: An Encyclopaedia* (s. 152–154). The M. P. Bazhan "Ukrainian Encyclopedia" Publishing House [in Ukrainian].
- Dubichynskyi, V. (2004). *Ukrainian Lexicography: History, the Present Day and Computer Technology*. NTU "KhPI" [in Ukrainian].
- Dubichynskyi, V. (2012). *Lexicography*. NTU "KhPI" [in Ukrainian].
- Kalymon, Yu. (2019). Computer-assisted lexicography: challenges and prospects. *Current issues in foreign philology*, 10, 112–118.
- Kotsiuk, L. (2006). The use of word stems in dictionary compilation. *Lexicographical Bulletin*, 13, 15–19 [in Ukrainian].
- Kuzyk, P. (2025). Lexicography of the Hutsul dialect: current status and prospects. *Scientific Bulletin of the I. Franko State Pedagogical University. Series "Philological Sciences (Linguistics)"*, 24, 42–49. <https://doi.org/10.24919/2663-6042.24.2025.6> [in Ukrainian]
- Kupriianov, Ye. (2008). *Computer-assisted lexicography as a challenge for modern linguistics*. http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/2480/1/2008_Kupriyanov_Kompiuterna%20leksykohrafiia.pdf [in Ukrainian]
- Lebedenko, D., & Trofimova-Herman, L. (2024). An online tool for identifying and interpreting Ukrainian dialectal features in texts. *The linguistic landscape of the modern world: abstracts of papers from the 8th All-Ukrainian Scientific Conference of Undergraduates, Postgraduates and*

Early-Career Researchers (Kyiv, may 24, 2024) (s. 103–108). National University of “Kyiv-Mohyla Academy” [in Ukrainian].

Lyzanets, P. (2003). Dialectology as a branch of modern linguistics. *Studies in Dialectology*. 3. *A collection in memory of Yaroslava Zakrevska*, 247–256 [in Ukrainian].

Nadolynska, A. (2012). *Developing lexicographical competence among students of philology* [Dissertation PhD (ped), K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University] [in Ukrainian].

Nykonchuk, M. (1975). Book review: P.S. Lysenko. *A Dictionary of Polissya Dialects*. Naukova dumka, 1974. 260 s. *Linguistics*, 4, 92–93 [in Ukrainian].

Perebyinis, V., & Sorokin, V. (2009). *Traditional and computer-assisted lexicography*. Publishing Center of Kyiv National Linguistic University [in Ukrainian].

Redko, Ye. (2024). The Historical Dictionary in the Digital Age: Challenges and Prospects. *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, 39, 218–227 [in Ukrainian].

Riabets, L. (2019). The Ukrainian Dialect Dictionary Today: Structural Features and Compilation Issues. *The Ukrainian Language*, 1, 71–86. https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/8.pdf [in Ukrainian]

Sydorenko, O. (2010). Ukrainian computer lexicography as a key innovative factor in the educational process. *Current issues in Slavic philology*, XXIII(1), 524–528 [in Ukrainian].

Tyshchenko, O. (2019). Electronic lexical database: developing tools for the modern lexicographer. *The Ukrainian language*, 2, 37–51 [in Ukrainian].

Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2013). *The World of the Hutsuls: A Lexicon*. I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Khobzei, N., & Yastremska, T. (2008). Dialect Dictionary: Author and Reader. *Contemporary Issues in Linguistics and Literary Studies*, 12: *Ukrainian Dialectal Lexis as a Subject of Lexicography and Linguistic Geography (marking the 100th anniversary of the birth of M.A. Hrytsak)*, 203–205 [in Ukrainian].

Shyrovkov, V. (2011). *Computer Lexicography*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.03.26

Прорецензовано / Revised: 18.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 15.05.26

Pavlo KUZYK, PhD student

ORCID ID: 0009-0008-9863-2167

e-mail: Kuzyqp@gmail.com

Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine

ONLINE DICTIONARY OF THE HUTSUL DIALECT IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN DIGITAL LEXICOGRAPHY

Background. This article examines the development of modern Ukrainian lexicography in the context of the rapid digitalisation of academic research. It focuses on the challenges and prospects of electronic dialect lexicography. The influence of digital technologies on the transformation of traditional approaches to compiling dialect dictionaries is analysed, particularly with regard to the principles of selection, organisation and representation of lexical material. The role of electronic dictionaries as effective tools for the collection, systematisation and interpretation of linguistic data is outlined. Particular attention is paid to the current state of Ukrainian dialect lexicography, especially the insufficient development of electronic dialect dictionaries and the limited availability of dialect material in digital form. The article reviews existing electronic resources, projects and initiatives aimed at preserving, processing and popularising dialect vocabulary, and emphasises their importance for the creation of a comprehensive electronic database of dialect data.

Methods. General scientific and specialised linguistic research methods were employed, in particular the descriptive method – to outline the characteristics of the development of modern dialectal lexicography and the creation of electronic dictionaries; the modelling method – to develop a concept for an electronic dictionary of the Hutsul dialect; the generalisation method – to formulate conclusions regarding the prospects for the development of electronic dialectal lexicography.

Results. The paper substantiates the need to create an electronic dictionary of the Hutsul dialect as a comprehensive lexicographic resource that combines traditional principles of lexicography with innovative digital technologies. It describes the conceptual foundations of the project, including the principles of compiling the register, the structure of dictionary entries, possibilities for multimedia support, integration with corpus and linguistic-geographical data, and multilevel information retrieval. The importance of a text-based approach and the standardisation of lexicographic parameters is emphasised.

C o n c l u s i o n s . *The study concludes that electronic dialect lexicography is a promising area of modern linguistics. It contributes to the preservation of linguistic and cultural heritage, provides new opportunities for the analysis and representation of dialect material, and lays the groundwork for the compilation of a comprehensive dictionary of Ukrainian dialects.*

K e y w o r d s : *dialect, dialect lexicography, Hutsul dialect, electronic lexicography, electronic dictionary.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'243:811.162.3'373.45:004.738.5

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).120-142](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).120-142)

Ольга ДЬОЛОГ, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-9305-2453

e-mail: olha.doloh@slu.cas.cz

Слов'янський інститут Академії наук Чеської Республіки,
Прага, Чеська Республіка

ЧЕСЬКА ЛЕКСИКА В ОНЛАЙН-КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Стаття присвячена лінгвістичному аналізу функціонування чеських слів і словосполучень в онлайн-комунікації українських біженців у Чеській Республіці після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивністю сучасних процесів мовних контактів в умовах вимушеної міграції та активізацією інтернет-спілкування. Метою дослідження є виявлення типів чеських лексичних елементів у мовленні українських біженців, визначення функцій цих елементів та особливостей їхньої адаптації в українськомовному середовищі.

Методи. Дослідження ґрунтується на корпусі з 400 текстових одиниць, відібраних із соціальних мереж, месенджерів і тематичних онлайн-спільнот українців у Чеській Республіці. Застосовано метод суцільної вибірки, лексико-семантичний і функціональний аналіз для інтерпретації мовного матеріалу та визначення ролі чеських лексичних елементів в інтернет-комунікації українців.

Результати. Встановлено, що чеська лексика активно інтегрується в українське мовлення у формі коду-перемикання та частково адаптованих запозичень. Найвищу частотність мають одиниці адміністративно-правової сфери, що зумовлено частою взаємодією українців із державними інституціями. У процесі соціальної адаптації українців у Чехії розширюються сфери вживання чеських слів до комунікації на побутові, професійні, освітні та медичні теми. Чеські елементи виконують номінативну, інформативну та ідентифікаційну функції. Виявлено процеси фонетико-графічної та морфологічної адаптації, зокрема передачу кирилицею окремих чеських слів та включення їх до української граматичної системи.

Висновки. Інтернет-комунікація виступає ключовим середовищем фіксації мовних змін у мовленні українських біженців і формування гібридного українсько-чеського комунікативного коду. Мовні практики українських біженців характеризуються динамічністю, варіативністю та функціональною доцільністю. Використання чеської лексики є не лише наслідком мовного контакту, але й важливим індикатором соціокультурної адаптації в умовах міграції.

Ключові слова: мовний контакт, білінгвізм, код-перемикавання, лексичні запозичення, інтернет-комунікація, чеська мова, українська мова, мовна адаптація.

Вступ

Період від 24 лютого 2022 року позначений інтенсивними міграційними процесами, зумовленими повномасштабним збройним нападом російської федерації на Україну, який змусив багатьох українців шукати безпеку за межами батьківщини. Вимушене переселення великої кількості громадян України до інших країн істотно позначилося на мовних практиках українців, які потрапили в іншомовне соціокультурне середовище. Чеська Республіка стала одним із ключових напрямів вимушеної міграції, унаслідок чого українські біженці опинилися в умовах постійного контакту з чеською мовою. Це сприяло активному проникненню чеських слів і словосполучень у повсякденне спілкування українців, особливо у сфері інтернет-комунікації – соціальних мережах, месенджерах, форумах і тематичних групах.

Як зазначає Р. Редчук, “Однією із форм масової комунікації у мережі Інтернет є соціальні мережі. Із кожним роком вони стають все більше ефективним і незамінним комунікаційним каналом” [Редчук, 2022, с. 72]. Інтернет-комунікації виступають важливим середовищем фіксації мовних змін, оскільки поєднують спонтанність усного мовлення з відносною стабільністю письмового тексту [Редчук, 2022, с. 72]. У цьому просторі чеські мовні елементи використовуються як засіб номінації нових реалій, маркер соціальної адаптації, а також інструмент групової ідентифікації українських біженців. Чеські запозичення можуть з’являтися у вигляді окремих лексем, сталих словосполучень

або гібридних конструкцій, що зазнають фонетичної, графічної та граматичної адаптації до норм української мови.

Метою дослідження є лінгвістичний аналіз чеських слів і словосполучень, уживаних в інтернет-комунікації українських біженців у Чеській Республіці, а також виявлення основних типів запозичень, їхніх функцій і особливостей адаптації.

Об'єктом дослідження є мовлення українських біженців у чеському мовному середовищі, а предметом – чеські лексичні елементи в україномовних інтернет-текстах.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення сучасних контактних-мовних процесів, що відбуваються в умовах вимушеної міграції та цифрової комунікації, і робить його вагомим для подальшого розвитку соціолінгвістики та досліджень мовної адаптації.

Методи

Матеріалом дослідження слугували тексти інтернет-комунікації українців, які перебувають на території Чеської Республіки через війну в Україні. Джерельну базу становлять повідомлення з тематичних онлайн-чатів у соціальних мережах і месенджерах, зокрема спільнот “Українці у Чехії”, “Українці в Празі”, “Українці в Кутній Горі”, “Українці в Брно”, “Чехія. Для українців. Оголошення”, “Консультації для українців в Чехії”, “Брно – дошка оголошень”, “Допомога біженцям CZ”, “Adaptační centrum UA-CZ” та інших, які функціонують як платформи інформаційної, організаційної та соціальної взаємодії українських біженців у Чеській Республіці. Зазначені онлайн-чати об'єднують значну кількість учасників і характеризуються високою комунікативною активністю, що забезпечує репрезентативність мовного матеріалу. З метою виокремлення у групах соціальних мереж повідомлень, що належать саме українцям, які прибули до Чеської Республіки внаслідок війни, було застосовано сукупність аналітичних критеріїв. Зокрема, відбір здійснювався на основі тематичної релевантності публікацій, а також ознак самоідентифікації дописувачів, що дозволило підвищити валідність і точність формування вибірки. До аналізу також було

залучено повідомлення українців, які приїхали до Чеської Республіки після 24 лютого 2022 року, опубліковані на їхніх особистих сторінках у соціальних мережах та в їхніх приватних повідомленнях у Viber, Telegram та WhatsApp.

Для аналізу було відібрано корпус повідомлень обсягом майже 400 текстових одиниць, що дає змогу зафіксувати найбільш мовні тенденції та повторювані моделі вживання чеських лексичних елементів в українськомовному середовищі.

У процесі аналізу мовного матеріалу було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів. Основним методом є метод суцільної вибірки, який передбачає виявлення та фіксацію чеських лексичних елементів у відібраному корпусі повідомлень. Це дозволяє уникнути суб'єктивності у відборі матеріалу та забезпечує повноту проведеного дослідження. Для інтерпретації виявлених одиниць застосовано лексико-семантичний аналіз, спрямований на з'ясування значення чеських слів, їхніх семантичних груп, сфер уживання та особливостей адаптації в українськомовному контексті. Крім того, використано функціональний аналіз, який дає змогу визначити комунікативні функції чеських елементів в інтернет-дискурсі українських біженців (номінативну, інформативну, ідентифікаційну тощо), а також з'ясувати роль цих елементів у процесах мовної економії, соціальної адаптації та групової самоідентифікації.

Застосування зазначених методів у комплексі забезпечує системний підхід до аналізу мовних контактів та дозволяє виявити закономірності функціонування чеських слів і словосполучень в інтернет-комунікації українських біженців у Чеській Республіці.

Результати

Сучасні міграційні процеси, спричинені війною в Україні, актуалізували питання мовних контактів в умовах масового вимушеного переселення. Перебування українських біженців у Чехії створює ситуацію інтенсивного та щоденного контакту української і чеської мов, що відображається не лише в усному спілкуванні, але й в інтернет-комунікації – зокрема в соціальних мережах, месенджерах і тематичних онлайн-групах, оскільки

в сучасному суспільстві спостерігається стале зростання ролі соціальних мереж як ключового інструменту міжособистісної комунікації. “Електронні технології створюють нові можливості для ділового та особистого спілкування. [...] Глобалізація комунікаційної сфери суспільства змінила традиційні форми комунікаційного предмета в середовищі масових комунікацій” [Серов, & Федущко, 2017, с. 8].

Теоретичне осмислення цього явища спирається на концепції мовного контакту, білінгвізму, запозичення [Backus, 2012], а також на дослідження специфіки чат-дискурсу як гібридної форми комунікації [Серов, & Федущко, 2017, с. 32].

Мовний контакт виникає в ситуації співіснування двох або більше мов у межах одного соціального простору та передбачає взаємодію мовних систем на різних рівнях – лексичному, морфологічному, синтаксичному та прагматичному [Backus, 2012]. У випадку українських біженців у Чехії маємо справу з інтенсивним і соціально зумовленим контактом, що відбувається в умовах адаптації до нового мовного середовища. Такий контакт зазвичай супроводжується формуванням індивідуального або групового білінгвізму [Myers-Scotton, 2007].

Білінгвізм у цій ситуації часто має асиметричний характер: українська мова залишається мовою первинної соціалізації та ідентичності, тоді як чеська виконує функції мови адміністративної взаємодії, освіти, працевлаштування та повсякденного обслуговування. У результаті формується функціональний розподіл мов, коли кожна з них закріплюється за певними сферами комунікації, проте в реальному мовленні ці сфери часто перетинаються [Myers-Scotton, 2007].

Одним із найпомітніших наслідків білінгвального середовища є код-перемикання (code-switching) – чергування двох мов або їхніх елементів у межах одного висловлювання чи комунікативної ситуації [Myers-Scotton, 2007]. У контексті інтернет-комунікації українських біженців код-перемикання може проявлятися у вставленні окремих чеських лексем (напр., назв документів, установ, соціальних виплат), словосполучень в українське повідомлення. Таке перемикання кодів часто має

прагматичну мотивацію: воно пов'язане з необхідністю точно передати реалії чеського адміністративного, освітнього чи соціального простору, для яких відсутні усталені українські відповідники або які вже стали звичними в лексиці українських біженців через часте вживання саме чеською мовою [Hlad'o, Lintner, & Šed'ová, 2024]. Використання оригінальних чеських назв забезпечує комунікативну точність, однозначність інтерпретації та відповідність офіційному дискурсу, що особливо важливо в ситуаціях оформлення документів, отримання соціальних послуг чи взаємодії з державними установами.

Варто зазначити, що чеські лексеми часто зручніші для вживання українцями в умовах перебування в Чехії, оскільки саме в такій формі українці регулярно сприймають ці слова в офіційних чеських установах – під час звернення до адміністративних органів, у навчальних закладах, медичних установах чи службах соціальної підтримки. У щоденному комунікативному досвіді біженців ці одиниці функціонують у незмінному чеському вигляді, закріплюючись у мовній практиці.

Код-перемикання може виконувати функцію маркера ідентичності, сигналізуючи про належність мовця до спільноти українських мігрантів у Чехії та спільний досвід інтеграції в нове соціокультурне середовище. Використання чеських лексем у внутрішньогруповій інтернет-комунікації стає своєрідним індексом “свого” досвіду – проживання, взаємодії з чеськими інституціями, навчання, працевлаштування чи оформлення документів. Такі мовні елементи виконують не лише номінативну, а й соціально-символічну функцію: вони репрезентують нову частину життєвої реальності мовців [Hlad'o, Lintner, & Šed'ová, 2024].

Крім того, спільне вживання чеських адміністративних або побутових назв сприяє формуванню відчуття групової солідарності та взаєморозуміння. У межах інтернет-спільнот це може посилювати ефект “внутрішнього кола”, де певні лексеми стають маркерами спільного досвіду адаптації. Отже, код-перемикання виступає не лише інструментом комунікативної доцільності, а й засобом конструювання колективної ідентичності та символічного окреслення меж спільноти.

Водночас важливо розрізнати код-перемикання та запозичення. Запозичення передбачає входження іншомовного елемента до системи мови-реципієнта з подальшою адаптацією [Myers-Scotton, 2007]. У ситуації короткотривалого або динамічного мовного контакту, характерного для новітньої хвилі міграції, значна частина чеських слів функціонує як ситуативні вставки, ніж як повноцінні запозичення. Вони часто зберігають оригінальну графіку, не завжди підлягають граматичній інтеграції та використовуються переважно в контекстах, пов'язаних із конкретними соціальними практиками (напр., оформленням документів чи взаємодією з державними органами).

Специфіку досліджуваного явища також зумовлюють особливості чат-дискурсу як різновиду комп'ютерно-опосередкованої комунікації. Інтернет-спілкування в месенджерах і соціальних мережах поєднує риси усності та писемності: воно писемне за формою, але спонтанне, діалогічне і ситуативне за своєю організацією [Androutsopoulos, 2013]. Для чат-дискурсу характерні скорочення, еліптичні конструкції, відсутність суворого дотримання орфографічних норм, використання емодзі та графічних маркерів емоцій. У такому середовищі код-перемикання відбувається природніше й менш контролювано, ніж у формальних текстах, оскільки комуніканти орієнтуються на швидкість та ефективність обміну інформацією.

Крім того, писемна фіксація мовлення дає змогу спостерігати процеси змішування мов безпосередньо, включно з варіативністю написання чеських слів, спробами їх транскрипції українською графікою або збереження оригінальної орфографії.

Повідомлення українців на інтернет-платформах мають неформальний характер, створюються спонтанно та відображають реальні мовні практики користувачів у повсякденних ситуаціях, пов'язаних із побутом, працевлаштуванням, правовими питаннями та соціальною адаптацією.

Інтернет-комунікація в соціальних мережах і месенджерах (зокрема Telegram, Viber, Instagram, Facebook) є одним із найпрезентативніших джерел мовного матеріалу для дослідження сучасних мовних процесів у середовищі українських біженців.

Саме в цифровому просторі відбувається щоденна, спонтанна та неформальна комунікація, що відображає мовні практики без нормативного редагування чи стилістичних обмежень [Androutsopoulos, 2013].

Месенджери та соціальні мережі виконують функцію інформаційної, координаційної й соціальної підтримки: через них українські біженці обмінюються новинами, організують побут, шукають житло, роботу, медичну допомогу, вирішують юридичні питання. За таких умов мова стає інструментом виживання й адаптації, а отже, швидко реагує на нові комунікативні потреби. Це сприяє активному проникненню іншомовних елементів, зокрема лексики мови країни перебування (у нашому випадку – чеської мови).

А отже, інтернет-комунікація фіксує процеси мовної інтерференції безпосередньо в момент їх формування, що робить її особливо цінною для лінгвістичного аналізу. На відміну від кодифікованих текстів, цифрове мовлення відображає живу, спонтанну мовну практику, у якій нові лексеми, словосполучення та змішані конструкції з'являються, закріплюються або зникають у режимі реального часу. Саме в інтернет-дискурсі можна простежити початкові стадії адаптації чеських слів в українському мовному середовищі – їхню графічну варіативність, морфологічну інтеграцію, прагматичні функції.

Крім того, цифрові платформи створюють умови для інтенсивної мовної взаємодії в межах мігрантських спільнот, що прискорює процеси адаптації нових мовних елементів. Повторюваність, уживання, коментування, цитування й реплікація в соціальних мережах сприяють закріпленню гібридних форм у колективній мовній практиці. Отже, інтернет-комунікація виступає своєрідною лабораторією мовних змін, де можна спостерігати механізми контактної взаємодії мов, формування нових мовних звичок та еволюцію ідентичнісних маркерів у динаміці.

Поява та активне використання чеських слів і словосполучень в інтернет-комунікації українських біженців не є випадковим явищем, а зумовлене сукупністю екстралінгвальних чинників, передусім війною та вимушеною міграцією [Diviák et al., 2023].

Повномасштабна фаза війни в Україні спричинила масове переміщення населення, велика частина якого опинилася на території Чеської Республіки. У новому соціокультурному середовищі українські біженці змушені взаємодіяти з чеськими інституціями – державними органами, роботодавцями, освітніми та медичними закладами [Agarova, & Špračková, 2025]. Це призводить до засвоєння і регулярного використання чеської лексики, пов'язаної з адміністративними процедурами, правовим статусом, працевлаштуванням і соціальною допомогою.

Вимушена міграція також формує специфічний комунікативний простір, у якому чеські слова виконують прагматичну функцію: вони забезпечують точність і економію мовних засобів у ситуаціях, коли відповідники в українській мові або відсутні, або менш уживані в конкретному контексті [Diviák et al., 2023]. Унаслідок цього чеська лексика інтегрується в українськомовні висловлювання, часто з адаптацією до української фонетики, графіки та морфології.

Отже, використання чеських слів в інтернет-комунікації українських біженців є мовним відображенням травматичних соціальних змін, спричинених війною, та процесів адаптації українців в умовах вимушеної міграції.

На початковому етапі мовної адаптації чеська лексика в українському інтернет-мовленні біженців була представлена переважно адміністративними одиницями, що позначають реалії правового та інституційного середовища Чеської Республіки.

До найчастіше вживаних чеських одиниць мовлення українців належать назви документів, правових статусів та установ, наприклад: *dočasná ochrana*, *dlouhodobý pobyt*, *trvalý pobyt*, *zvláštní dlouhodobý pobyt*, *rodné číslo*, *úřad práce*, *cizinecká policie*, *potvrzení*, *formulář*, *kancelář*, *dávka*, *bydliště*, *pas*, *žádost*, *doklad*, *potvrzení*, *zdravotní pojištění*, *dávka* тощо. Такі лексеми зазвичай вживаються без перекладу на українську мову, оскільки вони закріплені в офіційному дискурсі та безпосередньо пов'язані з конкретними юридичними процедурами. Частина з них має стійкий фіксований зміст, який важко передати точними українськими відповідниками. Частина, попри наявність точних

українських відповідників, функціонує у формі чеських запозичень, що пов'язано зі звичкою мовців до їх уживання у щоденній комунікації. Усі ці лексеми також добре відомі українцям у Чехії через спілкування з місцевими офіційними державними установами.

Українські біженці в соціальних мережах та месенджерах активно інтегрують ці лексеми в речення українською мовою. Наприклад: “Хто вже ходив на *úřad*?”, “Які *doklady* необхідно мати з собою?”, “Подав *žádost* на візу”, “Шукаю *práci*”, “Підписав *smlouvu*”, “Як отримати *potvrzení*?”, “Кому вже прийшла *dávka*?”, “Потрібен перекладач для походу в *živnostenský úřad*”, “Де купити *osvědčení*” (УвКГ, УвБ, УвП, УвЧ).

Окремої уваги заслуговує тенденція до активного вживання українцями не лише офіційних чеських адміністративних лексем, але і їхніх розмовних, неофіційних, сленгових варіантів. У внутрішньогруповій інтернет-комунікації фіксується використання таких одиниць, як: *zdravotka* (замість *zdravotní pojištění*), *finančák* (замість *finanční úřad*), *pracák* (замість *úřad práce*), *sociálka* (замість *sociální pojištění*), *živnosták* (замість *živnostenské oprávnění* або *živnostenský úřad*), *řidičák* (замість *řidičský průkaz*), *občanka* (замість *občanský průkaz*), *trvalák* (замість *trvalý pobyt*) (УвП, УвБ, УвКГ, УвБ).

Варто зауважити, що українські мігранти активно використовують ці слова на інтернет-платформах не лише у формі оригінальної чеської графіки, а й в адаптованому графічному варіанті – українською кирилицею [напр.: “Сьогодні йду на *фінанчак*”, “Треба отримати нову *здравотку*”, “Відніс документи на *працак*”, “Чи йдуть відрахування на *здравотку* і *соціалку*?”, “Загубив *ржідічак*” (або *рідічак*), “Подаюсь на *трвалак*”, “Шукаю квартиру без *реалітки*” тощо (УвЧ, УвКГ, КдУвЧ, БДО)]. Така практика дозволяє зберігати звучання та впізнаваність лексеми, водночас роблячи її більш доступною для читання та письма в українському середовищі. Використання адаптованої графіки полегшує комунікацію в цифровому просторі, де месенджери, соціальні мережі та онлайн-форуми стають основним каналом обміну інформацією між

біженцями. Водночас перехід до української графіки свідчить про подальший етап інтеграції окремих чеських лексем у мовленнєву практику українців у Чехії: лексеми не лише семантично засвоюються, а й графічно адаптуються до українських норм письма. Така варіативність написання відображає процеси гібридизації та міжмовної інтерференції, що характерні для динамічного цифрового дискурсу мігрантських спільнот.

Водночас відбувається і морфологічна адаптація цих слів, оскільки вони відмінюються за українськими граматичними нормами. Наприклад: *на здровотці, на соціалку, без фінанчака, йти на працак, з обчанкою* тощо. Такі форми відображають уже глибший рівень інтеграції українців у навколишнє мовне середовище, оскільки належать не до формально-кодифікованого, а до повсякденного чеського мовлення. Таке вживання чеських лексем свідчить про поступовий перехід від ситуативного запозичення офіційних термінів до засвоєння розмовного реєстру мови приймаючого суспільства. Отже, використання таких мовних одиниць функціонує не лише як засіб мовної економії, але й як індикатор включеності до неформального соціального простору Чехії та засвоєння локальних комунікативних норм. Таке використання показує, що українські мовці адаптують чеські терміни до свого мовного контексту, зберігаючи їхню форму та значення. Воно також свідчить про трансформацію офіційної лексики в усне і цифрове спілкування, де точність термінів має пріоритет над перекладом.

Подібні чеські лексеми виконують функцію мовних маркерів офіційності та процедурності, водночас вони стають елементом ідентичності та комунікативної практики українців у Чехії. Їхнє часте використання в мережевому та усному дискурсі свідчить про стійкість і продуктивність цих мовних одиниць у соціальному середовищі, де українці активно взаємодіють із чеською адміністративною системою.

У подальшому, в міру стабілізації правового статусу українців та збільшення тривалості їхнього перебування в іншій країні, спостерігається поступове розширення функціональних сфер уживання чеської лексики в інтернет-мовленні українських

мігрантів. Якщо на початковому етапі інтеграції чеські мовні елементи були переважно локалізовані в адміністративно-правовій комунікації (лексеми на зразок *žádost*, *potvrzení*, *trvalý pobyt*, *rodné číslo* тощо), то з поглибленням соціальної інтеграції та збільшенням тривалості перебування українців у чеськомовному середовищі відбувається поступова функціонально-стильова експансія чеських лексем. Вони виходять за межі офіційного дискурсу й починають активно функціонувати в інтернет-середовищі в різних сферах повсякденної та інституційної взаємодії. Така динаміка засвідчує перехід від ситуативного, прагматично зумовленого використання чеських лексем до системної інкорпорації іншомовних одиниць у мовну практику українських біженців, що супроводжується формуванням стабільних моделей кодового перемикування та змішаних синтаксичних конструкцій.

У сфері побутової комунікації чеські лексеми, вживані в українському мовленні в інтернет-спілкуванні, пов'язані передусім із назвами товарів, установ, сервісів та елементів міської інфраструктури. Це слова, які позначають повсякденні реалії соціального простору: *potravinu* (продуктовий магазин), *drogerie* (галантерея), *večerka* (невеликий магазин, де продаються продукти й окремі супутні товари), *radnice* (ратуша), *jízdenka* (квиток на транспорт), *zastávka* (зупинка), *nádraží* (вокзал), *sleva* (знижка), *účtenka* (чек). Або ці слова в українській графіці: “купив у *драгерії*”, “слеви у *вечірці*”, “зустрів біля *радніце*”, “чекав на *заставце*”, “приїхав на *надражі*” тощо. У спілкуванні українців у соцмережах такі одиниці часто вживаються без перекладу, оскільки вони позначають конкретні інституційні та культурні реалії чеського середовища, з якими українці стикаються кожного дня.

У професійній сфері фіксується активне використання лексик, пов'язаної з працевлаштуванням і внутрішньою організацією робочого процесу. До цього шару належать такі одиниці, як: *pracovní smlouva* (трудовий договір); *brigáda* (тимчасова робота); *výplata* або *mzda* (заробітна плата); *směna* (зміна); *dovolená* (відпустка); *nemocenská* (виплати у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю); *živnostenský list* (документ, що підтвер-

джує дозвіл на підприємницьку діяльність); *živnost* (підприємницька діяльність); *úvazek* (зайнятість, ставка); *daň* (податок); *hrubý plat* (нарахована заробітна плата); *benefity* (вигоди працівників); *čistý plat* (заробітна плата з вирахуванням податків); *zkušební doba* (випробувальний термін); *ředitel* (директор). У спілкуванні в соцмережах це часто реалізується у вигляді гібридних висловлювань на кшталт: “Я підписав *pracovní smlouvu*”, “На цій роботі хороші *benefity*”, “У мене зараз *zkušební doba*” (або в українській графіці: “Я підписав *працовні смлову*”, “На цій роботі хороші *бенефіти*”, “У мене зараз *зкушебні доба*”) (Ч.ДУ.О, УвЧ, УвП, УвБ), що свідчить про інтеграцію чеських номінацій у структуру українського речення.

В освітньому середовищі чеські номінації охоплюють назви навчальних закладів, освітніх рівнів, навчальних дисциплін і документації. Типовим є вживання, наприклад, таких лексем: *mateřská škola* або *školka* (дитячий садок); *základní škola* (базова школа); *střední škola* (середня школа); *vysoká škola* (заклад вищої освіти); *fakulta* (факультет); *katedra* (кафедра); *přihláška* (заява на вступ до навчального закладу); *vysvědčení* (табель); *rozvrh* (розклад); *zkouška* (іспит); *zápočet* (залік); *bakalář* (електронний застосунок для комунікації батьків і школи); *omluvenka* (записка від батьків про відсутність учня на заняттях). Ці лексичні одиниці активно функціонують в інтернет-мовленні батьків та учнів і можуть зазнавати часткової фонетичної чи морфологічної адаптації до української мовної системи, що вказує на поступову інтерференційну інтеграцію. Цікавим видається факт активного уживання українцями в соціальних мережах чеських сленгових лексем цієї тематичної групи, наприклад: *gympl* (замість *gymnázium*); *rodičák* (замість *rodičovská schůzka*); *tělák* (замість *tělocvik*); *matika* (замість *matematika*); *žákovská* (замість *žakovská knížka*); *výtvarka* (замість *výtvarná výchova*); *maturák* (замість *maturitný ples*) та інші.

У медичній інтернет-комунікації чеські елементи виконують насамперед номінативно-уточнювальну функцію, оскільки пов'язані з організаційною структурою системи здоров'я Чеської Республіки та позначають інституції й певні медичні процедури.

Водночас у контексті українськомовної комунікації в соціальних мережах ці лексеми набувають додаткового прагматичного виміру: вони стають маркерами релевантного досвіду перебування в чеському соціальному просторі та засобом оперативної орієнтації в системі медичних послуг.

У дописах і коментарях користувачів регулярно фіксуються такі одиниці, як: *praktický lékař* або *praktik* (сімейний лікар); *objednání* (запис до лікаря); *vyšetření* (обстеження); *pojišťovna* (страхова компанія); *zdravotní pojištění* або *pojištění* (медичне страхування); *vyšetření* (обстеження); *doporučení* (направлення); *nemocnice* (лікарня); *pohotovost* (невідкладна допомога); *záchranka* (швидка допомога); *sanitka* (машина швидкої допомоги); *neschopenka* (довідка про хворобу); *objednaný pacient* (записаний на прийом пацієнт); *akutní pacient* (пацієнт, якому потрібна невідкладна допомога); *primář* (завідувач відділення в лікарні). Наприклад, у багатьох повідомленнях можна спостерігати змішані конструкції: “Потрібне *doporučení* від *praktický lékař*”, “Чи прийме *pohotovost* без *zdravotní pojištění*?”, “Яка *pojišťovna* краща?”, “Треба викликати *sanitku*”, “Я маю *neschopenku*” (або в українській графіці: “Треба зателефонувати до *захранки*”, “Викликайте *санітку*”, “Лікар дав *несхopenку*”) (БДО, НвЧ, КдУвЧ). У таких випадках чеські лексеми інтегруються в український синтаксичний каркас, зберігаючи оригінальну графічну форму (або в українській графіці), але функціонуючи як повноцінні члени українського речення.

Крім того, в умовах цифрової комунікації чеські медичні терміни виконують функцію індексів “свого” досвіду: їх уживання сигналізує про належність автора до спільноти, що має безпосередній контакт із чеською медичною інфраструктурою. У цьому сенсі лексеми типу *praktický lékař* або *pojišťovna* стають не лише засобами точної номінації, але й елементами соціальної ідентифікації в межах інтернет-дискурсу. Отже, у соціальних мережах медична лексика чеського походження поєднує номінативну та ідентифікаційну функції, відображаючи гібридний характер мовної практики українців у чеськомовному середовищі. У цій сфері вживання чеських лексем зумовлено

функціональною необхідністю та спрямовано на забезпечення точності комунікації в умовах взаємодії з чеськими інституціями.

Із часом чеська лексика дедалі активніше проникає в українське мовлення українських біженців у соціальних мережах і месенджерах. У цифровому просторі користувачі все частіше вживають чеські слова та вирази, серед яких помітного поширення набуває також і побутова лексика. Зокрема, у сфері повсякденної комунікації активно використовують лексику, пов'язану із житлом, транспортом, повсякденними послугами та споживанням.

Так, в інтернет-повідомленнях українських мігрантів регулярно фіксуються такі чеські номінації, як: *nájem* (орендна плата); *kauce* (застава); *byt* (квартира); *ubytovna* (гуртожиток); *poplatek* (оплата), які стосуються житлових відносин. У сфері щоденного споживання та сервісу вживають лексеми *obchod* (магазин), *uzeniny* (ковбасні вироби), *účtenka* (чек), *sleva* (знижка), *potravinu* (продукти), *prodavačka* (продавщиця), *pokladna* (каса), *Zásilkovna* (пункт видачі посилок), *objednávka* (замовлення), *jízdenka* (квиток), *místenka* (плацкарта), *MHD* (міський громадських транспорт).

Показово, що ці одиниці часто функціонують у текстах інтернет-повідомлень без перекладу, або в чеській, або в українській графіці (*засилковна*, *обход*, *учтенка*, *убитовна* або *убитовня*, *кауце* або *кауціе*, *покладна*), що зумовлено як прагненням до точності номінації, так і їхньою закріпленістю в реальному соціальному середовищі. Такі слова використовуються в ситуаціях обговорення оренди житла, комунальних платежів, пересування містом, здійснення покупок, що свідчить про їхню інтеграцію в повсякденний мовний обіг. Деякі із цих слів набувають неофіційної, розмовної форми, яка дуже поширена в мовленні самих чехів: *hlavák* / главак (замість *hlavní nádraží*), *autobusák* / автобусак (замість *autobusové nádraží*) та інші, що демонструє процес адаптації чеських лексем до стилістики та морфології української мови.

Часто українці в соціальних мережах використовують сленгові назви пражських площ, вулиць, районів, що походять із розмовної чеської мови. Такі форми зазвичай утворюються

шляхом скорочення офіційної назви та додавання характерних розмовних суфіксів. Наприклад, в українських онлайн-спільнотах можуть трапитися назви *Václavák* (замість офіційного *Václavské náměstí*), *Staromák* (замість офіційного *Staroměstské náměstí*), *Karlák* (замість офіційного *Karlovo náměstí*), *Čerňák* (замість офіційної назви станції метро *Černý most*), *Pavlovák* або *Ipák* (замість офіційної назви станції метро і площі *I. P. Pavlova*), *Sofiják* (замість *Sofijské náměstí*), *Tylák* (замість *Tylovo náměstí*), *Mirák* (замість *náměstí Míru*), *Kulaták* (замість *Vítězné náměstí*, оскільки ця площа має круглу форму, чеською – *kulatá*), *Želivárna* (замість назви станції метро *Želivského*) та інші. Уживання подібних неофіційних топонімів є поширеним явищем у повсякденному мовленні мешканців Праги, яке так активно відтворюють українці в цифровому спілкуванні. У цьому випадку наведено приклади сленгових найменувань топонімів саме Праги, що зумовлено її функціонуванням як ключового адміністративного та соціально-економічного центру для українців, які проживають у різних регіонах Чеської Республіки. Це пов'язано з тим, що значна частина українських мігрантів періодично відвідує столицю з метою вирішення питань візового статусу, нострифікації документів про освіту та інших адміністративних процедур, а також здійснює там трудову діяльність за умови проживання у прилеглих населених пунктах. Саме тому празькі топоніми часто вживаються в повідомленнях мешканців не лише Праги, але й інших міст Чехії.

Отже, розширення чеської лексики в українському інтернет-дискурсі від адміністративної сфери до побутової, професійної, освітньої та медичної відображає етапи соціальної адаптації українських біженців у чеському мовному просторі. Цей процес свідчить про динамічний характер мовних контактів і поступове формування змішаного комунікативного коду.

У процесі функціонування чеських слів в українськомовному інтернет-дискурсі українських біженців спостерігаються різні типи мовної адаптації, зумовлені регулярністю вживання та комунікативною доцільністю.

Фонетико-графічна адаптація. Чеські слова часто передаються кирилицею відповідно до українських орфоепічних норм:

покладна, убитовня, увазек, зкушебні доба, спеціаліта, продавачка, покладна, учтенка, літачка, наєм, обход, увазек, кауце. Така транслітерація свідчить про процес інтеграції іншомовних (чеських) мовних одиниць в український графічний простір, які при цьому зберігають впізнаваність оригінальної форми.

Морфологічна адаптація. Чеські лексеми активно включаються в українську відмінкову систему та набувають граматичних показників роду, числа й відмінка: *оформити жаданку, працюю на бригаді, немає кауци, підписати смлвуу, повний увазек, на першій заставці, новий рідічак.* Це свідчить про їх поступову граматичну інтеграцію та зростання ступеня засвоєння.

Кількісний аналіз відібраного корпусу інтернет-повідомлень засвідчив нерівномірний розподіл чеських лексичних одиниць за тематичними сферами. Найвищу частотність демонструє адміністративна лексика, яка становить приблизно 40 % (158 одиниць) від загальної кількості зафіксованих чеських одиниць. Це пояснюється інтенсивною взаємодією українських біженців з державними та соціальними інституціями на початковому етапі перебування в Чеській Республіці.

Другу позицію за частотністю (98 одиниць у дослідженому корпусі, що становить близько 25 %) посідає побутова лексика, що відображає процеси повсякденної адаптації, пов'язані з житлом, транспортом і базовими сервісами. Лексика сфери працевлаштування становить орієнтовно 15 % (64 одиниці), що корелює з актуальністю питань пошуку роботи та трудової інтеграції. Меншою є частотність чеських лексем у сферах медицини (48 одиниць, що становить близько 12 %) та освіти (32 одиниці, тобто приблизно 8 %), що зумовлено ситуативністю звернення до відповідних інституцій та обмеженим колом комунікативних ситуацій.

Загалом, частотний розподіл чеських лексичних елементів в інтернет-повідомленнях українців відображає етапність соціальної адаптації біженців з України в чеському мовному просторі та підтверджує домінування прагматичних сфер комунікації.

Дискусія і висновки

Отже, розширення сфер уживання чеських лексем в інтернет-мовленні українців демонструє поступовий перехід від обме-

женого адміністративного запозичення до багатовекторної лексичної інтеграції, що охоплює побутову, професійну, освітню та медичну комунікацію. Це явище можна інтерпретувати як показник формування стабільного контактного різновиду мовлення, у межах якого поєднуються елементи двох мовних систем і реалізуються різні стратегії функціонального білінгвізму.

Процес уживання чеських слів в українському мовленні інтернет-дискурсу свідчить про поступове формування функціонального білінгвізму, за якого чеська мова дедалі частіше використовується не лише як інструмент взаємодії з офіційними структурами, але і як засіб повсякденної орієнтації в соціальному просторі країни перебування. Водночас розширення сфер уживання чеської лексики супроводжується варіативністю її інтеграції: поряд із збереженням оригінальної графічної форми фіксуються випадки адаптації до української графіки та морфологічного узгодження з нормами української мови. Це дає підстави розглядати зазначене явище як динамічний процес, у межах якого ситуативні вставки поступово можуть трансформуватися в стабільні елементи мовної практики української діаспори в Чеській Республіці.

Зазначимо, що зафіксовані в дослідженні чеські лексичні елементи в мовленні українських мігрантів перебувають на різних стадіях інтеграції до українського мовлення. Частина з них функціонує переважно як ситуативні вставки, зумовлені конкретним комунікативним контекстом і потребою точного позначення соціальних або інституційних реалій. Інші ж демонструють вищий рівень адаптації: вони зазнають фонетико-графічної трансформації, входять до української морфологічної системи та починають використовуватися у ширшому спектрі мовленнєвих ситуацій. Це свідчить про поступовий перехід від епізодичного кодового перемикавання до часткової лексичної інкорпорації, що типово для тривалих контактних мовних процесів.

Отримані результати також підтверджують важливу роль цифрового середовища у формуванні нових мовних практик. Соціальні мережі та месенджери виступають своєрідним простором експериментування з мовою, де нові лексичні одиниці

можуть швидко поширюватися, набувати варіативних форм і поступово закріплюватися в комунікативній практиці спільноти. У цьому сенсі інтернет-дискурс виконує функцію каталізатора мовних змін, прискорюючи процеси запозичення та адаптації іншомовних елементів.

Окремої уваги заслуговує і соціально-ідентифікаційна функція чеських лексем у мовленні українських мігрантів. Використання цих лексем у межах внутрішньогрупової комунікації слугує маркером спільного досвіду життя в Чехії, взаємодії з місцевими інституціями та проходження етапів соціальної адаптації в новій країні.

Загалом, результати дослідження засвідчують, що мовна практика українських біженців у Чеській Республіці характеризується високим рівнем динамічності та гнучкості. У ній спостерігається активне входження чеських одиниць в українське мовлення, що формує гібридний комунікативний код, який відображає специфіку життя в умовах міжмовного та міжкультурного контакту. Такий код є не випадковим мовним змішуванням, а функціонально мотивованою системою, яка забезпечує ефективну комунікацію в новому соціальному середовищі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням корпусу аналізованих текстів, залученням матеріалів усного мовлення та порівняльним вивченням мовних практик українських мігрантів у різних країнах Європи. Особливо перспективним видається аналіз довготривалих процесів мовної адаптації, зокрема з'ясування того, які чеські лексеми мають потенціал закріпитися в мовленні української діаспори, а які залишаться ситуативними елементами контактного дискурсу. Також важливим напрямом є дослідження міжпоколінних відмінностей у мовній поведінці, адже молоді українці, які навчаються в чеських освітніх закладах, можуть демонструвати інші моделі білінгвізму та інтерференції.

Отже, мовна взаємодія української та чеської мов у цифровому просторі є складним і багатовимірним процесом, що відображає глибші соціальні трансформації, спричинені війною, міграцією та інтеграцією до нового культурного середовища. Аналіз таких явищ дає змогу не лише описати сучасні тенденції

розвитку контактних мовних практик, але й краще зрозуміти механізми мовної адаптації та формування нових комунікативних моделей у середовищі мігрантських спільнот.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

БзУ: Біженці з України. Чехія. Telegram. URL: https://t.me/bizenci_z_ukrainy_cz (дата звернення: 03.12.2025).

БДО: Брно – дошка оголошень. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/17XU2nMhZW/> (дата звернення: 14.03.2026).

ДбзУ: Допомога біженцям з України. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/1CMjcMZdKM/> (дата звернення: 26.02.2026).

КдУвЧ: Консультації для українців в Чехії. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/1DVFYVjEqE/> (дата звернення: 15.03.2026).

НвЧ: Наші в Чехії. CZUA Telegram. URL: <https://t.me/nashicz> (дата звернення: 25.11.2025).

УвБ: Українці в Брно / Ukrajinci v Brně. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/1arZGZu2oD/> (дата звернення: 25.02.2026).

УвКН: Українці в Кутній Горі. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/14bYYvaXFVh/> (дата звернення: 22.03.2026).

УвП: Українці в Празі. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/15oh81NPbpx/> (дата звернення: 09.03.2026).

УвЧ: Українці в Чехії. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/groups/625548891514747/> (дата звернення: 02.03.2026).

Ч.ДУ.О: Чехія. Для українців. Оголошення. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/18bYMmdyCz/> (дата звернення: 06.03.2026).

АС: Adaptační Centrum UA-CZ. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/17Ks2DGr1k/> (дата звернення: 06.03.2026).

DCZ: Dávka CZ. Гуманітарна допомога українцям в Чехії. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/1CH9Nm3TEG/> (дата звернення: 06.03.2026).

UvČR: Ukrajinci v ČR. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/g/1DFXz2iZzF/> (дата звернення: 10.03.2026).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Редчук, Р. (2022). Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія "Публічне управління та адміністрування"*, 33(72), 72–76. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.1/13>

Серов, Ю., & Федушко, С. (2017). *Соціальні комунікації в мережі Internet*. Видавництво Львівської політехніки.

Agapova, A., & Špačková, S. (2025). The use of machine translation as a multilingual communication strategy: The case of Ukrainian war refugees in Translation spaces. *John Benjamins Publishing*, 14(2). <https://doi.org/10.1075/ts.24047.ag>

Androutsopoulos, J. (2013). Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications. *International Journal of Bilingualism*, 19(2), 185–205. <https://doi.org/10.1177/1367006913489198>

Backus, A. (2012). A usage-based approach to borrowability. *Tilburg Papers in Culture Studies*, 27. <https://repository.tilburguniversity.edu/server/api/core/bitstreams/990d7b45-cbd3-4872-b4a7-7685a9e88ddb/content>

Diviák, T., Lintner, T., Šed'ová, K., & Hlad'o, P. (2023). Ukrainian refugees struggling to integrate into Czech school social networks. *Humanities and Social Sciences Communications*. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01880-y>

Hlad'o, P., Lintner, T., & Šed'ová, K. (2024). “The schools try, but...”: A holistic perspective on the social adaptation of Ukrainian refugee students in Czech schools. *Learning, Culture and Social Interaction*, 48. <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2024.100854>

Myers-Scotton, C. (2007). Multiple voices: An introduction to bilingualism. *Applied Linguistics*. 28(1). <https://doi.org/10.1093/applin/aml055>

REFERENCES

Agapova, A., & Špačková, S. (2025). The use of machine translation as a multilingual communication strategy: The case of Ukrainian war refugees in Translation spaces. *John Benjamins Publishing*, 14(2). <https://doi.org/10.1075/ts.24047.ag>

Androutsopoulos, J. (2013). Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications. *International Journal of Bilingualism*, 19(2), 185–205. <https://doi.org/10.1177/1367006913489198>

Backus, A. (2012). A usage-based approach to borrowability. *Tilburg Papers in Culture Studies*, 27. <https://repository.tilburguniversity.edu/server/api/core/bitstreams/990d7b45-cbd3-4872-b4a7-7685a9e88ddb/content>

Diviák, T., Lintner, T., Šed'ová, K., & Hlad'o, P. (2023). Ukrainian refugees struggling to integrate into Czech school social networks. *Humanities and Social Sciences Communications*. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01880-y>

Hlad'o, P., Lintner, T., & Šed'ová, K. (2024). “The schools try, but...”: A holistic perspective on the social adaptation of Ukrainian refugee students

in Czech schools. *Learning, Culture and Social Interaction*, 48. <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2024.100854>

Myers-Scotton, C. (2007). Multiple voices: An introduction to bilingualism. *Applied Linguistics*, 28(1). <https://doi.org/10.1093/applin/aml055>

Redchuk, R. (2022). Peculiarities of using social networks in public administration as a modern channel of communication. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series "Public management and administration"*, 33(72), 72–76 [in Ukrainian] <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.1/13>

Serov, Yu., & Fedushko, S. (2017). *Social Communications on the Internet*. Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.03.26

Прорецензовано / Revised: 13.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

Olha DOLOH, PhD (Philol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9305-2453

e-mail: olha.doloh@slu.cas.cz

Slavic Institute of the Czech Academy of Sciences,

Prague, Czech Republic

CZECH LEXIS IN THE ONLINE COMMUNICATION OF UKRAINIAN REFUGEES: A LINGUISTIC ANALYSIS

Background. *The article is devoted to a linguistic analysis of the functioning of Czech words and phrases in the online communication of Ukrainian refugees in the Czech Republic following the onset of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The relevance of the study is обусловлена the intensity of contemporary processes of language contact in the context of forced migration and the growing prevalence of internet communication. The aim of the study is to identify the types of Czech lexical elements in the speech of Ukrainian refugees, to determine their functions, and to examine the peculiarities of their adaptation within a Ukrainian-language environment.*

Methods. *The study is based on a corpus of 400 textual units selected from social media, messaging platforms, and thematic online communities of Ukrainians in the Czech Republic. A comprehensive sampling method was employed, along with lexical-semantic and functional analysis, to interpret the linguistic material and to determine the role of Czech lexical elements in the internet communication of Ukrainians.*

Results. It was found that Czech vocabulary is actively integrated into Ukrainian speech in the form of code-switching and partially adapted borrowings. The highest frequency is observed in units related to the administrative and legal domain, which is due to the frequent interaction of Ukrainians with state institutions. In the process of social adaptation of Ukrainians in the Czech Republic, the use of Czech words expands to communication on everyday, professional, educational, and medical topics. Czech elements perform nominative, informative, and identificational functions. Processes of phonetic-graphic and morphological adaptation were identified, including the transcription of certain Czech words into Cyrillic and their incorporation into the Ukrainian grammatical system.

Conclusions. Internet communication serves as a key environment for recording linguistic changes in the speech of Ukrainian refugees and for the formation of a hybrid Ukrainian-Czech communicative code. The language practices of Ukrainian refugees are characterized by dynamism, variability, and functional appropriateness. The use of Czech vocabulary is not only a result of language contact but also an important indicator of sociocultural adaptation in the context of migration.

Key words: language contact, bilingualism, code-switching, lexical borrowings, internet communication, Czech language, Ukrainian language, language adaptation.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 811.161.2'373

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).143-169](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).143-169)

Людмила КРАВЧЕНКО, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-9043-566X

e-mail: l.kravchenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

Стефанія СИНЮГІНА, бакалавр

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9652-5212>

e-mail: stefaa.syn@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНА АДАПТАЦІЯ НОВІТНІХ АНГЛІЗМІВ В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ

Вступ. Мові бізнесу, що обслуговує сферу економічних відносин, властива висока динаміка розвитку та постійне оновлення лексичного складу внаслідок появи низки слів для позначення нових реалій, понять і процесів. В останні десятиліття неабиякий вплив на різні сфери життєдіяльності суспільства, а особливо на бізнес-середовище, має англійська мова. Вивчення особливостей функціонування англізмів у текстах економічної тематики та адаптації їх на різних рівнях мовної структури дозволить краще зрозуміти процеси асиміляції іношомовних елементів в українській мові, оптимізувати процес запозичення, а також мінімізувати можливі негативні наслідки надмірного вживання чужомовних лексем.

Методи. У дослідженні проаналізовано 400 англізмів, що функціонують у бізнес-текстах українського суспільно-політичного журналу “New Voice” за 2018–2025 роки, використано загальнонаукові та власне лінгвістичні методи та прийоми: суцільна вибірка, зіставлення, структурний і дистрибутивний аналізи, систематизація, описовий, статистичний та метод кількісних підрахунків.

Результати. Описано адаптацію англізмів сфери бізнесу на графічному та фонетичному рівнях мовної системи. Встановлено, що на графічному рівні більшість англізмів – 312 одиниць (78 %) – повністю адаптовані до української графіки (нейромаркетинг), лише 51 (12,8 %) зберігають оригінальне написання (digital-only), а 37 англізмів

(9,3 %) є словами-гібридами (*retail-мережі*), значна частина з яких містить неадаптовані аббревіатури (*UX-аналітика*). Фонетичний аналіз засвідчив серед 177 повних англізмів домінування транскриптів – 89 одиниць (50,3 %), які відтворюють звучання оригінальних слів (*кешбек* – *cashback*), а також зафіксував майже четверту частину транслітерантів – 43 лексеми (24,3 %), у яких побуквено передане написання (*девелопер* < *developer*), і стільки ж напівтранскриптів і напівтранслітерантів – 45 слів (25,4 %) – зі змішаним транскодуванням (*хедж-фонд* – *hedge fund*).

Більшість графічно адаптованих англізмів відповідає орфографії української мови: (*холдинг*, *хайринг*), однак деякі демонструють орфографічну неусталеність (*фандрейзинг* – *фандрайзинговий*) або орфографічні помилки (*оффер*).

Висновки. Комплексне вивчення особливостей функціонування англізмів в економічних текстах сприятиме розумінню впливу глобалізаційних процесів на мовну структуру бізнес-комунікації. Отримані результати можуть бути використані для розроблення рекомендацій щодо раціонального використання англізмів у економічній сфері; для оптимізації процесів адаптації англізмів в українській бізнес-термінології; у лексикографічній практиці для укладання словників новітніх англізмів та оновлення уже відомих електронних словників.

Ключові слова: українська мова, англізм, запозичення, фонетична адаптація, графічна адаптація, бізнес-дискурс.

Вступ

У кінці XX – на початку XXI ст. світову спільноту охопили глобалізаційні процеси, які не тільки зумовили інтенсивну міжкультурну комунікацію, а й суттєво позначилися на мовних картинах світу багатьох народів. Здобувши статус міжнародної (*lingua franca*), англійська мова, яка є офіційною в 67 країнах світу [List of countries..., n. d.], стала мовою бізнесу, науки, культури та спілкування і відповідно – джерелом численних запозичень у різних мовах.

В Україні в умовах розбудови ринкової економіки упродовж останніх 35 років, невинного поступу до Європейської Співдружності та інтеграції у світовий економічний простір протягом останніх десятиліть масове запозичення й поширення англійських слів і виразів у різних сферах життя не тільки стало

загальноприйнятою нормою, а й набуло загрозливих обрисів, що викликало неабияке зацікавлення лінгвістів цією проблемою.

Англійські запозичення почали вивчати в середині ХХ ст., коли вони в незначній кількості тільки входили в різні терміносистеми, і активно продовжили в ХХІ ст., коли вони поширилися в засобах масової інформації і стали невід'ємною частиною будь-якого дискурсу, зокрема й економічної сфери. Тематичні групи, причини поширення, функціонування, способи та ступені адаптації їх на різних мовних рівнях досліджували: О. Т. Горбач, Ю. В. Шевельов, С. Й. Караванський, О. Г. Муровцева, Б. М. Ажнюк, С. В. Симонюк, Г. А. Сергєєва, Н. О. Данилюк, Г. О. Гурко, Д. В. Щерба, В. Д. Радчук, О. І. Чередниченко, О. А. Стишов, Г. В. Зимовець та інші.

Зараз особлива увага мовознавців прикута до новітніх англізмів, які масово входять у наше мовлення. Цей процес стає особливо загрозливим, з огляду на шалені темпи запозичення англійських мовних одиниць в українську мову внаслідок не лише глобалізаційних процесів, а й англізації українського суспільства через мовну політику останніх років, зокрема й через ухвалення в 2024 р. закону “Про застосування англійської мови в Україні” [Про застосування ..., 2025].

Науковці активно укладають словники, що мають на меті ввести зафіксовані англізми в стандарт літературної мови. Один із таких словників містить близько 4 тисяч слів і словосполучень, запозичених з англійської мови впродовж перших десятиліть ХХІ ст. [Белей та ін., 2022].

В останні роки з'явилася низка публікацій, у яких охарактеризовано особливості вживання новітніх англізмів у різних дискурсах (І. Д. Фаріон, О. С. Дьолог, Н. М. Гудкова, А. Б. Сарієва), зокрема й економічному (Е. Й. Есенова), однак нові запозичення англійських слів і термінів у бізнес-комунікації з'являються щодня – і проблема англізмів в українській мові продовжує загострюватися. Тож комплексне вивчення особливостей адаптації та функціонування англізмів у текстах на економічну тему сприятиме розумінню впливу євроінтеграційного поступу на мовну структуру бізнес-комунікації, дозволить краще зрозуміти етапи асиміляції іншомовних елементів в українській мові,

оптимізувати процес їх входження, а також мінімізувати можливі негативні наслідки надмірного вживання англомовних запозичень. *Об'єтом* нашого дослідження стали новітні англізми, що функціонують у сучасному українському бізнес-дискурсі, а *предметом* – їхні фонетичні та граматичні риси, способи та ступені адаптації в українській мові.

Терміном *англізми* позначаємо елементи різних рівнів мовної структури, запозичені з англійської мови [Ажнюк, 2021, с. 244]. Виходимо з того, що тотожним йому є термін *англіцизм*, уживаний дослідниками раніше, хоча доречно послуговуватися саме *англізмом* “через відсутність твірної основи для похідника з формантом *-цизм*: *Англія – англізм*” [Фаріон, 2020, с. 174].

Мета цієї статті – виявити особливості асиміляції англізмів на фонетичному, графічному та орфографічному рівнях мовної структури, проаналізувати шляхи адаптації іншомовних запозичень. Матеріалом дослідження стали 400 лексичних одиниць – новітніх запозичень з англійської мови, а джерельною базою слугували статті суспільно-політичного електронного журналу “New Voice” (розділ Бізнес), опубліковані впродовж 2018–2025 років.

Методи

Для реалізації мети було використано загальнонаукові та власне лінгвістичні методи та прийоми: *суцільна вибірка* (створення бази дослідження: зі статей на економічну тематику було дібрано 400 англізмів у мінімальних контекстах), *зіставлення* (порівняння графічного, фонетичного та граматичного оформлення досліджуваних лексем у мові-джерелі та в мові-реципієнті), *структурний і дистрибутивний аналізи*, *описовий метод* (аналіз адаптації англізмів на фонетичному та графічному рівнях), *систематизація*, *статистичний аналіз* та *метод кількісних підрахунків* (створення класифікації англізмів, а також підрахунок статистичних показників і відсоткових співвідношень кожної виокремленої групи англізмів).

Результати

Потрапляючи в українську мову, англізми проходять різні ступені адаптації на всіх мовних рівнях, нерозривно пов'язаних

один з одним, зокрема на: 1) *фонетико-орфографічному*, пристосовуючись до фонетичної та графічної систем; 2) *граматичному*, набуваючи морфологічних ознак відповідних частин мови і входячи до словотвірної та синтаксичної систем; 3) *лексико-семантичному*, зберігаючи семантику, набуту в мові-джерелі, чи змінюючи її в нашій мові, поповнюють словниковий склад, долучаючись до різних лексико-граматичних розрядів та класів слів.

На першому *фонетико-орфографічному* мовному рівні іншомовні одиниці проходять фонетичну, графічну та орфографічну адаптації.

I. Графічна адаптація передбачає послідовний перехід написання іншомовної одиниці від латини до кирилиці, тобто відтворення англійських слів засобами української графіки з дотриманням правил правопису.

Н. М. Гудкова виокремлює три стадії графічної адаптації: 1) на початковій стадії слова зберігають написання латинкою; 2) на другій вони можуть функціонувати паралельно в кириличному оформленні та латинкою, наприклад *wi-fi* – *вай-фай*; 3) а на третій – максимальній стадії графічної адаптації – іншомовні слова вже оформлені літерами українського алфавіту [Гудкова, 2022, с. 152].

За ступенем засвоєння О. С. Дьолог класифікує неологізми засобів масової інформації на: 1) варваризми – слова, які здебільшого представлені аббревіатурами і відповідають першій стадії адаптації (*PR* – *Public Relations*); 2) макаронізми – неологізми, транслітеровані кирилицею, частина з яких у різних контекстах може бути і варваризмом, і макаронізмом (*VIP/vin*); 3) складні неологізми, у яких запозичені основи поєднуються з питомими (*SMS-повідомлення, IT-технології*); 4) неологізми з нестабільною орфографією (*месидж / месідж / меседж*); 5) неологізми, які активно беруть участь у словотворенні (*спонсорувати, ваучерний*) [Дьолог, 2019, с. 170].

Аналізуючи 400 новітніх англізмів, що функціонують у бізнес-текстах українського суспільно-політичного журналу “New Voice”, ми спиралися на представлені вище класифікації,

що дозволило нам виокремити три групи англізмів з урахуванням різних стадій графічного засвоєння їх.

1. До першої групи належать слова, що використовують у тексті зі збереженням графіки мови-джерела. Вони перебувають на нульовій стадії адаптації. Їх ще називають нетранслітерованими варваризмами [Дьолог, 2019, с. 171] або ж явищем перемикавання коду, активно застосовуваним останнім часом як комунікативний ресурс серед “молоді і професіоналів, які працюють у міжнародних корпораціях” [Зимовець, 2024, с. 29]. “Маркерами межі перемикавання коду вважають зміну графіки (у випадку взаємодії з мовою з відмінною графікою) і написання в лапках” [Зимовець, 2024, с. 29]. Основні ознаки варваризмів такі: 1) графічна та граматична неадаптованість; 2) позасистемність; 3) наголос, притаманний мовам, з яких ці слова запозичені; 4) семантична несамостійність; 5) рідкісне вживання; 6) відсутність у словниках [Марценюк, Ременяк, & Кулик, 2022, с. 40].

Таких англізмів виявлено 51, що становить 12,8 % від зібраних нами 400 одиниць: *follow-up* < супровідний звіт, подальші дії¹ (“Після наради всім співробітникам розсилається *follow-up* зі списком ухвалених рішень і посиланням на саму презентацію” // NV, 1 грудня, 2020)²; *open banking* < відкритий банкінг, система відкритого банкінгу (“Але точно знаю, що буде розвиватися *open-banking*, буде імплементована Європейська директива PSD2... PSD2...” // NV, 13 жовтня 2021); *digital health* < цифрове здоров’я (“Дуже цікава сфера, особливо в Америці – *Digital health*” // NV, 23 листопада, 2024); *data science* < наука про дані, аналіз даних (“Використовуємо алгоритми *data science*” // NV Бізнес, 15 січня, 2024); *self-merchandise* < самопросування, *self-pitch* < коротка самопрезентація, *self-presentation* < самопрезентація (“Федорів підкреслює особливу важливість

¹ Тут і далі як можливий варіант для заміни англізма подаємо, позначивши стрілочкою <, наш дослівний переклад, або український відповідник, або пояснення запозиченій одиниці.

² Тут і далі подаємо приклади зі збереженням графіки й орфографії джерел досліджуваного матеріалу, а саме статей, опублікованих в електронному журналі “New Voice” (розділ Бізнес) упродовж 2018–2025 років.

self-merchandise, self-pitch та *self-presentation* на міжнародному рівні, де кожен контакт є можливістю продати себе та свій бізнес” // NV, 6 квітня, 2024).

Деякі із цих англізмів автори навмисне подають зі збереженням оригінальної графіки через бажання передати точне значення слова, як-от: *self-merchandise* означає *стратегічне позиціонування себе як “бренду” на ринку, що виходить за рамки простого “самопросування”*, а *self-pitch* означає не просто *самопрезентацію*, а *лаконічний, потужний виступ, де ви “продаєте” себе інвесторам*.

Однак мовці, особливо в професійних колах, почасти керуючись популярністю англійської мови в бізнесових структурах, а також соціальним запитом моди на певний мовний код, можуть свідомо або підсвідомо надавати перевагу англійським лексемам, щоб підкреслити свою належність до світової еліти, продемонструвати обізнаність із міжнародними практиками та тенденціями, або ж роблять це для створення певного стилістичного ефекту, що, на нашу думку, є абсолютно недоцільним. Це створює ефект макаронічного мовлення, незрозумілого широкому загалу, і невинновато забруднює українську мову покручами, оскільки вона має свої внутрішні ресурси для пошуку точних відповідників англійським одиницям.

Прикладом недоречного макаронічного мовлення можуть слугувати речення, де в ряді однорідних членів речення разом з українськими лексемами й графічно та граматично адаптованими англізмами вжиті варваризми зі збереженням графіки мови-джерела: *hot deals* < вигідні пропозиції, *special prices* < акційні ціни (“Знижки, сейли, *hot deals, special prices* – світ моди намагається вижити, як і інші сегменти економіки у час кризи” // NV, 26 липня 2020); *Web, Mobile & Software Development* < веб-, мобільна та програмна розробка, *IT* < інформаційні технології, *Data Science* < наука про дані; аналіз даних, *Admin Support* < адміністративна підтримка, *Customer Service* < обслуговування клієнтів, клієнтська підтримка (“На платформі можна знайти роботу у сферах *Web, Mobile & Software Development, IT, Data Science*, інженерія та архітектура, дизайн, література, переклад, право, *Admin Support, Customer Service...*” // NV, 5 червня, 2022).

Значна частина англізмів першої групи, як зауважують й інші дослідники (Н. М. Гудкова, О. С. Дьолог), є аббревіатурами, що потребують декодування навіть у мові-джерелі: *IPO* < Initial Public Offering¹ (“...на горизонті починають проявлятися обережні оптимістичні сигнали: від поступового відновлення *IPO* до зростання приватних ринків у певних секторах” // NV, 13 січня, 2025); *M&A* < Mergers and Acquisitions (“Багато компаній компенсують відсутність зростання через *M&A*” // NV, 23 листопада, 2024); *HR* < Human Resources (“До призначення в Україні з 2021 року працювала у штаб-квартирі Philip Morris International у Швейцарії, де керувала програмою еволюції операційної моделі функції *HR*” // NV, 16 вересня, 2025); *FOMO* < Fear of Missing Out (“Економіст пояснює цей очікуваний сплеск ефектом *FOMO*...” // NV, 8 січня, 2024).

Підтвердженням зазначеному є й те, що в текстах статей журналу поряд з аббревіатурами іноді подані й пояснення до них, оформлені графічною системою мови-оригіналу: *SPV, Special Purpose Vehicles*, (“Якщо ми подивимося на європейський лізинговий ринок, то найбільші лізингові компанії Європи..., це все ж класичні, що називається *SPV, Special Purpose Vehicle*, заточені на конкретний продукт” // NV, 9 квітня, 2024); *PSP (payment service provider)* (“Також ми частково надаємо функціонал, подібний функціоналу *PSP (payment service provider)* – компаній, що надають послуги, пов’язані з платежами, роблять їх зручними” // NV, 11 січня, 2021).

Власні назви також зберігають свою графіку, оскільки перекласти або розшифрувати їх почасти неможливо навіть у тій мові, де вони виникли: *Bain&Company* (“За даними *Bain&Company*, наймані працівники...” // NV, 5 грудня, 2022); *Upwork* (“*Upwork* – один з найбільших та найпопулярніших фріланс-майданчиків, який об’єднує мільйони роботодавців та незалежних підрядників з усього світу...” // NV, 5 червня, 2022).

¹ Тут і далі подаємо наше розшифрування аббревіатури, позначивши його такою стрілочкою < .

2. До другої групи зараховуємо слова-гібриди, у структурі яких поєднані частини, оформлені латинкою і кирилицею. Як правило, перша частина передана латинкою, а друга є звичайним українським словом чи вже звичним, усталеним у мові запозиченням. Саме завдяки цьому слову носій української мови може краще сприйняти гібрид, ніж варваризм із першої групи, адже для розуміння неадаптованого іншомовного терміна читачу необхідно знати англійську мову.

Слів-гібридів виявлено 37, що становить 9,3 % зібраних нами англзмів: *call-центр*, *UX-аналітика*, *IoT-стартап*, *IT-спеціаліст*, *SPV-шка* та інші.

У більшості цих слів перша частина є англійською аббревіатурою, що зберігає графіку мови-джерела і зовсім незрозуміла для українського читача без додаткового розшифрування: *ERP-систем* (“Система гарно сприймається ринком, попри певні складнощі, які притаманні адаптації до будь-якої серйозної *ERP-систем*” // NV, 24 січня, 2022).

Деякі англійські аббревіатури, а зрідка й цілі слова, так часто повторюються, що в складі гібридів вони починають сприйматися як афіксоїди, наприклад *IT: IT-сектор* (“...з багатьма перспективними випускниками, які спеціалізуються на *IT-секторі*” // NV, 24 січня, 2022); *IT-департамент* (“Багато клієнтів запускають свою систему без підтримки з боку внутрішніх *IT-департаментів*” // NV, 24 січня, 2022).

Подібне спостерігаємо і в другій частині англізма, яка є повторюваним повноцінним українським словом з притаманними йому граматичними значеннями і формами вираження цих граматичних значень, наприклад слово *-фахівці*. У таких англізмах перша частина, оформлена відповідно до англійської графіки, виконує роль уточнення чи означення: *SMM-фахівці*, *PR-фахівці* (“Фрілансерами можуть працювати: перекладачі, консультанти (у будь-якій сфері), юристи, дизайнери, копірайтери, *SMM-фахівці*, таргетологи, програмісти, веб-розробники, бухгалтери, бізнес-стратегі, менеджери проєктів, *PR-фахівці*” // NV, 24 січня, 2022); *data-фахівці*, *UI/UX дизайнери* (“На даному сайті роботу можуть знайти *data-фахівці*, *UI/UX дизайнери*, веб-розробники, програмісти та тестувальники” // NV, 24 січня, 2022).

Значну частку англізмів із повноцінним іншомовним словом, на нашу думку, можна перекладати й подавати українськими відповідниками, оскільки ці лексеми в обох мовах набувають ознак економічного терміна, значення якого, однак, потребує пояснення: *family-офіс* (“Серйозним недоліком є те, що в Україні, з урахуванням *family-офісів* міжнародних компаній, є лише близько 20 фондів, які збирають гроші й інвестують у компанії, що дуже мало” // NV, 6 липня, 2021); *compliance-політику* (“Наразі ж іноземні замовники через *compliance-політику* та безпекові ризики заводять усе менше нових проектів” // NV, 25 червня, 2024); *retail-мережі* (“За моїми оцінками, це один з найбільших парків в Україні, можливо, в якійсь *retail-мережі* більше, але, думаю, що ні” // NV, 27 листопада, 2024).

3. До третьої групи англізмів із максимальним ступенем графічної адаптації належать іншомовні слова, відтворені літерами українського алфавіту.

Це найчисельніша група. Вона налічує 312 англізмів, що становить 78 % від загальної кількості зібраних одиниць: *івент-бізнес* (“...*івент-бізнес* для фінансового сектора – Bank-Online” // NV, 2 червня, 2021); *тизер* (“...такий собі *тизер* того, що очікує індустрію по мірі її пожвавлення” // NV, 19 липня, 2023); *меседж* (“Брендам варто ретельно зважувати репутаційні наслідки своїх меседжів у цьому бурхливому середовищі” // NV, 19 липня, 2023); *бенчмарк* (“Сильний ринок повинен мати у своїй основі певні *бенчмарки*, на які можна орієнтуватися...” // NV, 19 липня, 2023).

Однак частина новітніх англізмів у аналізованих текстах демонструє графічну різноманітність і неусталеність у написанні, оскільки може вживатися як латинкою, так і кирилицею, а також виступати складовою частиною слів-гібридів. Відповідно такі англізми можуть належати до двох, а то і до всіх трьох груп, хоча, на нашу думку, їх, як і англізми з попередніх прикладів, шляхом перекладу чи калькування доцільно було б замінити українськими відповідниками, які б органічно входили в українську терміносистему й не забруднювали її неадаптованими запозиченнями.

Наприклад, термін *military tech* можна перекласти як *військові технології* і послуговуватися ним у бізнес-дискурсі, адже він цілком буде відповідати значенню англійського терміна в усіх трьох реченнях, де він використаний: 1) у формі графічно неадаптованого варваризма, написаного латинкою: *military tech* (“З початком повномасштабної війни ми з партнерами поринули в тему *military tech*...” // NV, 15 січня, 2024) – тут краще вжити “...поринули в тему *військових технологій*” (наш переклад); 2) як графічно неадаптована частина слова-гібрида: *miltech-сектор* (“Два роки сміливості: як Brave Inventors будують технологічне майбутнє українського *miltech-сектору*...” // NV бізнес, 5 січня 2025 р.) – краще вжити “*військово-технологічного* або *військово-промислового сектору*” (наш переклад); 3) як графічно адаптований англізм, поданий кирилицею: *мілтек* (“Ми вирішуємо проблеми і виклики, які бачимо у сфері людського капіталу в напрямку держави, українського та міжнародного бізнесу, *мілтек*, громадського сектору”, – пояснює Бізнес Яна Лукашук, керівниця напрямку бізнес-рекрутингу Lobby X» // NV бізнес, 25 червня 2024 р.) – тут краще вжити “...бачимо у сфері... *військових технологій*...” (наш переклад).

Подібна ситуація склалася і з терміном *комплаєнс*, який перекладаємо як *дотримання нормативних вимог*. Цей термін, оформлений або латинкою, або кирилицею, виступає в реченнях: 1) частиною слова-гібрида: *compliance-політика* (“Наразі ж іноземні замовники через *compliance-політику* та безпекові ризики заводять усе менше нових проєктів в Україну, і кількість вакансій є рекордно низькою порівняно з попередніми роками [до вторгнення] в аутсорс-компаніях” // NV бізнес, 25 червня 2024 р.) – тут краще вжити “*політику відповідності вимогам*”; 2) графічно адаптованою частиною складного слова: *комплаєнс-практик* (“Ми говоримо про суворе виконання регуляцій у сфері відмивання коштів та найкращих європейських *комплаєнс-практик*” // NV бізнес, 26 грудня 2024 р.) – тут краще вжити “*практик дотримання вимог*”.

Отже, можемо констатувати, що майже 80 % аналізованих англізмів передані літерами українського алфавіту, тобто вони

пристосувалися до графіки мови-реципієнта. П'ята частина англійських запозичень залишається неадаптованою зовсім (12,8 % зберігають графіку мови-джерела) або ж лише частково (9,3 % є словами-гібридами).

Чисельність двох груп, де в англізмах повністю чи частково зберігається графіка мови-джерела, є значно меншою, оскільки ці одиниці для українського мовця залишаються незрозумілими і потребують додаткового тлумачення. Передусім це стосується іншомовних аббревіатур, значення яких автори часопису подекуди супроводжують поясненнями українською мовою, на відміну від аббревіатур-варваризмів першої групи, які зрідка розтлумачують англійськими словами.

Наприклад, у тексті статті одразу після терміна *ESG-практика* подане його пояснення українською мовою (“Також нам потрібне поступове запровадження *ESG-практик* (урахування екологічних факторів, соціальна відповідальність і корпоративне управління)” // NV, 26 грудня, 2024). У іншій статті через англійський відповідник і його український переклад поряд автор тексту розшифровує англійську аббревіатуру *BNPL* (“У нас буде *BNPL* – сервіс *buy now, pay later* – коли ти можеш просто сплатити покупку, а гроші з тебе спишуться на 30-й день” // NV, 24 грудня, 2021).

Інноваційним підходом можемо вважати пояснення термінів-англізмів не в тексті статті, а у вигульковому вікні, яке з'являється, коли на слово наводиш курсор: *NPS* (“І, зрештою, це *NPS* [у вікні з'являється пояснення терміна – *Індекс споживчої лояльності*], який у нас на рівні 70 % – це ставлення клієнта до бренду” // NV бізнес, 23 грудня, 2021). За таким принципом розтлумачені й інші терміни-аббревіатури: спочатку подане декодування аббревіатури англійською мовою, а потім – пояснення самого терміна українською мовою: *MAU* і *DAU*: (“Оцінюється *MAU* [Monthly Active Users – кількість унікальних користувачів, які заходили в програму протягом місяця] та *DAU* [Daily Active Users – кількість унікальних користувачів, які заходили в програму в певний день], у нас він поза межой” // NV бізнес, 23 грудня, 2021).

Цей підхід тлумачення англізмів важливий з кількох причин. По-перше, він робить текст доступним не лише для фахівців,

ознайомлених із вузькоспеціалізованою термінологією, а й для широкої аудиторії. По-друге, він виконує освітню функцію, допомагаючи читачам, навіть експертам у банківській сфері, розширювати свій професійний словниковий запас [Синюгіна, 2025, с. 31].

До речі, інколи трапляються й приклади пояснення не абревіатури, а звичайного терміна, записаного українською графікою, що свідчить про недостатнє опрацювання іншомовного тексту перекладачем або намагання автора ввести в обіг нову лексему: *стривер*, *гівер* (“...наймані працівники мають шість патернів мотивації: оператор, ремісник, *стривер* (той, хто прагне), *гівер* (той, хто віддає), дослідник, піонер” // NV, 5 грудня, 2022).

Такий метод перекладу, коли для відтворення безеквівалентної лексики замість простого запозичення використовують розгорнуте пояснення терміна, мовознавці називають дескриптивним (роз’яснювальним), або ж, використовуючи українську термінологію, описовим, наприклад: *data mining* – процес виявлення прихованих закономірностей у великих масивах даних за допомогою математичних та статистичних методів [Щерба, 2004, с. 260]. Він допомагає точніше передати значення слова й зробити його зрозумілішим для носіїв іншої мови. Описова частина може бути подана в дужках одразу після іншомовного слова або як примітка внизу сторінки, як-от: *crowdsourcing* – краудсорсинг (колективна співпраця людей через інтернет для вирішення певного завдання) [Богайчук, Гасюк, & Сахневич, 2023, с. 139].

II. Фонетична адаптація передбачає фонетичну трансформацію слова, а саме пристосування звукового складу іншомовної лексики до фонетичної системи мови-реципієнта [Павелків, 2023, с. 126].

Традиційно базовими методами запозичення слів мовознавці називають транскрипцію, транслітерацію та калькування [Федик, 2022, с. 120]. Перший полягає в збереженні фонетичної оболонки, другий – у трансформації літер мови-джерела в літери мови-реципієнта, а третій – у точному перекладі іншомовного слова шляхом пошуку національних відповідників. Оскільки ці три методи не можуть охопити усіх випадків відтворення іншомовних слів, то до них додають ще й змішане транскодування,

яке поєднує транскрипцію та транслітерацію [Гудкова, 2022, с. 150], а також явище часткового калькування, коли один компонент складних слів транслітерують, а інший перекладають українським відповідником або раніше запозиченим словом: *media content* – *медіа-контент* [Щерба, 2004, с. 260].

Із 400 зібраних нами англзмів 51 (а це становить 12,8 % від загальної кількості одиниць) повністю оформлені графічною системою англійської мови. Вони зовсім не пристосовані до фонетики нашої мови, абсолютно незрозумілі читачеві, який не володіє англійською мовою, а значна частина їх викликає труднощі сприйняття навіть у фахівців з економічної сфери.

Проблемою є не лише розуміння, а й правильна вимова цих англзмів. Речення з ними видаються кострубатими, стилістично переважаними й важкими для сприйняття: (“Ми ставимо ці пріоритети на майбутнє – залишатися *top-taxpayer*, *top-investor*, *top-employer*” // NV, 15 січня 2024). У більшості подібних прикладів неадаптовані англзми доцільно було б замінити українськими відповідниками, якщо врахувати ще й те, що афіксоїд *top* можна перекласти по-різному, підібравши такі українські слова, які нададуть семантиці перекладеного англзми тонші й більш точні відтінки: *top-employer* (найкращий роботодавець)¹, *top-investor* (провідний інвестор), *top-taxpayer* (найбільший платник податків).

Фонетично неадаптованими вважаємо такі одиниці: *asset-based financing* (фінансування під забезпечення активами), *business-first* (орієнтований передусім на бізнес), *climate tech* (кліматичні технології), *data science* (наука про дані), *digital-only* (лише цифровий формат), *double-check* (повторна перевірка), *exploration-first* (орієнтований передусім на дослідження), *hype cycle* (цикл ажіотажу), *kick-off* (стартова зустріч), *run rate revenue* (прогнозований дохід на основі поточного темпу), *softlaunch* (м’який запуск), *sustainability* (сталий розвиток), *trump trade* (торгівля на політичних очікуваннях).

¹ Тут і далі в дужках () як можливий варіант для заміни англзми подаємо наш дослівний переклад, або український відповідник, або пояснення запозиченій одиниці.

Значна частина їх представлена аббревіатурами, які потребують розшифрування і в мові-джерелі: *AI* (ШІ, штучний інтелект), *GDPR* (загальний регламент захисту даних), *IPO* (первинне публічне розміщення акцій), *NPS* (індекс споживчої лояльності), *PSP* (платіжний сервіс-провайдер), *SPV* (спеціально створена проєктна компанія).

Решта зібраних англійзмів повністю або частково передані графікою української мови, а отже, вони пройшли чи проходять шлях фонетичної адаптації до звукової системи мови-реципієнта, і їх можна вважати фонетично адаптованими. Таких англійзмів виявлено 349, що становить 87,2 % від усіх зібраних одиниць.

Найбільш структуровану та вичерпну систематизацію фонетичних змін іншомовних слів у процесі пристосування їх до української фонетики пропонують Е. Й. Есенова та Н. Г. Синицька. Із врахуванням ступеня передачі вихідної матеріальної форми лексичної одиниці та набутого нею фонетико-структурного складу мовознавиці виокремлюють дві групи англійзмів: *повні*, які поділяють на чотири підгрупи (транскрипти, транслітеранти, напівтранскрипти, напівтранслітеранти), та *часткові*, серед яких виокремлюють дві підгрупи (кореневі, квазікореневі) [Есенова, & Синицька, 1994, с. 17–18]. Окремо додають *гібридні словосполучення*, у яких трансформовані лише деякі морфеми, а інші перекладені або замінені відповідними морфемами мови-реципієнта: *дисконтна політика* – discount policy, *емерджентна еволюція* – emergent evolution [Есенова, 2023, с. 141–142].

Для детального аналізу фонетичної адаптації англійзмів економічної сфери за основу беремо цю класифікацію і, врахувавши систематизації інших дослідників та особливості зібраного матеріалу, дещо видозмінюємо її, а саме: об'єднуємо напівтранскрипти з напівтранслітерантами та доповнюємо кількома групами часткові запозичення.

З-поміж 349 фонетично адаптованих англійзмів виокремлюємо 177 повних (що становить 50,7 %) та 172 часткових (49,3 %).

А. Повні англійзми – 177 одиниць (50,7 %). Це слова, які перейшли з англійської мови в українську з мінімальною адаптацією до фонетичних, граматичних та орфографічних норм.

Серед них виокремлюємо три групи: 1) транскрипти, 2) транслітеранти, 3) напівтранскрипти та напівтранслітеранти.

1. До першої групи належать *транскрипти*. Це лексичні одиниці, які відтворюють звучання слів в англійській мові: *лізинг* – *leasing*, *ділер* – *dealer*) [Есенова, & Синицька, 1994, с. 17]. Із зібраних нами повних англізмів вони становлять найбільшу кількість – 89 одиниць (50,3 %): *бек-офіс* < *back office* (адміністративно-операційний підрозділ)¹, *білінг* < *billing* (виставлення рахунків і облік платежів), *борд* < *board* (рада директорів), *бум* < *boom* (стрімке зростання), *бустер* < *booster* (підсилювач, стимулювальний чинник), *геймченджер* < *game changer* (чинник, що кардинально змінює ситуацію), *дашборд* < *dashboard* (інформаційна панель показників), *демедж* < *damage* (збитки, шкода), *драйвер* < *driver* (рушійний чинник), *інтерфейс* < *interface* (засіб взаємодії користувача з системою), *інсайд* < *inside* (всередині, внутрішній, секретна, внутрішня інформація), *інсайт* < *insight* (прозріння, раптове усвідомлення), *кейс* < *case* (ситуація, приклад), *кеш-ін* < *cash-in* (внесення готівки), *кешбек* < *cashback* (повернення частини витрачених коштів), *кешлес* < *cashless* (безготівковий розрахунок), *лід* < *lead* (потенційний клієнт), *левередж* < *leverage* (фінансовий важіль), *мас-маркет* < *mass market* (масовий ринок), *месенджер* < *messenger* (застосунок для обміну повідомленнями), *мідл-офіс* < *middle office* (проміжний операційний підрозділ), *офер* < *offer* (пропозиція), *пітч* < *pitch* (коротка презентація ідеї), *рейд* < *raid* (раптова перевірка, силова акція), *реліз* < *release* (випуск продукту або оновлення), *сейл* < *sale* (розпродаж), *стейблкоїн* < *stablecoin* (криптовалюта зі стабільною вартістю), *трейдер* < *trader* (учасник торгів на фінансових ринках), *флоу* < *flow* (потік, хід процесу).

2. До другої групи зараховуємо *транслітеранти*, тобто лексичні одиниці, які літера за літерою відтворюють англійське слово в українській мові: *брокер* – *broker*, *сервер* – *server* [Есенова, 2023, с. 142].

¹ Тут і далі подаємо, позначивши стрілочкою <, спочатку англійське слово, а потім в дужках () як можливий варіант для заміни іншомовного слова пропонуємо наш дослівний переклад, або український відповідник, або пояснення запозиченій одиниці.

Серед 177 зібраних повних англізмів вони посідають третє місце, їх 43 слова (24,2 %): *банкінг* < banking (банківська діяльність), *брейнстормінг* < brainstorming (колективне генерування ідей), *брокер* < broker (посередник у фінансових операціях), *гівер* < giver (той, хто надає ресурси або допомогу), *грант* < grant (безповоротна фінансова допомога), *девелопмент* < development (розвиток, створення проєктів), *девелопер* < developer (розробник або забудовник), *донор* < donor (той, хто надає ресурси або фінансування), *екодевелопмент* < ecodevelopment (екологічно орієнтований розвиток), *імітатор* < imitator (той, хто наслідує; наслідувач), *інвестор* < investor (вкладник капіталу), *ментор* < mentor (наставник), *нетворкінг* < networking (налагодження професійних зв'язків), *овердрафт* < overdraft (короткостроковий кредит на рахунок), *преміум-сегмент* < premium segment (сегмент високої якості та ціни), *супорт* < support (підтримка користувачів), *тендер* < tender (конкурс на виконання робіт чи постачання), *фармінг* < farming (видобуток або отримання ресурсів, зокрема в криптосфері), *форум* < forum (майданчик для обговорення), *халвінг* < halving (зменшення вдвічі винагороди за створення нового блоку в системі цифрової валюти).

До цієї групи зараховуємо й лексеми, у яких транслітерована форма збігається з оригінальною вимовою: *тренд* < trend (загальна тенденція розвитку), *спот* < spot (угода з негайним виконанням). Інші ж науковці такий різновид транскодування запозичених термінів, коли основні способи передачі автентичної фонетичної структури – транскрипція та транслітерація – накладені один на одного, зараховують до змішаного транскодування: *bot* – *бот*, *net* – *нет* [Гудкова, 2022, с. 151], яке ми розглядатимемо в наступній підгрупі англізмів.

3. До третьої групи належать *напівтранскрипти*, які неповно відтворюють фонетичне звучання оригіналу, оскільки це пов'язано з особливостями фонетичної структури української мови, та *напівтранслітеранти*, які побуквено, але також не точно відтворюють графічний образ англійського слова в українській мові. Їх можна об'єднати в одну групу, оскільки неточності під час трансформації слів з однієї мови на іншу стосуються, як правило, фонетики та графіки одночасно [Есенова, 2023, с. 142].

Н. М. Гудкова такий спосіб відтворення англійських лексем називає змішаним транскодуванням [Гудкова, 2022, с. 151].

Ця підгрупа налічує 45 одиниць (25,4 %): *айтрекінг* < eye tracking (відстеження руху очей), *акселератор* < accelerator (програма підтримки та розвитку стартапів), *веб-серфінг* < web surfing (перегляд вебсторінок), *дилер* < dealer (посередник у торгівлі), *дисконт* < discount (знижка), *дистрибутор* < distributor (розповсюджувач товарів), *інтернет-еквайринг* < internet acquiring (приймання онлайн-платежів), *кліринг* < clearing (взаєморозрахунки між сторонами), *мерчендайзинг* < merchandising (підвищення товарності), *мільеніал* < millennial (представник покоління, народженого наприкінці ХХ ст.), *моніторинг* < monitoring (систематичне спостереження), *нейромаркетинг* < neuromarketing (дослідження реакцій споживачів на основі нейронауки), *процесинг* < processing (оброблення даних або транзакцій), *репозиторій* < repository (сховище даних), *сеньйор* < senior (досвідчений фахівець високого рівня), *хайринг* < hiring (процес найму працівників), *хедж-фонд* < hedge fund (інвестиційний фонд зі стратегіями ризику), *холдинг* < holding (група компаній під спільним управлінням) та ін.

Б. Часткові англізми налічують 172 одиниці, що становить 49,3 % від усіх фонетично адаптованих запозичень. Вони частково адаптуються до мови-реципієнта шляхом перекладу чи заміни морфем або ж шляхом використання оригінальних компонентів мови-джерела в поєднанні з питомими.

Серед часткових запозичень виокремлюємо чотири підгрупи: 1) кореневі: *демпінгувати* < dumping (продавати за штучно заниженими цінами), *релокований* < to relocate (переміщений в інше місце); 2) квазікореневі: *айтівець* < IT specialist (фахівець з інформаційних технологій), *лідогенерація* < lead generation (залучення потенційних клієнтів); 3) складні англізми з фонетично неадаптованою частиною мови-джерела: *retail-мережа* < retail network (роздрібна торговельна мережа), *POS-термінал* < POS terminal (платіжний термінал у точці продажу); 4) складні англізми з питомими компонентами мови-реципієнта: *крипто-активи* < crypto-assets (цифрові активи на основі криптографії),

бек-команда < *back team* (внутрішня команда підтримки процесів). Однак детально розглядати тут їх не будемо, бо такі запозичення доцільно аналізувати на граматичному рівні, оскільки вони пройшли словотвірний і морфологічний ступінь адаптації.

Співвідношення англізмів за ступенем фонетичної адаптації наведено на рис. 1 та 2.

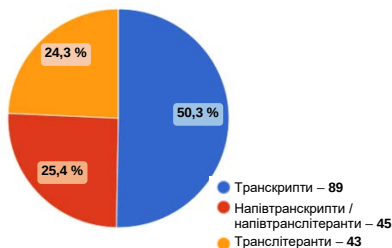

Рис. 1. Фонетична адаптація повних запозичень (177 повних запозичень)

Рис. 2. Фонетична адаптація часткових запозичень (172 часткові запозичення)

III. Орфографічна адаптація полягає в пристосуванні англізмів до правил правопису української мови. Більшість графічно адаптованих англізмів відповідають орфографії української мови: форум < *forum*, контент < *content*, тренд < *trend*, інвестор < *investor*, платформа < *platform*, ментор < *mentor*, блогер < *blogger*.

Однак є низка слів, які демонструють орфографічну неусталеність, а подекуди, на жаль, і неграмотність авторів статей: *мілленіал* < *millennial*, *е-комерс* < *e-commerce*, *оффер* < *offer*.

Входячи в українську мову, англізми можуть набувати різних форм написання, навіть коли йдеться про одне й те саме поняття. Це можна пояснити кількома причинами – різними способами фонетичної та граматичної адаптації або ж помилковими записами. Наприклад, в українських економічних статтях англійське слово *e-commerce* (інтернет-торгівля) функціонує аж у трьох варіантах: як квазікореневий англізм *е-ком* (“Низьке проникнення *е-кома* в офлайн, близько 7–8 %” // NV, 20 серпня, 2021), як транслітерант *е-комерс* (“Наприкінці цього року виходить казахський Каспій банк, який вийшов із банківського бізнесу,

але став лідером і фінтех, і *е-комерс* у Казахстані” // NV, 20 серпня, 2021) і як графічно й фонетично неадаптований англізм у назві статті (“*E-commerce 2.0 в Україні*” // NV Бізнес, 20 серпня, 2021).

Як транскрипти, що лягли в основу кореневих англізмів, і як транслітеранти розглядаємо запозичення:

- *дистриб'ютор* (*дистриб'юторський*) – *дистрибутор* < *distributor* (посередник у ланцюгу постачання): як транскрипт *дистриб'ютор* (“Виручку від продажу російських активів дилер має намір інвестувати у розвиток основного *дистриб'юторського* бізнесу” // NV, 28 квітень, 2024); як транслітерант *дистрибутор* (“На виставці споживчої електроніки CES в Лас-Вегасі стартап вирішив схопити свою мрію за хвіст і познайомився з *дистрибуторами*, які працюють з Apple” // NV, 24 липня, 2018). Правильний варіант – *дистриб'ютор*, оскільки в англійському слові *distributor* є звукосполучення [ju], то ми передаємо його через ю і ставимо апостроф після губного б [Мазніченко та ін., 2019, с. 164].

- *фандрейзинг* – *фандрайзинг* (*фандрайзинговий*) < *fundraising* (залучення фінансових ресурсів для реалізації проєктів): як транслітерант *фандрайзинговий* (“Це фандрайзингова платформа для збору коштів на потреби України...” // NV, 16 липня, 2022); як транскрипт *фандрейзинг* (“...роль маркетингу та фандрейзингу у масштабуванні перспективних проєктів” // NV, 6 квітня, 2024). Правильний варіант – *фандрейзинг*, оскільки “англійські дифтонги [au], [ei], [ou] звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау, ей, оу**” [Мазніченко та ін., 2019, с. 162]. Англійське слово *fundraising* вимовляємо з дифтонгом [ei], тому його слід передавати через **ей**.

Прикладом помилкових записів можуть слугувати англізми з варіантним написанням у різних текстах:

- *криптоактиви* – *кріптоактив* < *crypto asset* (цифровий актив): *криптоактиви* (“Нічого дивного – криптоактиви далеко не перший об'єкт інвестицій, ціна на який злітає до небес” // NV, 12 березня, 2024); *кріптоактив* (“За даними ETF.com, кріптоактиви, якими оперують найбільші інвестфонди BlackRock, Franklin Templeton і Invesco, збільшились майже \$4 млрд” // NV, 12 березня, 2024). Правильний варіант – *криптоактив*, оскільки

и пишемо “у загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**)...” [Мазніченко та ін., 2019, с. 160]. Цьому правилу мають підпорядковуватися й такі англізми: *диджитал-креатив* < digital creative (цифровий креативний продукт або контент), *діджитал-банк* < digital bank (цифровий банк без фізичних відділень). Однак останній у текстах журналу трапляється з помилкою.

Дискусія і висновки

Аналіз особливостей функціонування 349 фонетично адаптованих англізмів сучасного українського бізнес-дискурсу показав майже однакове співвідношення між повними (177 одиниць, що становить 50,7 %) і частковими (172 одиниці, що становить 49,3 %) запозиченнями.

З-поміж трьох груп 177 повних англізмів значне переважання транскриптів (89 одиниць, що становить 50,3 %) відображає тенденцію до збереження оригінального звучання англійських слів. Це є наслідком масового поширення англійської мови серед бізнесових структур і зумовлено потребою точно ідентифікувати міжнародні терміни для комунікації з іноземними партнерами.

Четверта частина напівтранскриптів і напівтранслітерантів – 45 одиниць (25,4 %) – зумовлена природними розбіжностями фонетичної системи української та англійської мов, унаслідок чого не завжди можна точно відтворити звуки запозичених слів. А вдвічі менша кількість транслітерантів порівняно з транскриптами – 43 одиниці (24,3 %) – свідчить про намагання авторів уникати побуквеного відтворення лексеми, яке може не лише спотворювати звучання, а й ускладнювати розпізнавання слова в усному спілкуванні.

Аналіз графічної адаптації англізмів засвідчив: із 400 англійських запозичень найбільше виявлено лексичних одиниць, переданих літерами українського алфавіту – 312 (78 %). У цьому простежуємо загальну тенденцію адаптувати іноземні запозичення до графічної системи української мови, а також бажання авторів полегшити сприйняття та вживання їх українським читачем. Друге місце посідають слова, що зберігають оригінальну англійську графіку – 51 (12,8 %), а третє – слова-гібриди – 37 (9,3 %).

Нам важливо зрозуміти, що з розвитком глобалізаційних процесів проблема англomовних запозичень дедалі загострюватиметься, а процес входження англiзмiв в українську мову є неминучим. Тому мовознавцям треба досліджувати їх, за можливості шукати альтернативні варіанти, способи та стратегії заміни чи витіснення їх із професійних сфер, щоб мінімізувати негативні наслідки.

Треба знайти відповідь на питання, чому автори нерідко обирають саме англiзми, а не їхні українські відповідники. Аналіз матеріалу дає підстави виокремити кілька ключових чинників. Передусім частина англomовних термінів уже закріпилася в професійному дискурсі, тому їхня заміна може ускладнювати сприйняття текстів або навіть спричиняти непорозуміння між фахівцями. Окрім того, деякі поняття є настільки вузькоспеціалізованими, що їхній переклад українською мовою потребує розгорнутих описових конструкцій, які не завжди зручні у вживанні (напр., термін *ESG-практики* передбачає громіздке тлумачення на кшталт *практики з урахуванням екологічних, соціальних та управлінських чинників*).

Водночас варто враховувати, що пріоритетом залишається формування та закріплення українських термінів. Утім на етапі, коли відповідник ще не набув усталеності, доцільним видається комбінований підхід – використання англiзму разом із його коротким поясненням. Така стратегія дозволяє зберегти точність професійної комунікації, роблячи текст доступнішим для ширшої аудиторії, і водночас створює підґрунтя для поступового утвердження українських відповідників. Із часом частина запозичень природно витісниться питомими назвами, що сприятиме гармонійному розвитку української термінології.

Проаналізований нами матеріал продемонстрував, що з одного боку, англiзми спрощують міжнародну комунікацію в професійних сферах, а з іншого, – зловживання ними становить загрозу самотності української мови, особливо коли йдеться про поповнення лексичного складу неадаптованими або мінімально адаптованими англiзмами. Сучасна хвиля англiзмiв є “варваризацією лексичної системи української мови” і вказує на її руйнівний вплив, особливо в освітньому дискурсі [Фаріон, 2000, с. 150]. У багатьох прикладах англійські запозичення

можна було б замінити українськими відповідниками без втрати змісту. Тому дослідження англізмів і дискусії щодо доцільності їх використання залишаються актуальними.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в студіюванні лексико-семантичних особливостей англізмів у бізнес-дискурсі з метою пошуку українських відповідників до нових іншомовних термінів і регулювання процесу входження англізмів в українську мову без надмірного вживання їх; у стандартизації правопису англізмів та укладанні сучасних словників бізнес-термінології; у розробленні ефективних методів просування українських аналогів новітнім запозиченням у бізнес-середовищі, освіті, діловому спілкуванні та засобах масової інформації.

Внесок авторів: Людмила Кравченко – концептуалізація, методологія, написання (план, структура, формальний аналіз, частина оригінальної чернетки, перегляд і редагування); Стефанія Синюгіна – підбір матеріалу для дослідження і його опис, зокрема укладання покажчика англізмів у мінімальних контекстах та паспортизація їх, формальний аналіз англізмів, класифікація лексем, написання (частина оригінальної чернетки).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

NV – український суспільно-політичний журнал New Voice. У тексті, покликаючись на цей журнал, зазначаємо місяць і дату виходу статті (як-от: // NV, 27 листопада, 2024).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Ажнюк, Б. М. (2021). *Мовна політика: Україна і світ*. Видавничий дім Дмитра Бураго.

Белей, Л., Гончаренко, А., Ківу, М., & Олександрук, І. (Уклад.). (2022). *Словник новітніх англізмів*. Наукова думка.

Богайчук, О. С., Гасюк, О. С., & Сахневич, І. А. (2023). Переклад безеквівалентної лексики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 63, 137–140.

Гудкова, Н. М. (2022). Фонетико-графічна адаптація при перекладі англійських термінів сфери високих технологій. *Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку* (с. 149–154). Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Дьолог, О. С. (2019). Особливості адаптації новітніх англіцизмів у сучасній українській мові (на прикладі мови ЗМІ). *International scientific and practical conference "Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU"* (с. 168–174). Baltija Publishing.

Есенова, Е. Й. (2023). Транслітерація як спосіб передачі матеріальної форми запозичених лексем. *Закарпатські філологічні студії*, 27, 139–144.

Есенова, Е. Й., & Синицька, Н. Г. (1994). До питання інтернаціоналізації загальнонародної та термінологічної лексики. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 1, 15–20.

Зимовець, Г. (2024). Англо-українська взаємодія на сучасному етапі: форми та чинники. *Мовознавство*, 2, 24–35.

Марценюк, О. Г., Ременяк, С. В., & Кулик, А. І. (2022). Варваризми в сучасній українській мові. *Молодий вчений*, 4.1, 39–42.

Павелків, К. М. (2023). Вплив англіцизмів на сучасну українську мову: Сфери проникнення. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2(63), 125–130.

Про застосування англійської мови в Україні, Закон України № 3760-IX (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>

Синюгіна, С. А. (2025). *Англізми в сучасному українському бізнес-дискурсі* [Кваліфікаційна робота "бакалавр", КНУ імені Тараса Шевченка]. Інституційний репозитарій Київського національного університету імені Тараса Шевченка. <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/7697>

Мазніченко, Є. І., Македон, В. Є., Шарабанова, С. В., & Яловнича, І. Л. (Ред.). (2019). *Український правопис*. Наукова думка.

Фаріон, І. Д. (2000). Англломовний наступ в українській дійсності. *Сучасність*, 3, 150–156.

Фаріон, І. Д. (2020). Соціальний контекст англоварваризації в українській освіті та науці. *Збірник наукових праць*, 1(27), 173–182.

Федик, В. В. (2022). Запозичення як засіб збагачення словникового складу англійської мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 56, 117–121.

Щерба, Д. В. (2004). Засоби запозичення та асиміляція англломовних комп'ютерних термінів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 17, 260–262.

List of countries where English is an official language. (n. d.). Globed. <https://surl.li/gkumrw>

REFERENCES

Azhniuk, B. M. (2021). *Language policy: Ukraine and the world: Monograph*. Dmytro Burago Publishing House [in Ukrainian].

Belei, L., Honcharenko, A., Kivu, M., & Oleksandruck, I. (Eds.). (2022). *Dictionary of the latest English borrowings*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Bohaichuk, O. S., Hasiuk, O. S., & Sakhnevych, I. A. (2023). Translation of non-equivalent vocabulary. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 63, 137–140 [in Ukrainian].

Dioloh, O. S. (2019). Features of adaptation of the latest English borrowings in modern Ukrainian (based on media language). In *International scientific and practical conference "Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU"* (pp. 168–174). Baltija Publishing [in Ukrainian].

Esenova, E. Y. (2023). Transliteration as a way of conveying the material form of borrowed lexemes. *Transcarpathian Philological Studies*, 27, 139–144 [in Ukrainian].

Esenova, E. Y., & Synytska, N. H. (1994). On the issue of internationalization of common and terminological vocabulary. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1, 15–20 [in Ukrainian].

Farion, I. D. (2000). English-language expansion in Ukrainian reality. *Suchasnist*, 3, 150–156 [in Ukrainian].

Farion, I. D. (2020). Social context of English barbarization in Ukrainian education and science. *Collection of Scientific Papers*, 1(27), 173–182 [in Ukrainian].

Fedyk, V. V. (2022). Borrowings as a means of enriching the vocabulary of the English language. *Topical Issues of the Humanities*, 56, 117–121 [in Ukrainian].

Hudkova, N. M. (2022). Phonetic and graphic adaptation in translation of English high-tech terms. In *Intercultural communication and translation studies: Points of contact and development prospects* (pp. 149–154). Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav [in Ukrainian].

List of countries where English is an official language. (n. d.). Globed. <https://surl.li/gkumrw>

Martseniuk, O. H., Remeniak, S. V., & Kulyk, A. I. (2022). Barbarisms in the modern Ukrainian language. *Young Scientist*, 4.1, 39–42.

Maznichenko, Y. I., Makedon, V. Y., Sharabanova, S. V., & Yalovnycha, I. L. (Eds.). (2019). *Ukrainian orthography*. Naukova Dumka [in Ukrainian].

On the use of the English language in Ukraine, Law of Ukraine No. 3760-IX (2025) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>

Pavelkiv, K. M. (n.d.). The influence of English borrowings on the modern Ukrainian language: Areas of penetration. *Topical Issues of the Humanities*, 2(63), 125–130.

Pryima, L. (2020). Grammatical assimilation of English borrowings in modern Ukrainian. *Linguistic Studies*, 2(40), 71–80 [in Ukrainian].

Savina, Y. O., & Laskava, Y. V. (2023). Functioning of English borrowings in professional speech. *Scientific Notes of V. I. Vernadskyi TNU. Series "Philology. Journalism"*, 34(3), 60–65 [in Ukrainian].

Shcherba, D. V. (2004). Means of borrowing and assimilation of English computer terms. *Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 17, 260–262 [in Ukrainian].

Syniuhina, S. A. (2025). English borrowings in modern Ukrainian business discourse [Bachelor's thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. *Institutional Repository of Taras Shevchenko National University of Kyiv* [in Ukrainian]. <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/7697>

Zymovets H. (2024). English–Ukrainian Interaction at the Present Stage: Forms and Factors. *Linguistics*, 2, 24–35 [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 15.04.26

Прорецензовано / Revised: 08.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 12.05.26

Liudmyla KRAVCHENKO, PhD (Philol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9043-566X

e-mail: l.kravchenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Stefaniia SYNIUHINA, Bachelor

ORCID ID: 0009-0000-9652-5212

e-mail: stefaa.syn@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PHONETIC AND GRAPHIC ADAPTATION OF LATEST ENGLISH BORROWINGS IN UKRAINIAN-LANGUAGE BUSINESS DISCOURSE

Background. The language of business, which serves the field of economic relations, is characterized by high dynamics of development and the constant renewal of its lexical composition due to the emergence of numerous words denoting new realities, concepts, and processes. In recent decades, the English language has had a significant impact on various spheres of social life, particularly on the business environment. Studying the specifics of how English borrowings function in economic texts and how they are adapted at different levels of the language system enables a deeper understanding of the processes of assimilating foreign elements into the Ukrainian language. It also helps optimize the borrowing process and minimize the potential negative consequences of the excessive use of foreign lexemes.

Methods. The study examines 400 English borrowings used in business texts of the Ukrainian socio-political magazine New Voice from 2018 to 2025. It employs general scientific and specifically linguistic methods, including total

sampling, comparison, structural and distributional analyses, systematization, as well as descriptive, statistical, and quantitative methods.

Results. The adaptation of business-related English borrowings at the graphic and phonetic levels of the language system is described. It has been established that at the graphic level, the majority of English borrowings – 312 units (78 %) – are fully adapted to Ukrainian orthography (нейромаркетинг), while only 51 (12.8 %) retain their original spelling (digital-only), and 37 English borrowings (9.3 %) are hybrid forms (retail-мережі), a significant portion of which contain non-adapted abbreviations (UX-аналітика).

The phonetic analysis of 177 fully borrowed English borrowings revealed the dominance of transcriptions – 89 units (50.3 %), which fully reproduce the pronunciation of the original words (кешибек – cashback), nearly a quarter of transliterations – 43 items (24.3 %), which attempt to preserve the original spelling on a letter-by-letter basis (девелопер < developer), and an equal number of semi-transcriptions and semi-transliterations – 45 items (25.4 %) with mixed transcoding (хедж-фонд – hedge fund).

Most graphically adapted English borrowings correspond to the spelling of the Ukrainian language: (холдинг, хайринг), however, some demonstrate orthographic instability (фандрейзинг – фандрайзинговий) or spelling errors (оффер).

Conclusions. A comprehensive study of the functioning of English borrowings in economic texts contributes to the understanding of how globalization processes influence the language structure of business communication. The findings can be used to develop guidelines for the rational use of English borrowings in the economic sphere; to optimize the adaptation of English borrowings in Ukrainian business terminology; and in lexicographic practice for compiling dictionaries of recent English borrowings and updating existing ones.

Keywords: Ukrainian language, English borrowings, borrowing, phonetic adaptation, graphic adaptation, business discourse.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The authors declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-1.09(Мойсієнко А.)

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).170-197](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).170-197)

Анатолій ЗАГНІТКО, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-7398-6091

e-mail: a.zagnitko@gmail.com

a.zagnitko@donnu.edu.ua

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця, Україна

МЕТАФОРА ЯК СМИСЛОВА ВІСЬ У ПОЕЗІЇ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА: АСОЦІАТИВНИЙ ТА ІНТОНАЦІЙНИЙ ВИМІРИ

Вступ. Статтю присвячено дослідженню метафори як смислової осі в поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка. Актуальність зумовлена потребою системного опису смислотворчих механізмів у сучасній українській поезії, зокрема ролі стрижневих метафор у формуванні асоціативних полів і смислової архітекτονіки твору. Метою дослідження є з'ясування функцій метафори як структуроутворюючого чинника поетичного тексту, виявлення механізмів розгортання асоціативних полів та окреслення ролі інтонаційно-синтаксичних засобів у підсиленні метафоричної експресії.

Методи. Методологічну основу становить комплексний лінгво-поетичний підхід із поєднанням семантико-стилістичного, когнітивно-дискурсивного та текстолінгвістичного аналізу. Застосоване моделювання асоціативних полів за принципом “ядро – доменні проєкції – периферія”, реконструкцію векторів смислового переходу (природне – екзистенційне – національно-архетипне – сакральне), а також аналіз інтонаційно-синтаксичної іконічності (вставлені конструкції, повтор, вигук, ритмічний злам).

Результати. Установлено, що стрижневі образи (ріка, вітер, золото, хата, ніч, час / вічність) функціонують як смислові осі, довкола яких організовано тематичні блоки поезії. Образ ріки постає моделлю письма, життєплину й національної стихії; золото формує синтетичний символ краси, згасання й духовної вартості; хата набуває статусу національного архетипу; вітер репрезентує динаміку

історії й внутрішнього руху; ніч і час структурують космічно-екзистенційний вимір. Виявлені механізми інтенсифікації метафори через антропоморфізацію, зооморфізацію, метонімізацію, неологізацію, а також через інтонаційні злами й повтори, що іконічно відтворюють стихійність образу. Виявлено, що авторська метафорика ґрунтується на синестезії сприйняття, де зорові образи трансформуються у звукові та дотикові, створюючи багатовимірний простір вірша. Окрему увагу приділено механізму взаємодії метафоричного переносу з інтонаційними паузами, що дозволяє акцентувати на прихованих смислових обертонах.

Висновки. *Метафора в поезії Анатолія Мойсієнка постає не локальним тропом, а текстотвірною концептуальною домінантою, яка формує смислову архітектоніку твору. Асоціативні поля забезпечують багатовекторне розгортання образу та інтегрують природне, особистісне, національне й космічне начала. Інтонаційно-синтаксичні засоби виконують роль семантичних каталізаторів, посилюючи драматургію й експресію поетичного мовлення. Доведено, що асоціативний потенціал поетичного слова А. Мойсієнка реалізується через розгалужену систему метафоричних зв'язків, які формують унікальний індивідуально-авторський стиль. Перспективи подальших розвідок простежувані в глибшому вивченні взаємодії метафоричних моделей із фоносемантичним рівнем поетичного тексту.*

Ключові слова: *метафора, смислова вісь, асоціативне поле, ідіостиль, лінгвопоетика, інтонаційна іконічність, ідіостиль Анатолія Мойсієнка.*

Вступ

Актуальність студіювання мотивована потребою системного опису смислотворчих механізмів сучасної української поезії, зокрема ролі стрижневих метафор як смислових осей, довкола яких організуються мотиви й символи. Поетичне мовлення Анатолія Мойсієнка виявляє високу концентрацію асоціативної метафорики, що поєднує природні, екзистенційні, національно-культурні та християнсько-біблійні смисли (образи ріки, вітру, хати, часу / вічності, світла / слова). Водночас недостатньо окресленими лишаються принципи розгортання асоціативних полів метафори та взаємодія образної семантики із синтаксично-ритмічними засобами (зокрема вставленими конструкціями,

повторами), які підсилюють експресію й драматургію тексту. Тому аналіз метафори як смислової осі в поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка актуальний для стилістики, лінгвопоетики, когнітивістики, лінгвістики тексту й інтерпретації ідіостилю.

Метою дослідження є виявлення та характеристика метафори як смислової осі в поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка, розкриття асоціативного потенціалу стрижневих метафор у поетичних структурах зі з'ясуванням, як через образні домінанти (ріка, вітер, хата, золото, час / вічність тощо) і ритмо-інтонаційні / синтаксичні засоби формована смислова організація твору. Визначена мета окреслює коло необхідних для розкриття завдань: 1) скваліфікувати теоретичні підходи до метафори як механізму семантичного перенесення й асоціативного розгортання (лінгвопоетичний / стилістичний ракурси); 2) визначити в поезії Анатолія Мойсієнка тематичні блоки стрижневих метафор (космогонічні / природні, духовного пошуку, національної ідентичності, часу й вічності, біблійно-християнські); 3) розкрити ядрові образи як центри асоціативних полів (зокрема ріка як модель письма / тексту / життя / народу / кіосмосу); 4) схарактеризувати механізми інтенсифікації метафори на синтаксичному рівні (вставлені конструкції, повтор, вигук) і їхній вплив на смислову драматургію та експресію; 5) виявити особливості асоціативних перенесень у поетичних текстах (антропоморфізація, зооморфізація, метонімізація, символізація, неологізація); 6) встановити домінантні риси ідіостилю Анатолія Мойсієнка у площині метафорики та асоціативних полів.

Об'єктом дослідження постає поетичне мовлення (поетичні тексти) Анатолія Мойсієнка, а *предметом* студіювання є стрижневі метафори та їхній асоціативний потенціал (асоціативні поліанцюги, механізми розгортання образу), а також взаємодія метафорики із синтаксично-ритмічними засобами (вставлені конструкції, повтор, інтонаційні злами) в аналізованих поезіях.

Методи

Методологічну основу студіювання становить комплексний лінгвопоетичний підхід, у межах якого метафора скваліфікована як текстотвірний механізм (смислова вісь) та як мережа асоціативних полів. Формування аналітичного опису здійснюване за принципом поетапного моделювання: від виявлення ядрових

образів до реконструювання їхніх доменних проєкцій, а також до опису інтонаційно-синтаксичних засобів інтенсифікації метафоричного руху. Дослідження поєднує методи семантико-стилістичного, когнітивно-дискурсивного та текстолінгвістичного аналізу з елементами ритмо-інтонаційної інтерпретації.

Емпіричну базу студіювання становлять поетичні тексти Анатолія Мойсієнка (сонетні та верліброві структури), відібрані за критерієм наявності доміантних метафоричних комплексів (ріка, вітер, золото, хата, ніч, час /вічність) і виразних синтаксично-інтонаційних маркерів експресії (вставлені конструкції, вигуки, повтори, ритмічні злами). Такий відбір забезпечує зіставність матеріалу, де метафора оцінювана не як випадкова локальна фігура, а як організаційний принцип смислу.

Операціоналізація ключових понять (аналітичні одиниці). Стрижнева метафора фіксована як повторювана доміанта або як образ, що керує семантикою значних фрагментів тексту та визначає напрям інтерпретації. Смислова вісь потрактована як сукупність показників: а) повтор / варіативне називання ядрового образу; б) наявність розгорнутих метафоричних ланцюгів; в) здатність образу пов'язувати різні тематичні сфери; г) присутність кульмінаційних пунктів (семантичних “зламів”), де образ переходить у вищий рівень абстракції (екзистенційний, історичний, сакральний). Асоціативне поле модельоване як структура “ядро → найближчі проєкції → периферія”, де фіксовані домени-джерела / цілі, вектори смислового переходу та засоби їхнього вербалізування.

Алгоритм реконструкції асоціативного поля (покрокова процедура). Аналіз кожного тексту здійснюється за сталою процедурою: 1) ідентифікація ядра через визначення ключової лексики / образу та їх повторюваних реалізацій (прямі номінації, перифрази, синонімічні ряди); 2) розмітка метафоричних переносів шляхом виявлення точок переходу між сферами (природа → письмо; природа → історія; побут → архетип та ін.); 3) опис доменно-фреймової структури через реконструкцію “слотів” ядрового фрейму (напр., для ріки: течія / береги / впадання / повинь / перешкоди) та фіксування, які слоти активовані в тексті й у які домени вони проєктовані; 4) побудова векторів поля шляхом встановлення напрямів семантичної еволюції образу (кон-

кретне → абстрактне; тілесне → метафізичне; індивідуальне → колективне; земне → космічне); 5) виявлення механізмів інтенсифікації з виявом персоніфікації, зооморфізації, метонімізації, символізації, неологізації; 6) інтерпретаційна верифікація, реалізовувана через зіставлення всіх переносів із контекстом (строфіка, композиція, тематичні вузли), щоб уникнути довільної “підстановки” смислів поза текстом.

Інтонаційно-синтаксичний рівень як компонент метафоричного смислотворення. Окремий етап становить аналіз засобів, що забезпечують іконічність (відповідність звучання / структури – образів). Фіксовані: а) вставлені конструкції як маркери внутрішнього діалогу, полемічної реакції або “хвильового” підсилення; б) повтор (анафора, епіфора, кільце) як інструмент згущення смислової осі та “перекачування” енергії образу; в) вигуки, питальні інтонації, розриви рядка як засоби драматизації та кульмінації. У такий спосіб метафора описувана не лише на рівні семантики, а і як ритмо-інтонаційний процес, що формує смислову динаміку твору.

Принципи узагальнення результатів. Після мікроаналізу окремих текстів здійснюване мезоярусне узагальнення через: а) групування метафоричних домінант у тематичні блоки; б) зіставлення моделей асоціативних полів (які вектори є стабільними для ідіостилі); в) формулювання ідіостильових ознак – типів переносів, домінантних фреймів, характерних інтонаційно-синтаксичних стратегій.

Отже, методологія дослідження ґрунтована на поєднанні семантико-стилістичного опису метафори з її когнітивно-дискурсивним моделюванням (домени / фрейми) та з аналізом інтонаційно-синтаксичних механізмів, що іконічно відтворюють стихійність або напругу образу. Це забезпечує системність: від виявлення смислової осі аж до реконструювання асоціативних полів і пояснення їхньої текстової драматургії.

Теоретичне значення дослідження визначається уточненням кваліфікацій метафори як структуротвірного чинника поетичного тексту, що формує не лише образність, а й смислову архітектоніку твору через асоціативні поля. Результати студіювання спрямовані на поглиблення методики лінгвопоетичного аналізу

ідіостилю, зокрема в частині опису взаємодії семантики метафори з синтаксично-інтонаційними механізмами експресії.

Наукова новизна полягає в тому, що в статті вперше здійснено системний опис асоціативного потенціалу стрижневих метафор в аналізованих поетичних текстах Анатолія Мойсієнка як смислотворчих домінант, що організують тематичні блоки (космогонічно-природний, екзистенційно-духовний, націєтворчий, часово-вічний, біблійно-християнський), а також уточнені механізми розгортання асоціативних полів (персоніфікація, зооморфізація, метонімізація, символізація, неологізація) та виявлена роль синтаксично-інтонаційних чинників (зокрема вставлених конструкцій, повторів, вигуків) як засобів інтенсифікації метафоричного образу та смислової драматургії.

Практичне значення студіювання полягає в можливості використання його результатів в університетських курсах стилістики української мови, лінгвопоетики, інтерпретації художнього тексту, а також у структуруванні практичних занять (розбір асоціативних полів, різновиди перенесення, аналіз вставних конструкцій як експресем) і майбутніх студіюваннях поетичної метафори та ідіостилю Анатолія Мойсієнка (порівняльні зіставлення з іншими авторами, корпусний аналіз домінантних образів та ін.), створенні цілісного словника поетичної метафори сучасної української мови.

Метафора в сучасній гуманітарній традиції осмислювана не лише як стилістичний засіб (ознака поетичности мовлення), а і як універсальний механізм смислотворення, що забезпечує перенесення, зіставлення та моделювання досвіду. У класичній риторико-поетичній традиції метафору розглядали як перенесення назви за подібністю; однак у XX ст. це розуміння було принципово розширене. У теорії інтеракції (Айвор Річардс [Richards, 2001, pp. 56–72], Макс Блек [Black, 1952, pp. 25–48]) метафора постає як взаємодія двох планів – “фокуса” і “рамки”, де значення народжуване не з прямої заміни слова, а з напруги й взаємовпливу компонентів висловлення. Очевидний когнітивний поворот (Джордж Лакофф, Макр Джонсон [Lakoff, & Johnson, 1980, pp. 48, 57, 96]) утвердив підхід, за яким метафора постає насамперед як концептуальна операція, що ґрунтована на системному проєктуванні структур однієї сфери

досвіду (домена-джерела) на іншу (домен-ціль), завдяки чому абстрактне стає доступним через конкретне. У поетичному дискурсі такі моделі не просто відтворювані, а ускладнювані, у силу чого метафора здатна активувати одразу декілька доменів, формуючи мережу конотацій, що розгортається в тексті як багаторівневий смисловий рух [Загнітко, 2023, с. 17, 108, 145].

У межах лінгвопоетики доцільно розрізняти: 1) локальну метафору (одноразовий перенос у межах рядка / строфи); 2) розгорнуту метафору (ланцюг взаємопов'язаних перенесень, що підтримують один образний комплекс); 3) стрижневу (домінантну) метафору, що виконує структуротвірну функцію й організує смислову архітектоніку твору, задаючи домінуючі вектори інтерпретації.

Стрижнева метафора у статті покріплена як смислова вісь, де остання дефінована як текстотвірний семантичний стрижень, що: а) концентрує ключові теми та мотиви; б) визначає, які образи формують “центр тяжіння” твору, а які – периферію; в) забезпечує внутрішню зв'язність тексту (когерентність) через повторювані проєкції, паралелізми, варіативні називання, нанизання й інтонаційні підсилення; г) формує “шлях читання”: від конкретного образу до екзистенційних, культурних, національних або сакральних смислів.

Важливо наголосити, що смислова вісь аж ніяк не тотожна мотиву та не зводиться до символу. Мотив є повторюваним тематичним елементом, символ, відповідно, – знаком із культурно закріпленою багатозначністю, а смислова вісь є організаційним принципом, оскільки спроектовує спосіб, у який мотиви та символи “збираються” у цілісний смисловий каркас і як вони взаємно пояснюють одне одного, тобто вісь – це не просто “що зображено”, а як сконструйовано смисл.

Операційним інструментом опису смислової осі постає поняття асоціативного поля метафори, де останнє дефіноване як сукупність семантичних, образних, культурних та емоційних нашарувань, що активовані довкола ядрової лексики / образу та розгортані в тексті через ланцюги перенесень. Для аналізу асоціативного поля доцільно виділяти: 1) ядро (домінантний образ / стрижнева лексема: *ріка, вітер, хата, золото, ніч*); 2) сферу найближчих проєкцій (похідні метафоричні моделі:

ріка → *письмо* / *сонет*; *ріка* → *час*; *ріка* → *народ* / *історія*); 3) периферію (асоціативні відгалуження: колірні, звукові, тактильні, біблійні, історико-культурні конотації); 4) вектори поля, що охоплюють напрями смислового розгортання (природний → екзистенційний; побутовий → національно-архетипний; земний → космічний; профанний → сакральний).

У термінах когнітивної семантики аналізовані вектори можна описувати як доменно-фреймові переходи: образ (домен-джерело) відкриває “фрейм”, у межах якого активуються слоти (типові компоненти ситуації). Так, наприклад, фрейм *ріка* містить слоти *течія*, *русло* / *береги*, *глибина*, *повінь*, *впадання*, *перешкоди*, а поетичне мовлення переводить такі слоти в інші домени: *течія* → *плин тексту* / *життя*; *береги* → *форма* / *канон*; *повінь* → *надлишок енергії* / *смыслу*; *впадання* → *перехід у “морози” як метафізичну межу*. Так формована багатокомпонентна модель, де зміна одного слота генерує новий смисловий крок [Загнітко, 2017, с. 48; 2023, с. 117, 128, 156].

Механізми розгортання асоціативного поля в поетичному тексті Анатолія Мойсієнка охоплюють: а) персоніфікацію / антропоморфізацію (природа “діє”, “мислить”, “пише”, “читає”); б) зооморфізацію (*ніч як ящірка*; *сонце як істота з “клешнями”*); в) метонімізацію (*хата як згусток культури* / *пам’яті*; *слово як доля*); г) символізацію (золото як “краса + вогонь + згасання”; *ріка як “народ / історія / космос”*); ґ) неологізацію та словотвірну гру (напр., *новошкодять*), що ущільнює смисл; д) синтаксично-інтонаційну іконічність, коли форма висловлення відтворює енергію образу (вставлені конструкції, повтори, вигуки, злами ритму).

Отже, у запропонованій методології метафора potrаkтована як: а) концептуальний і текстотвірний механізм; б) “смыслова вісь” – домінанта смислової архітектоніки; в) система асоціативних полів, що розгортаються за векторами переходів між доменами й підсилюються інтонаційно-синтаксичними чинниками [Овсієнко, 2018, с. 106]. Такий підхід дає змогу послідовно пояснити, як у поезії Анатолія Мойсієнка природні образи набувають екзистенційної, національно-культурної та сакральної глибини, формуючи ідіостиль, у якому “образ” є не декорацією, а логікою смислу.

Результати

1. Метафора як смислотворчий механізм поетичного мовлення. Стрижневі метафори в поетичному мовленні виконують роль смислових осей, довкола яких вибудовувана система мотивів і символів. У текстах Анатолія Мойсієнка метафора функціонує не як локальна прикраса, а як надійний спосіб організації художнього світу, запускаючи асоціативний рух, у межах якого природні образи переходять у площину екзистенційних і культурних значень, а синтаксична й ритмічна організація підсилює смисл образу: *В цьому саду я останнє побачення / Із собою призначив собі... / В цьому саду мов слова необачні я / Розгубив між тополь голубих* (“Прощання з інститутським парком”), де метафора саду як простору “останнього побачення із собою” організовує весь художній вимір твору, тому що через асоціативне поєднання природних образів (сад, тополі) з внутрішнім актом саморефлексії й втрати слово постає знаком екзистенційного досвіду, а повторювана синтаксична конструкція і плавний ритм підсилюють відчуття розпошення пам’яті та культурної ностальгії. У цьому сенсі метафора постає не лише тропом, а текстотвірною концептуальною операцією, що формує смислову вісь твору через асоціативне поле (його ядро, вектори та периферійні проєкції).

1.1. Тематичні блоки стрижневих метафор. Кожний блок потрібно інтерпретувати як доменну зону, у межах якої ядрові образи формують асоціативні поля та переходи між доменами (природним, екзистенційним, націєтворчим, сакральним). Умовно метафоричні доміанти Мойсієнкової поезії можна згрупувати в декілька блоків: 1) космогонічні та природні (сонце, зоря, небо, вітер, вода, осінь), що постають метафорами світла, істини, духовної енергії; 2) духовного пошуку, де стрижневою є метафора дороги як шляху до істини / до себе; вона трансформується в міст, сходи, політ, підкреслюючи вертикальний рух від земного до небесного; 3) національної ідентичності (земля, мова, пісня, хата), які метафоризуються як серце, кров, душа; 4) часу й вічності (годинник, крила, мить, ніч, день): час у поета і ворог, і спільник – побратим, спалюючи, водночас підносить у вічність через творчість; 5) християнсько-біблійні (Слово,

Світло), у яких вербальне постає сакральною силою творення і спасіння, поєднуючи національне й загальнолюдське.

1.2. Стрижневі образи як смислові домінанти ідіостилю.

У поезії Анатолія Мойсієнка домінує принцип асоціативного нанизання, тому образи не ізольовані, а “перекидають мости” між сферами – від природи до культури, від побутового до космічного, від тілесного до безтілесного, від аморфного до викінчено вибудованого. Скажімо, ріка може постати водночас і як реальний плин ландшафту, і як метафора мовлення чи часу, а вітер – як фізичний рух і як знак історичної пам’яті або внутрішнього неспокою. Відповідно, метафоричні домінанти часто функціонують як центри тяжіння, від яких розходяться ланцюги уточнень, переосмислень та інтонаційних “підривів”: образ хати здатен зміщуватися від конкретної оселі до культурного архетипу, тоді як золото – від кольорової деталі до символу духовної вартості чи втрати. Це особливо помітно в тих випадках, коли одна лексема акумулює кілька смислових векторів і розгортається в тексті як багатокomпонентна модель, поступово змінюючи свій акцент у межах одного поетичного руху, пор.: *аж голову клонить сонях у серпні* (→ природний образ переходить у площину людського стану втоми), *аж руки-віти у тополі тернуть* (→ одна лексема формує подвійний код (тілесний і рослинний)), *аж вуста-корали у калини гіркнуть* (→ образ калини розгортається від ботанічної деталі до культурного символу болю й пам’яті) (“*Натомились, мамо...*”). Перебіг асоціативного нанизання особливо помітно в тих випадках, коли одна лексема (ріка, хата, вітер, золото) акумулює декілька смислових векторів і розгортається в тексті як багатокomпонентна модель.

2. Образ ріки як ядро асоціативного поля (сонет “*Тече ріка. І неба фіолет...*”)

2.1. Ріка як метафора тексту й форми. Асоціативний потенціал метафори *ріки* в поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка багатовимірний, що можна простежити у структурі сонета “*Тече ріка. І неба фіолет...*”, в якому *ріка* постає моделлю письма: *тече сонет неквапно під рукою*, де процес творення описаний як природний рух води. Водночас *течія* не є хаотичною, тому їй протистоїть формотворчий чинник *берегів*

корсет, що символізує ритмово-композиційну дисципліну сонета. Тут виразно закладено поетику напруги: форма (*береги*) стримує стихію (*течію*), але остання постійно накопичує тиск.

Саме тому рядок *Та все тіснішим – берегів корсет, / І груди ріки аж рве...* функційно постає кульмінацією протистояння: ріка метафоризує зміст / енергію, що “розпирає” канон, а “корсет” – форму, яка і стримує, і дисциплінує.

2.2. Ріка як метафора поета й національної стихії. Другий вектор асоціативного розгортання в сонеті – ототожнення митця з рікою: *той, хто і сам уже зіллявся з рікою*. Межа між особистістю та словом зникає, адже поет стає власною течією: *той, хто і сам уже зіллявся з рікою*. Водночас ріка виводить образ за межі індивідуального, набуваючи соціально-історичних конотацій, адже поет *народом названий*. Тоді ріка прочитувана як стихія народу, як рух історії, що розмиває береги обмежень. Багатство асоціативного потенціалу метафорики в тексті сонета “*Тече ріка. І неба фіолет...*” охоплює її естетичний (поезія як ріка форми й натхнення), екзистенційний (життя митця як течія), соціально-історичний (народ як стихія, що рве кайдани), космічний (поезія як частина світового руху) виміри, де метафора ріки інтегрує природне, особистісне, колективне й космічне в єдиний образ поетичного буття.

2.3. Космічний і духовний вимір образу. Початкові образи “*неба фіолет*” і “*зоряно-пливка течинь*” вводять текст у космічну координату, де ріка постає не лише природним об’єктом, а моделлю всесвітнього плину – часу, мовлення й творчої енергії. Завдяки цьому сонет вибудовуваний як багаторівнева метафора: ріка одночасно є стихією природи, процесом письма (*тече сонет неквапно під рукою*) і духовним рухом суб’єкта. Космічний план посилюваний через поступове “ущільнення берегів”, коли образ набуває напруги й майже катастрофічної динаміки (*груди ріки аж рве під пеленою*), що переводить плин у вимір екзистенційного випробування. У реченні *Там, де річка вже впадала у морози...* метафора здійснює різкий семантичний зсув: ріка спрямована не до традиційного моря, а до *морозів*, які асоціативно функціонують як образ холодного космічного простору або застиглого часу, таким чином зима постає

аналогом безмежного, майже позачасового океану. Фінал сонета синтезує духовний і космічний рівні: поет, що *зіллявся з рікою*, постає провідником між стихією й народом, а космічний рух перетворюється на духовну місію слова – керування плотом у просторі, де природне, історичне й метафізичне сходяться в єдиній моделі поетичного буття.

2.4. Вставлена конструкція як інтонаційна реалізація метафори стихії. Вставлена конструкція (*лиш такою, лиш такою!*) виконує роль семантичного стрижневого підсилювача, саме тому поет сприймає лише стихію бурхливу й некеровану, таким чином умотивовуючи естетичний ідеал поезії як сили, що здатна ламати межі. Повтор (*“лиш такою”* двічі) створює ефект хвилі, що накочується, а вигук *ет!* структурує різкий інтонаційний удар. Ритмово така вставленість порушує плавність основного розміру, тому в цьому разі важливим є порушення течії, яке у звучанні корелює з образом ріки, що *прориває береги*. У смисловій драматургії строфи конструкція функціонує як внутрішній діалог і полемічний переклик: *хто там кпиться, ет?! (див. схему)*. Використання вигуківого компонента як інтонаційного сплеску активізує діалогічність поетичного мовлення, подаючи зображуване не як відсторонений опис, а як особистісне, полемічне, пристрасне переживання, втілюючи образ ріки-стихії не лише в словах, а й у самому звучанні строфи. Особливої ваги заслуговує покрокове формування синтаксично й інтонаційно опозицій “поет / скептики”, “свобода / контроль”.

Схема-хвиля інтонації

<i>Але прийма із вдачею крутою</i>	→ ~~~~	(рівна течія)
<i>Стихію</i>	→ ~~~~	(ще плавно)
<i>(лиш такою, лиш такою!)</i>	→ ~~~~^^	(підйом, подвійна хвиля)
<i>І править плотом –</i>	→ ~~~~	(стабілізація)
<i>хто там кпиться, ет?! (див. схему)</i>	→ ^^^^!!!	(різкий злам, вибух),

де (˘) – спокійний, плавний ритм, уподібнений до течії ріки (рівна течія), (^^^) – вставлена конструкція: повтор і вигук створюють хвилеподібне підвищення інтонації (підйом), (!!!) – фінал “ет?!” звучить як удар, кульмінація хвилі, що розриває береги (різкий злам).

Таким чином у строфі інтонаційно відтворювана сама метафора *ріки*: від спокійної течії → через наростання хвилі → до вибухового її розливу.

Функційне навантаження образу ріки може бути потрактоване як модель письма / твору: рух води переноситься на процес народження сонета (плинність, інерція, “*берегів корсет*” – як певні форма і/чи канон). У рядках *Та все тіснішим – берегів корсет, / І груди ріки аж рве...* ріка метафоризує “сонетну форму”, що стискає й водночас нарощує тиск змісту; поетика напруги між формою (береги) та течією (думка / мовлення). У реченні *Там, де річка вже впадала у морози...* ‘річка’ персоніфікована й повернута в незвичний об’єкт ‘морози’ (не море) – перенесення, що створює відчуття зими як ‘холодного моря’, куди впадає час / рух.

3. Природна та часово-циклічна метафорика

3.1. Нанизування асоціативних метафор (“*Жовтень жовті жолуді...*”). Текст побудований на перенесенні властивостей зі сфери природи у сферу людської діяльності та культури, що створює щільну мережу асоціацій: 1) осінь як художник і письменник: *Пише осінь охрою золоте есе*, де осінь уподібнена до митця, що творить літературний чи мистецький твір. Колір охри символізує фарбу, а *есе* – текст, що надає образу інтелектуальної, витонченої дії; 2) вітер як людина з кисетом і люлькою: *Набиває вітер золотий кисет* – вітер ототожнюваний із людиною, яка тримає тютюнець у кисеті, а листя, що кружляє, асоціюється з тютюном: *злотом люльку креше*, де падіння листя й іскри сонця формують асоціативно насичену картину тремтіння листя під поривами вітру, тому він *золоті пожежі попасом пасе*; 3) пожежі листя як череда, яку пасуть: *золоті пожежі попасом пасе*, тут пожежі листя подані як череда, яку пильнують, тобто осінні барви прирівнювані до істот, а вітер чи осінь стають пастухами; 4) зооморфізація сонця: *Сонце – обережне – золотими клешинами*, де порівняння сонця з крабом чи раком, що має клешні; а ці клешні – промені. Воно *обережне*, бо світить м’якше, ніж улітку; 5) дощ як пожежник, що гасить візуалізовані “пожежі” листопаду: *Золотим пожежником похо-*

джає дощ, у якому останній поданий як людина в золотій уніформі, основна функція якої зосереджена на процесі гасіння *золотих пожеж* осіннього листа.

У поезії **золото** – наскрізний символ, який не лише створює цілісну кольірну гаму, а й має багатозначну символіку: 1) осінні кольори – золото як природна асоціація з жовтим, охристим, багряним відтінком осіннього листа. Поет підкреслює красу й розкіш пізньої осені; 2) цінність і багатство, у межах якого золото традиційно символізує коштовність, скарб, а в цьому разі – показує щедрість природи: осінь наче *розсипає багатства* (жолуді, листя, сонце, дощ); 3) вогонь і світло, де в словосполученнях *Золоті пожежі, золотим пожежником* золото набуває значення полум'я, саява. Це образ теплоти, але водночас і згасання, бо пожежа – процес знищення; 4) перехід і прощання, тому золото – це також символ зрілості, вершини, а осінь – пора завершення циклу, перед зимою, і тому золото тут є ознакою “останньої краси” перед зів'яненням. Отже, *золото* в тексті цілком дорівнює синтетичній моделі ‘краса + багатство + саяво + прощальний вогонь осені’.

Поезія побудована на асоціативних метафорах, які оживлюють осінь і наділяють її людськими та предметними рисами. Осінь стає митцем і письменником, що *пише охрою есе*, вітер – курцем із кисетом і люлькою, листопадові барви – чередою пожеж, сонце – істотою з клешнями, а дощ – пожежником. Усі ці образи об'єднує мотив **золота**, що символізує: красу осінніх барв, щедрість і багатство природи, світло й тепло, але водночас – згасання й прощання.

У поезії ж “*І незбагненна твоя посмішка...*” від вітру *залежить усе, куди приб'ється* лист осінній *В падінні кружінні*, що вибудовує асоціативну парадигму з посмішкою коханої.

Таким чином метафори створюють цілісний художній світ, де осінь постає як урочиста пора розквіту й згасання водночас: вона сяє золотом, але це саяво вже не веселе, а сповнене легкої смутної величі з відтінком прохолоди, оскільки не сповнює теплом, хоча й магічно притягує до себе.

3.2. Асоціативний комплекс часу (поезія “*А літо сліпо спішило в осінь...*”). Стрижнева метафора *літо сліпо спішило* уособлює пору року й передає невідворотність циклу. Від самого

початку автор занурює адресата в асоціативний світ, де метафора *літо сліпо спішило* є уособленням пори року з її неусвідомленим рухом без зупинок та відтворює один із моментів циклового часу. Особливою постає множина асоціацій зі стрижневим ядром: невідворотність плину часу, швидкоплинність щасливих моментів, фатальність переходу від молодости (літа) до зрілості (осені). Метафора *сонячні зайчики котили капусту* в реченні *І лапками сонячні зайчики котили з городу капусту чинно* ґрунтована на асоціаціях світлових відблисків у грі з реальністю та перенесенням асоціативного поля на дитячу безтурботність, казковість, легкість, уяву, що оживлює світ. Якщо в епіграфі *...Зайці котять передніми лапами / По городах капусту в поле*, рядки якого почерпнуті з поезії Миколи Вінграновського, цілком реалістично спостережуваною постає картина, то в Анатолія Мойсієнка – це вже *сонячні зайчики*, а *котили капусту* в загальному контексті *І густо-джмелиним роєм / Гугнів в огудинні-натинні вітер* через антропоморфізацію рослин *сонячні зайчики* сприймаються як умонтована в городній ландшафт метафора.

У межах речення *І густо-джмелиним роєм гугнів в огудинні-натинні вітер* метафора **вітер** – *джмелиний рій* → уособлення шуму, гулу, що наповнює сад з відчуттєвими асоціаціями буяння життя, гучної стихійності природи, сприйняття щедрот літа, яке ще тримає силу. У цьому полі розширювальний потенціал асоціативного поля з поданням зрілості, сили, гордості, відчуття чоловічої гідності в контексті природи містить метафора *Мак темно-шершаві голови тримав з належною гідністю*, де макові голови як чоловіки → антропоморфізація рослин.

Аналізовані метафори є прелюдією для промовистого звертання до серпня як до наївного, дивного *І ти, мій наївний, мій дивний серпню, / Не помітив навіть ні трішечки кпину / В достиглості тій (мов заворожено)*, що формує асоціативне поле дитинності, довірливості, неспроможності передбачити неминучий кінець літа, закоханості у світ. Така асоціативна множина стає підґрунтям для вичерпної антропоморфізації серпня, де останній не помічає пастки *Так риба сліпо пірнає в вершу*, що водночас передає не лише необачність, а й долю, незворотність

циклового часу, то чи не в усьому цьому й постає його беззахисність перед наступною зміною: *І був повергнутий владою вересня, / Під каблучком золотим-хмаринкою, / Під павутинкою срібною осені...* І тут метафори *влада вересня, каблучок-хмаринка, павутинка-срібло* відтворюють осінь як силу, що підкорює літо з простежуваними асоціаціями жіночості образу осени, її ніжності й водночас сили, крихкого, але невідворотного завершення літа, пор.: *Мій світлий серпню...* *Мов заворожено* (→ підсумок: місяць як дорогий персонаж, закоханий у життя) з асоціативним полем → ностальгія, вдячність, зачарованість миттю. Отже, основними метафорами постають: а) **літо** як істота, **серпень** як наївна дитина; б) **вітер** як рій; в) **мак** як мужчина; г) **осінь** як жінка-переможниця з асоціативним потенціалом, що охоплює рух часу → незворотність, фатум; д) **природа** як театр людських характерів (чоловіче / жіноче, наївне / сильне); е) **світло, вітер, рослини** → моделі людських стосунків; ж) **осінь** → ніжна, але владна сила, що “приручає” літо. Тут проступає своєрідний діалог між порами року, як між людьми: літо – серпень → юнак, осінь – вересень → жінка, яка чарує й підкорює.

3.3. Письмо як образ долі (вірш “*Дощі навскісні...*”). У тексті стрижневими постають образи: *Дощі навскісні* (не лише природне явище, а й штрихи, лінії, які падають, “малюють”), *Золотий ватман осені* (осінь уподібнена до чистого аркуша для малювання чи письма, але він не білий, а *золотий* (осінні листя, барви)); *Розлінують долю мою* (лінії дощу переносяться на життєпис людини, а доля стає аркушем, який *лінують*).

Загалом асоціативна метафора в Анатолія Мойсієнка поєднує віддалені сфери через подібність, яку читач має “добудувати” мисленнєво: **дощ** → асоціація зі “штрихами”, “лініями” (бо дощ падає навскіс); **осінь** → аркуш ватману (барви листя уподібнені до “золотого” тла), **доля** → текст, який пишеться на цьому аркуші, але фіксований не чорнилом, а болем, дощем. Таким чином **дощ** стає “писарем”, “осінь” – “папером”, а “доля” – тим, що фіксуване. Безперечно, що це образи асоціативні, і саме вони творять метафори. Не менш істотним є емоційний ефект із контрастуванням *Чорно біло і чорно боляче*, де стрижнем постає гра на

поєднанні кольорів і відчуттів: колір (*чорно-біле* письмо) переходить в емоцію (*чорно боляче*). У цьому разі асоціація ґрунтована на подібності зорового (штрихи, лінії, кольори) та емоційного (зболіле, неприкаяне, невокоскане), тому метафора працює не лише на рівні зорової аналогії, а й переносить її в мовленнєвопсихологічний вимір, набуваючи в цьому разі авторської лінгвоіндивідуалізації (Загнітко, 2017, с. 17, 25, 35).

Отже, у поезії “*Дощі навскісні...*” *дощ* → асоціюється з лініями → переноситься у сферу письма, малювання; *осінь* → асоціюється з ватманом, тлом; *життя / доля* → асоціюється з текстом, який з’являється на аркуші, але “написаний” болем, випадковістю, некерованістю, що формує цілісний образ, де життя як рукопис на аркуші осені, зафіксований дощем і чорний від болю.

4. Національно-архетипна метафорика: образ хати

4.1. Хата як універсальний символ (поезія “*А та хата – Хата на канатах...*”). Лексема *хата* розгортається як багатовимірний культурний знак. Початкова метафора *Хата на канатах* формує образ легкості, нематеріальності, навіть польоту, далі з’являється мотив свободи: *будь-де летите*. Автор грає зі звуком, асоціаціями й культурними кодами, перетворюючи звичайну *хату* на універсальний символ. Лінійно ж перша метафора *А та хата – / Хата на канатах* виформовує асоціативне поле сприйняття хати як чогось легкого, нематеріального, майже міражного чи небесної оселі, водночас наявна алюзія на дитячі гойдалки, пов’язані з рухливістю, летом. Це символ простору, що виривається з буденності, бо й справді хата (а чи в хаті!) стає “крилатою”, наче літаком чи птахом (*І таланило, коли на латі / Будь-де летите...*), формуючи асоціативне поле польоту, свободи, втечі від земного. Водночас це постає символом долі, оскільки *таланило* означає удачу, яка підносить угору, окрилює.

Аналізована асоціативна множина, де *дуб* як джерело звукового резонансу, що породжує ‘гук, дугу, гудіння’, але *дуга* – це також ‘Округла крива лінія / Те, що має форму округлої кривої лінії’, бо тривалість звучання формує дугу, тому *Ледь дуб / У гіллі — гу!.. / У гудінні — дугу...* актуалізує єднання природи й дому; *дуб* як символ сили й кореня, який тримає ‘хату’ у світі;

звук – як музичний ритм життя. Далі **‘хата’** набуває смислового розширення через ототожнення з ритмом і рухом (*шум у шатах* (наче святковість, життя), *гопака по гатах* (ритм танцю, що посилює й лексема ‘гопака’ у значенні прислівника)): *Хата – шум у шатах*. / *Хата – гопака по гатах*, де формоване асоціативне поле осердя культури, свят, енергії. Лексема **‘хата’** у цьому контексті набуває метонімічного значення, постаючи живим організмом, наповненим музикою й рухом, її метафорика функційно навантажена, тобто постає поєднання метонімічності й метафоричності, їх синтез.

Фінальні метафори в поетичних рядках *Хата – чумакам у чатах*. / *Хата – пракут у Карпатах* ґрунтовані на предикатному потенціалі локативності: **хата** як місце зустрічі й прихистку: для чумаків – мандрівників; як *пракут* у Карпатах (першооснова, колиска) зі стійким асоціативним полем: **хата** – центр національної пам’яті, архетип, що єднає минуле й сучасність, символ України, її першоелемент (*пракут*). Таким чином, в аналізованій поезії **хата** є універсальною метафорою: *простір свободи* (хата на канатах, хата літає), *природна гармонія* (звук дуба, гудіння), *ритм культури* (гопак, шум у шатах), *пам’ять і витоки* (чумаківський прихисток, пракут Карпат). Хата в Анатолія Мойсієнка не зводиться до матеріального дому, тому що вона постає як космос українства, яскрава жива сутність, яка містить у собі рух, музику, історію, пам’ять і духовність.

Якщо порівнювати дві поезії “*А літо сліпо спішило в осінь...*” і “*А та хата – Хата на канатах...*”, то потрібно констатувати, що стрижневими образами є: у першій – пори року, час, природа (сонце, серпень, вересень, вітер, мак, павутинка), а в другій – усе зосереджене на хаті як універсальному символі, який постає в різних метафоричних та метонімічних іпостасях. Обидва тексти побудовані на персоніфікації, тому що літо й серпень уособлені як істоти; хата теж живе, рухається, танцює, гуде, природа й побутові реалії виходять за межі конкретики й набувають космічного та культурного значення.

У вірші “*А літо сліпо спішило в осінь...*” основна тема –плинність і неминучість часу, перехід від літа до осені,

молодості до зрілості, а в “*А та хата – Хата на канатах...*” – час не прямий, але уміщений у культурній пам’яті: *чумаківські чати, пракут у Карпатах* → минуле, витоки, традиція, де в першій показаний час у русі (динаміка пір року), а в другому вірші – час як вічність, пам’ять (хата як архетип, що живе в поколіннях). Для першої поезії образами притаманний універсально-філософський характер (природа, космос, вічність), але осінь і серпень можна відчитати як алюзії на національний характер: наївність, довірливість, і водночас неминучість втрат, а в другій – культурний вимір очевидний: хата – осередок культури, історії, національної ідентичності. Цілком очевидно, що в першому тексті національне прочитуване опосередковано (через мотиви землі, врожаю), а в другій – прямо й символічно (хата як *пракут* України).

Поезії “*А літо сліпо спішило в осінь...*” і “*А та хата – Хата на канатах...*” засвідчують також різну звукову та ритмічну організації: у першій звукова гра не домінує, хоча наявна певна мелодика “гудіння”, “павутинка срібна”, що відтворюють ніжність, а в другій звук стає конструктивним принципом: *гу – дугу – дугує – гуд, шум у шатах, гопак по гатах*. Це не лише метафора, а й музика мови, перетворення поезії на гру звуку. У першій поезії звукова образність підтримує зміст (м’який перехід від літа до осені), а в другій – звук є окремим смислом: ритм = життя хати, культури, народу.

Таким чином, “*А літо сліпо спішило в осінь...*” – це медитативна поезія про час,плинність, красу і фатальність життя, метафори в поезії універсальні: пори року, природа, вічність, а вірш “*А та хата – Хата на канатах...*” – текст-маніфест, де ‘хата’ перетворюється на багатовимірний символ України, її культури, музики, історії. Водночас обидві поезії показують дві основні домінанти Мойсієнкової метафорики: космічно-філософська (час, цикл, вічність) та національно-архетипна (хата, Карпати, чумаки, гопак).

5. Експресивно-синтаксичні механізми інтенсифікації метафори

5.1. Зооморфізація і космічний зсув (“Ніч ящірка...”).

У поезії “*Ніч ящірка / Лапи темноти / Волочить міжстрав’ям, /*

Зоставивши За обрієм / Зелене / Стебло / Хвоста” асоціативна метафора функціонує як спосіб поєднання віддалених образів через несподівані аналогії, де *ніч* постає у вигляді ящірки, що має *лапи темноти* й *волочить міжстрав’ям* свій довгий хвіст, залишаючи його зеленим за обрієм. Поет поєднує зооморфний образ (*ящірки*) з природним явищем (*ніччю*). Наразі це не пряме порівняння, а метафорична асоціація: ніч поводить ся як істота, що дає змогу “оживити” ніч і показати її динаміку – вона рухається, змінюється, залишає сліди. Внаслідок цього природний цикл (зміна дня й ночі) постає як сценарна подія з космічним підтекстом.

Асоціативна сила метафори посилена її поняттєвими ланцюгами: *Ніч – ящірка*, де обидві мають властивість бути пласкими, розтікатися поверхнею, приховуватися в темряві, пор.: *Лапи темноти*: ніч накриває землю, наче лапи тварини, створюючи відчуття тиску й охоплення; *Зелене стебло хвоста*: асоціація з ящіркою, яка, втікаючи, може залишати хвіст, поєднується з образом обрію, де ще світиться залишок вечірнього світла (*зелена смуга заходу*).

Метафора формує ефект багатоплановості, з-поміж яких заслуговують на увагу: візуальний, адже перед очима постає ніч, що повзе між травою, наче плазун; емоційний, тому що виникає відчуття тихої загрози чи втаємничення; космічний, оскільки у хвості нічної “ящірки” залишається знак переходу дня в ніч, нагадування про рух часу ($\leftrightarrow$ часоплин). Загалом у поезії “*Ніч ящірка...*” асоціативна метафора не просто прикрашає текст, а структурує його: завдяки їй *ніч* стає подією, дією, живою силою. Вона поєднує природний цикл (зміни дня й ночі) з архетипним образом тварини, що підкреслює загадковість світу.

5.2. Вітровіяння як асоціативно-метафоричний ґрунт. У поетичній збірці “*Леза зел*” функційно насиченою постає лексема ‘вітер’ поруч з іменником ‘леза’, втілюючи у відповідних метафорах стихійну силу, свободу й рух, і часто саме останній керує смыслом рядка, а не лише підсилює інший образ. Так, у поезії “*Вітер*” у рядках *Ходить вітер навкруги, / Гонить хвилю з берегів, / Задира стогам шапки ...* ‘вітер’ – активний агент: *ходить, гонить, задира, вгамувавсь*. Діючи сам по собі,

своєю силою, вітер викликає рух у природі (*гонить хвилю, задира стогам шапки*), змінює стан речей, створює напругу, динаміку. У вірші “*А літо сліпо спішило в осінь...*” вітер уже не просто тло: він гукає, стає голосом серед природи, утворює звукове середовище (*гугнів ... вітер*), через ‘вітер’ передається атмосфера руху, зміни, можливого неспокою чи очікування, тому що він впливає на предмети (мак, голови маку), визначає ставлення до них. ‘Вітер’ не просто існує, він робить щось – рухає, змінює, гугнить, що й формує його стрижневі ознаки. Врешті-решт, вітер у поетичному мовленні митця є рушієм, активним началом процесу – руху, динаміки, що символізують змінність, вітрові-війність як вияв постійної симетричної / асиметричної гри.

‘Вітер’ часто в поезії Анатолія Мойсієнка є символом змін, часу, внутрішнього руху, стихії, яка не підконтрольна, тому він створює контраст зі статичними образами природи. Саме через нього підсилюється або конфлікт, або меланхолія, або захоплення, у силу чого через його асоціативне поле автор досягає відповідного емоційного ефекту, пор.: *Ходить вітер навкруги, / Гонить хвилю з берегів, / Задира стогам шапки ... / З гір несе льодовики ... / ... Лиш під вечір вгамувавсь*, де фінальний вияв поведінки вітру ‘вгамувавсь’ передає кінцевий вияв його процесуальності, що свідчить про народження відчуття завершення руху, настання тиші як однозначного стану спокою й уможливлення філософського осмислення буттєвості. Завдяки вітрові до цього контрасту приходить відчуття змін, нестабільності → потім спокою.

5.3. Дегуманізаційна метафора (“*Плаский лінолеум облич...*”). У вірші “*Плаский лінолеум облич – / Без віч, без губ – / Як згуба світу, / Як сто тисяч згуб / Світові*” образ плаского лінолеуму (*Плаский лінолеум облич*) асоційований із чимось штучним, бездушним, механічним, де лінолеум – матеріал холодний, неприродний, позбавлений фактури “живої” матерії, переносючи властивості штучного матеріалу на людське та напрацьовуючи ефект холодної поверхні й нівеляції індивідуальності. Коли ж він уподібнюваний до обличчя, то це перетворює людську подобу на “пласку поверхню”, позбавлену глибини й унікальності, де наявна редукція людського – нівелювання індивідуальності.

У конструкції *Без віч, без губ* виформований образ відсутності основних органів комунікації та виразу: очей (погляду, духовности, пізнання) та вуст (слова, поцілунку, емоційности), у силу чого редуція посилює *дегуманізаційний ефект*: постають обличчя, що більше не можуть дивитися чи говорити, тому що вони знеособлені, zdeформовані, постаючи виявом “гвинтикової” особности, сама ж індивідуальність нічого не вартує, бо як така цілком знівельована.

Алгоритм використаних метафор уможлиблює співвіднесення образу зі *згубою світу* та навіть *сто тисяч згуб світові*, тому виникає масштабне узагальнення: мертва, плоска поверхня стає символом цивілізаційного краху, тотальної втрати людського й духовного начал. Повтор (*згуба* → *сто тисяч згуб*) надає текстові експресивного підсилення, створює ефект наростання катастрофічності.

Асоціативна метафора функціонує в поезії “*Плаский лінолеум облич...*” як концентрований енергетичний вузол, що: редукує індивідуальне до неживого, штучного; виносить локальний образ на рівень глобального, екзистенційного (*згуба світу*); породжує відчуття безвиході, краху, апокаліпсису; емоційно впливає на адресата, викликаючи образ майбуття без людського тепла й глибини, особности, самоти, впізнаваности та ін. Узагальнення як *згуба світу*, / як *сто тисяч згуб* реалізує наростання катастрофічності, де локальний образ розширюється до цивілізаційного діагнозу.

Отже, силове навантаження цієї метафорики полягає у створенні *тотальної деструкції людського в образі світу*, де обличчя стає *плоским лінолеумом* – і таке перетворення сприймається не лише як естетичний прийом, а як знак духовної катастрофи.

5.4. Іронічне коло повторення (“Нові – як старі...”). У поезії “*Нові – / Як старі. / Як старі – / Плодять / Міфи нові. / Як старі – / Новошкодять*” силове поле асоціативної метафори розгортається через повторювану паралель між “новим” і “старим”. У центрі метафоричного поля міститься тотожність: усе нове виявляється не таким аж новим, а лише варіацією старого, що створює напругу між очікуваним оновленням і реальним повторенням уже відомого. Істотним є функціонування

асоціативного кола: *Плодять Міфи*, де нове мислиться як відтворення старих ілюзій, тому асоціативне поле вибудовуване довкола ідеї цикловості, самовідтворення, міфотворення. *Новошкодять* – неологізм, який поєднує “нове” і “шкоду”, відкриваючи поле асоціацій до ідеї, що новизна не тільки не рятує, а ще й шкодить, причому так само, як і старе. У цьому протиставленні вияскравлені дихотомії та парадокси. Метафора спрямована на викриття останніх: “нове” виявляється лише повторенням “старого”, а тому очікувана енергія розвитку перетворювана на енергію застою. Аналізоване асоціативне поле поєднує: *рух / прогрес* → *застій / повтор, оновлення* → *плідіння тих самих міфів, надія на краще* → *шкода від нового*.

Силове поле метафори тяжіє до іронічного викриття: за зовнішнім оновленням (“нові”) приховується стара сутність, що відтворює міфологеми, які приносять шкоду. Енергія метафори розгортається у векторі “нове = старе → міфотворення → шкода”. Силове поле асоціативної метафори в поетичному тексті “*Нові – Як старі...*” можна описати як замкнене коло повторення, де “нове” виявляється оманливою копією “старого”. Метафорика руйнує ілюзію прогресу, натомість вибудовує образ нескінченного повернення й повторної шкоди.

Аналіз розширеної схеми силового поля асоціативної метафори уможливує встановлення окремих стрижневих осей: 1) “*нові – старі*”: нове від самого початку прирівнюється до старого, що відображене як стрижнева вісь, де “нове” енергії прогресу й підкреслює цикловість історії. Емоційна ж проекція охоплює асоційованість “нового” з надією, проте ця надія одразу ж виявляється хибною; 2) від “старого” до наслідків, де від “старого” розходяться два вектори: “*старі* → *міфи нові*”, а старе відтворює нові ілюзії, нові легенди. Це поле ілюзії, яке маскує справжню сутність; 3) “*Старі* → *Новошкодять*”, де підкреслюваний деструктивний аспект: новизна лише поглиблює шкоду. Емоційна проекція: “*Міфи нові*” → ілюзія (оманлива картинка, яка містить привабливість, але без сенсу); “*Новошкодять*” → шкода, тобто негативний результат, біль, руйнування. Істотним постає зображення емоційного руху.

Якщо розглядати рух за схемою як психологічну траєкторію, то він виглядає так: надія (нове) → ілюзія (міфотворення) → розчарування (бо старе повторюється) → шкода (негативні наслідки). Такий ланцюг емоцій окреслює драматизм тексту: надія на оновлення обертається замкненим колом повторів і шкоди.

Силове поле асоціативної метафори в поезії функціонує як замкнена система, у якій нове завжди повертається в старе (пор.: [Потебня, 1992, с. 45,87, 101]), а емоційний спектр рухається від надії до шкоди. Це підсилює іронічний та критичний пафос вірша: у світі, де нове є лише копією старого, прогрес ілюзорний, а наслідки – руйнівні.

Дискусія і висновки

Стрижневі метафори поезії Анатолія Мойсієнка функціонують як смислові осі, що організують асоціативні поля і забезпечують багатопланову семантичну перспективу. Ядрові образи (ріка, золото, вітер, хата, ніч) інтегрують природне, екзистенційне, національне й космічне. Важливим чинником інтенсифікації метафори постають синтаксично-інтонаційні засоби, зокрема вставлені конструкції, повтор, вигук, ритмічний злам, які не лише підсилюють експресію, а й стають способом іконічного відтворення стихійности образу.

Дослідження метафори як смислової осі в поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка засвідчує, що його ідіостиль вибудований не на локальній образності, а на системному функціонуванні стрижневих метафор, які виконують роль текстотвірних домінант. У межах проаналізованих поезій метафора перестає бути декоративним тропом і набуває статусу концептуального ядра, що організовує тематичні, композиційні та інтонаційні параметри твору.

Виявлено, що кожна стрижнева метафора (ріка, вітер, золото, хата, ніч, час) формує асоціативне поле з чіткою структурою: ядро – доменні проєкції – периферія. Саме через доменні переходи (природне → екзистенційне → національно-архетипне → космічне) здійснюване семантичне ущільнення тексту. У цьому аспекті метафора функціонує як механізм когнітивного моделювання реальності, де природний образ постає посередником між індивідуальним досвідом і колективною пам'яттю.

Особливо показовою є модель ріки, яка поєднує в собі одразу декілька вимірів – форму письма, життєплин, національну стихію та космічний рух. Подібна багатовекторність підтверджує, що метафорика творчої манери Анатолія Мойсієнка має не лінійний, а мережевий характер (пор. думку Жиля Фоконьє і Марка Тернера [Fauconnier, & Turner, 2008, р. 98]). Образ не замикається в одному значенні, а розгортається в полі напруги між формою й змістом, індивідуальним і колективним, земним і трансцендентним.

Важливим результатом є встановлення ролі інтонаційно-синтаксичних механізмів у процесі інтенсифікації метафори. Вставлені конструкції, повтори, вигуки та ритмічні злами виконують не лише експресивну, а й іконічну функцію, відтворюючи енергію образу на рівні звучання. Таким чином, семантична й ритмічна організація тексту виявляються взаємопов'язаними складниками єдиного смислотворчого процесу.

У ширшому теоретичному контексті результати дослідження підтверджують доцільність розгляду метафори як структуротвірного чинника поетичного тексту. Запропонована модель аналізу (смилова вісь – асоціативне поле – доменні переходи – інтонаційна іконічність) може бути застосована до вивчення ідіостилю інших сучасних українських поетів, а також до корпусного аналізу поетичної метафорики.

Отже, у поезії Анатолія Мойсієнка метафора функціонує як концептуальний і композиційний центр, що інтегрує природне, національне, екзистенційне й космічне в єдину семантичну систему. Асоціативні поля забезпечують багатовекторність образу, а інтонаційно-синтаксичні засоби формують його драматургію. Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом метафоричних домінант у сучасній українській поезії та створенням цілісного словника стрижневих поетичних метафор, що сприятиме розбудові метафоричної лексикографії як окремого напрямку лінгвопоетичних студій.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Мойсієнко, А. (1998). *Сонети і верлібри*. Довіра.

Мойсієнко, А. (1999). *Віче мечів: паліндроми, або раки літеральні*. За друга.

- Мойсієнко, А. (2006). *Вибране: поезії і переклади*. Фенікс.
Мойсієнко, А. (2016). *Леза зел. Книга верлібрів*. Дивосвіт.
Мойсієнко, А. (2025). *Повні тексти творів*. <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=346>

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Moisienko, A. (1998). *Sonnets and verlibris*. Dovira [in Ukrainian].
Moisienko, A. (1999). *The Council of Swords: Palindromes, or Literal Crayfish*. Zadruha [in Ukrainian].
Moisienko, A. (2006). *Selected: Poems and Translations*. Feniks [in Ukrainian].
Moisienko, A. (2016). *Blades of Green. The Book of Verlibris*. Dyvosvit [in Ukrainian].
Moisienko, A. (2025). *Full Texts of Works* [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=346>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Загнітко, А. (2017). *Теорія лінгвоперсонології*. Нілан-Лтд.
Загнітко, А. (2023). *Лінгвістика тексту. Теорія і практикум*. Вид. 3-тє, випр. і доп. Твори.
Овсієнко, А.С. (2018). Метафора в сучасному мовознавстві: тлумачення та класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*, 32(3), 105–109. https://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v32/part_3/31.pdf
Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Вид-во Укр. Вільної АН.
Black, M. (1952). *Models and metaphors: studies in language and Philosophy*. Cornell University Press. <https://surl.li/orwgsh>
Fauconnier, G., & Turner, M. (2008). *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.
Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
Richards, I. A. (2001). *The philosophy of rhetoric*. Oxford University Press. <https://surl.li/mmfwfx>

REFERENCES

- Black, M. (1962). *Models and metaphors: studies in language and philosophy*. Cornell University Press. <https://surl.li/orwgsh>
Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

Ovsiienko, A. S. (2018). Metaphor in modern linguistics: Interpretation and classifications. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology"*, 32(3), 105–109. https://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v32/part_3/31.pdf [in Ukrainian].

Potebnia, O. (1992). *Language. Nationality. Denationalization*. Ukrainian Free Academy of Sciences [in Ukrainian].

Richards, I. A. (2001). *The philosophy of rhetoric*. Oxford University Press. <https://surl.li/mmwfwx>

Zahnitko, A. (2017). *Theory of linguopersonology*. Nilan-Ltd [in Ukrainian].

Zahnitko, A. (2023). *Linguistics of the text. Theory and workshop* (3rd ed.). Tvory [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 04.03.26

Прорецензовано / Revised: 18.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

Anatoliy ZAHNITKO, DSi (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0001-7398-6091

e-mail: a.zagnitko@gmail.com, a.zagnitko@donnu.edu.ua

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

METAPHOR AS A SEMANTIC AXIS IN ANATOLII MOISIENKO'S POETRY: ASSOCIATIVE AND INTONATIONAL DIMENSIONS

Background. The article is devoted to the study of metaphor as a semantic axis in the poetic speech of Anatolii Mosiienko. Its relevance is determined by the need for a systematic description of meaning-making mechanisms in contemporary Ukrainian poetry, specifically the role of core metaphors in the formation of associative fields and the semantic architectonics of the work. The aim of the research is to elucidate the functions of metaphor as a structural factor of the poetic text, to identify the mechanisms of unfolding associative fields, and to outline the role of intonational and syntactic tools in enhancing metaphorical expression.

Methods. The methodological framework comprises a comprehensive linguo-poetic approach combining semantic-stylistic, cognitive-discursive, and text-linguistic analyses. The study employs the modelling of associative fields based on the "nucleus – domain projections – periphery" principle, the reconstruction of semantic transition vectors (natural – existential – national-

archetypal – sacred), as well as the analysis of intonational and syntactic iconicity (parenthetical constructions, repetition, interjection, rhythmic break).

Results. *It has been established that core images (river, wind, gold, house, night, time/eternity) function as semantic axes around which the thematic blocks of poetry are organised. The image of the river emerges as a model of writing, the flow of life, and the national element; gold forms a synthetic symbol of beauty, fading, and spiritual value; the house acquires the status of a national archetype; the wind represents the dynamics of history and internal movement; night and time structure the cosmic-existential dimension. Mechanisms of metaphor intensification through anthropomorphism, zoomorphism, metonymization, and neologization are identified, alongside intonational breaks and repetitions that iconically reproduce the elemental nature of the image. It is found that the author's metaphoricality is based on synaesthesia of perception, where visual images are transformed into sound and tactile ones, creating a multidimensional space of the poem. Particular attention is paid to the mechanism of interaction between metaphorical transfer and intonational pauses, which allows for emphasis on hidden semantic overtones.*

Conclusions. *Metaphor in Anatolii Mosiienko's poetry appears not as a local trope, but as a text-forming conceptual dominant that shapes the semantic architectonics of the work. Associative fields ensure the multi-vector unfolding of the image and integrate natural, personal, national, and cosmic principles. Intonational and syntactic tools serve as semantic catalysts, enhancing the dramaturgy and expression of poetic speech. It is proved that the associative potential of A. Mosiienko's poetic word is realised through an extensive system of metaphorical connections that form a unique individual authorial style. Prospects for further research are traced in a deeper study of the interaction between metaphorical models and the phono-semantic level of the poetic text.*

Key words: *metaphor, semantic axis, associative field, idiostyle, linguo-poetics, intonational iconicity, Anatolii Moisiienko's idiostyle.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Олена МАЛЕНКО, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4753-0036

e-mail: malenalingva@gmail.com

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, Харків, Україна

ВІД ОБРАЗНОГО СЛОВА ДО ФІЛОСОФСЬКОГО СЕНСУ (ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЕТИЧНИХ НАРАТИВІВ)

Вступ. Тексти філософської поезії репрезентують складні онтологічні сенси, пов'язані із законами світовлаштування й людського буття, що перебігає в багатовимірних екзистенційних координатах, у межах яких – феномени життя, смерті, свободи, суспільних ідеалів. Омовлення цих сенсів здійснюється відповідною лінгвостилістичною організацією поетичного наративу, зазвичай металогійного, алегорійного, символічного. У межах кожної з національних художніх картин світу виробилися свої лексико-семантичні ресурси, здатні як транслювати інформацію складного онтологічного змісту, так і продукувати релевантні смислові інтерпретації. Обрані зразки української філософської поезії XX – поч. XXI ст. (контексти М. Бажана, Н. Білоцерківець, М. Вінграновського, С. Жадана, В. Калашиника, К. Калитко, Л. Костенко, А. Мойсієнка, В. Стуса та ін.) містять певні сенсотвірні універсалії – лексеми відповідних семіокодів з усталеним символічно-алегорійним наповненням, яке забезпечує оптимальне входження реципієнта в смислові площини контексту. Такою сенсотвірною універсалією є лексема **сніг**, частотна в поетичних філософських наративах. Метою розвідки є опис семантико-стилістичних та сенсотвірних характеристик слова-образу **сніг** відповідно до його функцій в авторському наративі (реалізація філософських мотивів).

Методи. Для досягнення очікуваних результатів дослідження були використані методи дефініційного аналізу, компонентного аналізу, дистрибутивного аналізу, описовий метод, інтерпретаційно-текстовий аналіз.

Результати. Лексема **сніг** у поетичних філософських наративах оприявнює свій сенсотвірний потенціал через актуалізовану внутрішню форму, тобто образ, що акумулює уявлення українців про сніг як природний феномен з такими характеристиками: білий колір,

блискучість, легкість, стишеність, густота, тривалість падіння, здатність замінити все довкола того. Ці властивості снігу в художній лінгвосвідомості трансформувалися в метафізичні асоціації філософської семантики: білий сніг – святість, чистота; падіння снігу як плинність і неперервність буття; білий покрив снігу, що замінив усе довкола, як забуття й водночас пам'ять (антитетичність); усепроникність снігу, що падає з небес, як усепроникність любові, що приходить до людини як дар Божий. Ця символічність та алегоричність снігу зреалізована в наративах філософської лірики частотними образними моделями з лексичною домінантою **сніг**, які для українського читача доступні у смислових верифікаціях, наближених до авторських задумів. Білий колір снігу, його легкість, просторовість зумовили появу перифрастичних моделей снігу в художній картині філософської лірики: **сніг – білим по білому, білий саван, біла пустеля, біле пір'я, білий вальс, Біле Братство** та ін. Для творення метафоризованих метафізичних образів снігу (сніг – чистота, святість, забуття / пам'ять, буття, любов) автори використовують ресурс різних донорських зон, зокрема денотатів і сигніфікатів, які надають образіві снігу конкретно-чуттєвого унаочнення й емоційного наповнення.

Висновки. Дослідження сенсовірного ресурсу слова-образу **сніг** у зразках української філософської поезії засвідчили: лексеми біоморфного семіокоду є продуктивними у творенні, сприйманні й інтерпретації філософських сенсів, що зумовлене характером художньої свідомості українців – міфопоетичної, зануреної у світ природи як архетипної матриці.

Ключові слова: філософська лірика, поетичний наратив, онтологічні сенси, слово-образ **сніг**, біоморфний семіокод, смислова інтерпретація.

Вступ

Поезія як царина художнього мовомислення має іманентні ознаки філософичності, споглядальності, медитативності, які виводять поетичний текст у ширший вимір, насамперед буттєвий, екзистенційний. Виокремлення в межах поезії як мистецтва слова філософської лірики свідчить про сформований упродовж тривалого часу досвід естетичного осмислення митцями різних часів і культур законів світовлаштування й світоупорядкування, які певною мірою є універсальними для людства

й апелюють до феноменів життя й смерті, любові, свободи, суспільних ідеалів і буттєвих цінностей. Європейська практика філософської інтерпретації буття своїми витокami має античні, зокрема грецькі вчення про змінність іплинність усього суцього (Геракліт) і навпаки, його статичність (Парменід), атомарність (Демокрит), дуалістичність (Платон: буття є світом ідей, нато-мість матеріальне постає його тінню) і нарешті про буття як сутність, природу речей (Аристотель).

З початків формування жанру філософської поезії в її різних художніх версіях постає цілий комплекс світоглядних мотивів, пов'язаних з пізнанням сутнісних характеристик буття, об'єктивованого в часі й просторі, та його закономірностей. Власне, це окреслює предмет і самої філософії, яка спирається на засади раціонального занурення в онтологічний контекст, оперуючи логізмами, умовиводами й судженнями (науковий наратив), які за умов релевантного сприймання їхнього змісту є зрозумілими для смислового декодування. Інша річ – художній наратив філософської поезії, де раціональна інформація (рефлексія) представлена образно, символно, з опорою на асоціативність та алегорійність, де автор омовлює власну світоглядну візію, вибудовуючи індивідуальну систему ціннісних онтологічних координат. Чи прозорий такий контекст для читацької верифікації авторських сенсів без ризиків дистанціюватися від них? Чи виробив дискурс філософського поетичного мовомислення певні художні патерни як повторювані (частотні) словесно-образні моделі, смислові конотації яких не тільки структурують зміст поетичної інформації, але й удоступнюють входження читача в подекуди складний для рецепції та подальшої смислової верифікації текст?

Ці питання виходять на рівень читацької інтерпретації змісту й сенсів поетичного тексту, що на сьогодні є *актуальною* науковою проблемою, адже торкається тривимірної площини *автор – текст – читач*. Означена проблема має сформований упродовж років дослідницький досвід, представлений у працях українських та світових учених-філологів. Анналі наукової рецепції питань сприймання й інтерпретації поетичного тексту

вкорінені в концепціях Олександра Потебні та його послідовників, які розробляли засади психологічного напрямку у вивченні мови, зокрема поетичної. Це положення про те, що мистецтво слова є продуктом духовної діяльності людини в царині естетичного й ціннісного освоєння світу, а процеси сприймання й смислової верифікації змісту художнього тексту, окрім суто мовних чинників, залежать від цілого комплексу інших передумов, як-от: когнітивні ресурси реципієнта, його обізнаність із контекстом епохи, емпіричний та емоційний досвід (апперцептивний вимір). Власне, ідеться про взаємодію дихотомійної пари *автор – читач*, кожен з яких постає як конкретна художня свідомість, підпорядкована певним принципам, що структурують “логіку поетичної уяви, побудову художнього дискурсу, формування й функціонування поетичних фігур” [Воробйова, 2004, с. 19]. В українському мовознавстві проблеми творення-сприймання поетичного тексту були висвітлені в працях професорів О. Воробйової, С. Єрмоленко, В. Калашника, Л. Кравець, Л. Лисиченко, О. Маленко, А. Мойсієнка, Г. Сюти та ін. Західна практика наукового осмислення проблеми представлена розвідками Р. Барта, Г. Гадамера, П. Рікера, Ч. Філлмора та ін.

Об’єктом лінгвістичного вивчення художньої свідомості, репрезентованої поетичною мовою, є різнорівневі тексти, з-поміж яких – поезії, представлені епічно-емоційними наративами, і поезії, представлені рефлексивно-медитативними наративами. Перші більш удоступнені для входження читача в художню ситуацію та сприймання її авторського смислового й емоційно-експресивного навантаження. У такому разі поетичний текст, за концепцією Анатолія Мойсієнка, постає як “апперцепційна система, що характеризується корелятивністю зв’язку ‘першочергово освоєне в контексті – сприйняте на основі попереднього’”. Особливо виразно апперцепційний потенціал поетичного тексту простежується на лексико-семантичному рівні” [Мойсієнко, 2006, с. 16–17]. Узгоджується із цим і думка Чарльза Філлмора, який, віддаючи належне лексичному й граматичному матеріалу як тканині тексту, значної ваги в його смисловій верифікації надавав досвідові реципієнта, його знанням про світ і здатності

розуміти наміри автора [Fillmore, 1982]. Тобто для коректної, наближеної до авторського задуму інтерпретації сенсів поетичного тексту першого типу ваги набуває власний досвід читача – чуттєвого й емоційного переживання представлених автором сюжетів, за якими розгортаються знайомі картини, що породжують відповідні асоціації, уявлення, емоційні реакції. Але чи спрацьовують ці механізми в сприйманні, розумінні та коректній, тобто наближеній до авторського задуму, верифікації філософської лірики, презентованої найчастіше жанрами рефлексії та медитації? Зазвичай у таких текстах немає епічної осі з відповідною емоційністю / експресивністю, є раціональний, емоційно спокійний, споглядальний наратив, який постає цілісним сенсотвірним конструктором, декодування якого спирається не стільки на екстралінгвальні чинники (досвід), скільки на мовний матеріал як інструмент творення філософського змісту – узагальненого, абстрагованого, семантично непрозорого, отже складного для рецепції. Символьність та алегорійність такого наративу формується відповідним лексико-семантичним ресурсом, тобто словами, які вже мають закріплену й актуалізовану в лінгвосвідомості семантичну переорієнтацію слова: від узуального денотативного значення до переносного асоціативно-образного з відповідними емоційно-оцінними конотаціями.

Огляд обраних зразків української філософської поезії XX – поч. XXI ст. (поетичні контексти М. Бажана, Н. Білоцерківець, М. Вінграновського, С. Жадана, В. Калашника, К. Калитко, Г. Ковальнової, Л. Костенко, А. Мойсієнка, В. Стуса, Л. Ушкалова, Г. Яновської) виявив певні сенсотвірні універсалії на рівні асоціативно-образного лексико-семантичного ресурсу (лексеми відповідних семіокодів) у творенні філософського поетичного наративу, що є його вербальними маркерами й інструментами смислового входження в авторську рефлексію. Для здійснення лінгвістичного аналізу ми обрали слово *сніг* з його образним та смисловим потенціалом, яке частотно представлене в поетичних контекстах філософського змісту. Тож метою розвідки є опис семантико-стилістичних та сенсотвірних характеристик слова *сніг* відповідно до його функцій в авторському наративі (реа-

лізація філософських мотивів). Така мета передбачає низку завдань, зокрема опис семантичного наповнення слова (узуальне й образне значення; належність до певного семіокоду), його стилістичне обрамлення в поетичному контексті й власне дослідницька інтерпретація смислового навантаження слова-образу *сніг*, тобто верифікація філософських сенсів.

Методи

У поданому дослідженні продуктивними виявилися такі методи: *дефініційного аналізу* (для ідентифікації поняттєвого обсягу обраної лексики як основи асоціативно-образних моделей), метод *компонентного аналізу* (для дослідження семної структури лексичної одиниці з метою віднайдення нових семантичних варіантів слова в контексті), *описовий* метод (для систематизації та інвентаризації обраних мовних одиниць), метод *дистрибутивного аналізу* (для реконструкції смислів ключового слова-образу в контексті завдяки найближчому лексичному оточенню), *інтерпретаційно-текстовий* аналіз (для наукової верифікації обраних лінгвостилістичних засобів та їхньої художньої і текстотвірної функції).

Результати

У літературознавчому дискурсі сформувалося поняття філософської лірики як такого поетичного жанру, що спрямований “на філософське осмислення світу, людини, вияв філософських поглядів ліричного героя на онтологічні та екзистенційні проблеми” [Ковалів, 2007, т. 2, с. 534]. Virізняють філософську лірику “настанови на пізнання сутнісних проблем буття, часу і простору, а також превалювання логізованих узагальнених образів” [Ковалів, 2007, т. 2, с. 534]. Основними мотивами філософської лірики є такі: сенс життя, смерть (танатос) як форма буття, час (вічність), свобода, добро, зло, людина й суспільство. Ці мотиви наявні в зразках філософської поезії Григорія Сковороди, розвинуті далі Тарасом Шевченком, Іваном Франком, Лесею Українкою. Поетичний дискурс української літератури ХХ ст. наскрізно пронизаний філософічністю як осмисленням

людського буття в його індивідуальних та суспільних виявах, художньою артикуляцією проблем митця й свободи творчості. Сьогоднішня українська поезія здебільшого занурена в екзистенційність та рефлексивність, що зумовлене складними умовами українського воєнного буття з його трагедійністю, розірваністю, невизначеністю. Кризові стани суспільства часто мотивують митців на філософське осмислення того, що відбувається й чому; на пошук відповідей про сенси буття під загрозою смерті; на усвідомлення найвагоміших онтологічних цінностей. Про це, напевно, поетична ремарка Мар'яни Пильник [Пильник, б. д]:

Філософія втомлює –
вона забирає легкість,
вішаючи на плечі ваготу питань.
Філософія рятує –
вона дарує легкість,
відчиняючи двері до відповідей.
По який бік зараз ти,
впіймана рибина
у сіті думок...

Вербалізація філософських смислів здебільшого здійснюється металогійним наративом (рідше автологічним), основним масивом якого є тропіка різної семіотичної природи, створена за допомогою відповідних семіокодів. Семіокоди як знаки культури містять інформацію образного змісту, структурують художнє мовомислення, формуючи патерн конкретно-чуттєвих образів-асоціатів – універсальних або релевантних для відповідних культур. До найдавніших універсальних семіокодів культури науковці уналежнюють біоморфний, анімістичний, фетишний, акціональний [Маленко, & Романцова, 2019, с. 165]: біоморфний семіокод омовлений назвами природних об'єктів і явищ; анімістичний – персоніфікованими (одухотвореними) назвами природних реалій; фетишний – назвами фетишизованих артефактів, явищ, частин тіла; акціональний – назвами дій, процесів, рухів, ритуальних дійств. Сформовані в анналах культурного досвіду й інші коди: антропоморфний, сакральний, темпоральний, локативний тощо, які так само продуктивні в словесній творчості, оскільки здатні

формувати відповідні асоціативно-образні моделі, наділені авторськими смислами.

Філософський поетичний дискурс для потреб сенсотвірної архітекτονіки адаптував біоморфний та анімістичний коди (частотні в зразках цього жанру), що має цілком логічне пояснення, укорінене в давній міфопоетичній свідомості. Синкретизм природи й людини властивий архаїчним уявленням людини про свою сутність як органічну частину загальної матері-природи, що втілювалося в численних зразках фольклору в усіх народів. Для української фольклорної культури, зокрема її народнопісенного досвіду, ці семіокоди виявилися цілком продуктивними, що засвідчено наскрізним біоморфно-анімістичним моделюванням образно-стилетвірної системи: метафори персоніфікованих природних стихій, явищ, об'єктів; компаративні й епітетні конструкції; явище психологічного паралелізму. За допомогою знаків біоморфного семіокоду уможливлується переведення конкретно-чуттєвої інформації в мовну, наділену додатковими смисловими та емотивно-оцінними конотаціями.

У металогійному наративі української філософської поезії біоморфний семіокод частотно представлений лексемами *сніг, дощ, небо, земля, вода, ріка, море, вогонь, сонце, трава, птахи, листя* та ін., які формують донорську зону для різнорівневих художніх моделей онтологічного звучання. На когнітивному рівні ці біоморфні знаки легко розпізнаються українською лінгво-свідомістю в їхній узуальній семантиці та образному навантаженні, адже як денотати вони оточують українців, серед них перебігає буття, вони засвоєні ментально як естетичні знаки культури (дискурс національної словесності) й на них виробилися відповідні рецептивні реакції (асоціативні, емоційні, оцінні). Тож навіть у складних філософських наративах ці слова-образи здатні продукувати екзистенційні сенси, які зчитуються й верифікуються читачем.

Проілюструємо наші положення на зразках використання лексеми біоморфного коду *сніг* у творенні рефлексивної контекстної ситуації, у закладанні автором відповідних філософських сенсів та їхньої читацької інтерпретації (вибір цієї лексеми

зумовлений її частотністю в поетичних наративах української філософської лірики). Лексикографічний опис слова: *сніг* (псл. *sněgъ) – ‘атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних кристалів чи пластівців, що становлять собою скупчення таких кристалів; // суцільна маса таких опадів, що лежить на поверхні чого-небудь; // холодний край (перен.)’ [Бусел, 2005, с. 1351]. Основними семами в цих дефініціях є денотативні (‘опади / маса опадів’, ‘білі кристали’), які лише унаочнюють сніг як природне явище без додаткового образного та емоційного навантаження. У творенні ж поетичних образів із лексико-семантичною опорою *сніг* ваги набуває внутрішня форма цього слова, яка, за О. Потебнею, дорівнює образу, символу, і є натяком на відому певному загалу сукупність чуттєвих сприймань [Потебня, 1993, с. 128]. Внутрішня форма забезпечує синкретизм об’єктивного (зовнішня форма слова просякнута об’єктивністю, тобто виробленим у кожній мові спільним розумінням його значення) та суб’єктивного (індивідуальні асоціації як конкретно-чуттєва основа образу). Тобто внутрішня форма слова є фокусом розгалуженої і водночас цілісної системи його образних моделей як у вимірах колективної художньої лінгвосвідомості (спільність уявлень), так і конкретної (індивідуальне бачення світу).

Внутрішня форма слова *сніг* апелює до системи різних рівневих образів, детермінованих різними характеристиками снігу як природного феномену: білий колір, легкість, стисленість, блискучість, густота, тривалість падіння, здатність замітати все довкола та ін. Розгортання емоційно конотованих асоціацій, стимульованих лексемою *сніг*, відбувається в її сприйнятті людиною: сніг – радість (перший сніг, магія зими, зимові свята, Різдво, снігові ігри та ін.), сніг – сум (холод, тяглість зими, зима як певна пауза життя). Сніг магічний: споглядання безперервного падіння снігу може ввести людину в транс, у певні метафізичні стани, за якими усвідомлення онтологічної незбагненності цього явища. Властивості снігу падати беззвучно й повільно сформували у свідомості асоціативний зв’язок з тишею (*сніг* – *тиша*) і сповільненим плином буття; здатність снігу вкривати землю товстим шаром, замітати й

прикривати земний покров змотивувати асоціат *сніг* – *забуття*; є просторова алегорія снігу: засніжені поля без кінця-краю як довга життєва нива. Сюжет зимового народження Христа розширив асоціативний кластер снігу сакральними (біблійними) мотивами, які присутньо теж є філософськими: таїнство снігу як таїнство Різдва; сніг з небес як Божий посил з небес; білий сніг як чистота, цнота (душі). Власне, металогія снігу занурена у площини лінгвософського рівня й тому приваблює митців своїми сенсовісними ресурсами.

Для ілюстрації висловлених тез наведемо контексти з поетичного дискурсу, аналізуючи словесні образи снігу в різних мотивних виявах філософської лірики.

Сакральний (біблійний) мотив як осмислення Божого промислу: сніг – Боже благословіння й Боже провидіння, таїна, книга буття, перебіг буття, випробування долі Богом: *На луз лягло благословіння снігу – / Хитливий переплив і перелив сніжин,* – / *І я мовчу, немов читаю книгу / Великих, тихих, лагідних таїн* [Бажан, 1954]: *Йде перший сніг,* / *немов пророк,* / *в якого серце хворе* [Герасим'юк, б. д.]; *Падає сніг,* *засинає лоза,* / *Тонко ступивши на трави і ріки,* / *Бог роздивляється, як зіслизла* / *В урвище степу обрис шуліки* [Жадан, 1998, с. 54]; *І знову сніг.* / *І янголи Господні* / *Зібралися на крокві цього дому / І дивляться униз – ласкаво й синьо* [Калитко, б. д.]. Маємо різну наративну модель творення сакралізованих авторських сенсів: металогічну (контекстні метафори *благословіння снігу*, *переплив і перелив сніжин*, *книга таїн*; компаративність *перший сніг іде як хворий пророк*, тобто повільно) й автологічну (узуальність використання ключового слова: *йде сніг*, *падає сніг*, *знову сніг*); при цьому емотивне тло контекстів не занурене в християнську апокаліптичність. Натомість у поетичному контексті Ліни Костенко *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер* / *Високовольтна лінія Голгоф* [Костенко, б. д.а] сніг разом із дощем, віхолою, вітром постає випробуванням долі, посланим небесами, і, певною мірою, як спокутування гріхів: сенси творяться за допомогою семантично мотиваційного образу Голгофи як місця тілесно-духовних випробувань, страждань, отже спокути. Спостерігаємо щільну сенсову та емотивно-оцінну кореляцію біоморфного й

сакрального кодів для омовлення авторського метафізичного сприймання снігу в модусах його алегорійності. Для відповідної читацької верифікації цього контексту важливим є культурний потенціал реципієнта, обізнаність з біблійним наративом, розуміння духовно ціннісних вимірів ситуації. Звісно, що такі наративи продукують варіативність смислових інтерпретацій, але наявність у контекстах біблійної лексики спрямовує сенсові вектор у духовні площини.

Загалом, на думку В. Калашника, у поезії (її творенні та сприйманні) <...> є вісь психологічної та духовної орієнтації. При цьому “психологічна орієнтація має здебільшого спонтанний характер і може належати до підсвідомого та вродженого, а орієнтація духовна передбачає свідому творчу активність, що вимагає від людини напруги й зусиль” [Калашник, 2003, с. 34]. Ця теза є певним аргументом для підтвердження особливостей інтерпретації поетичних контекстів з маркерами сакральності, адже для творення сенсів таких філософських наративів читач має бути підготовленим духовно.

Властивий філософській поезії мотив невідворотності й неминучості буття, його плинності й часової визначеності, що втілено в таких семантичних моделях з лексичною домінантою *сніг*: *сніг* як неминучість, як плинний час, як перебіг і закінчення людського існування, як забуття: *Вже неминуче буде сніг / З хвилини на хвилину... / Завіє сніг і наш поріг, / І в полі бадилину* [Вінграновський, б. д.]; *Ти, пізня осене, сумна: / Віщуєш зиму – білий саван. <...> Вже й радість в образі печалі, / І так тривожно пада сніг* [Калашник, 2012, с. 22]; *Зима стоїть, скляна і перкалева. / Метуть сніги. Сніги метуть, метуть* [Костенко, б. д. b]; *І сніг. / Це хронообіг. Снігообіг. <...> Ця заметіль. Це Богові хотілось / Щоб ми уміли цінувати сніг / як час / як подих / як себе самих* (К. Калитко); *Падає сніг. Все віджито й забуто* [Жадан, 1998, с. 54]. Поетична рефлексія снігу як плинності й кінечності часу-життя має відповідне емоційно-чуттєве навантаження в контекстах: тихий сум, легка печаль, внутрішня тривожність, розуміння невідворотності законів існування. Антитетичною сенсово й емотивно до асоціації *сніг* – *забуття* є модель *сніг* – *пам'ять* (пам'ять як

метафізичне буття) у поетичних візіях Анатолія Мойсієнка: *Де на околицях весни / Снігів неспопелимий саван* [Мойсієнко, 2006, с. 4]; *Сніги не тануть довго ... І Чернігів, / І давній спогад, і душа в снігах* [Мойсієнко, 2018, с. 5].

Порівняємо лексико-семантичну сполучуваність *сніг* – *саван* у контекстах В. Калашника й А. Мойсієнка відповідно до образних філософських сенсів: *зима* – *білий саван* [снігу] (завершення буття) і *сніг* – *неспопелимий саван* (пам'ять як продовження буття). Протиставне смислове та емотивне маркування слова *саван* реалізоване епітетними характеристиками, які актуалізують різні асоціативно-символьні коди: *білий саван* – символізує танатос (емоція печалі); *неспопелимий саван* як алюзія до образу неопалимої купини – символізує незнищенність буття (емоція вітальності).

Мотив пам'яті про минуле, що живе у спогадах, асоційований зі снігом і в поетичній картині Василя Стуса: *Шепче лапатий сніг, / д'горі знялась сосна, / стану, зайду за ріг, / ніби нічна мана. / Грає зоря в гіллі, / спогад, мов грім, гримить* [Стус, б. д.а]. Емоційна тональність образного асоціату *сніг як пам'ять* у цьому тексті суголосна печалі й суму за тим минулим, що вже не вернеш – життям, коханням, рідним краєм. І весь вірш пронизаний повторюваним означальним емотивом *сумний*: *на сумнім столі; цюки сумні твої; руки сумні твої*. Наснажують, посилюють емоцію суму й доводять її до емоції розпачу контекстні експресеми: *наспіви-солов'ї – ллються в три ручаї; радосте – не ридай*. Загалом у Стуса *сніг* є наскрізним образом, закріпленим у художній свідомості митця тривалим спогляданням засніженого простору під час перебування в таборах, що відгукувалося болем через самотність, розлуку з родиною й Україною, через несвободу в усьому (від життя до творчості). Тож образ снігу як нездоланного простору несвободи, безвиході, самотності набуває в поета екзистенційного навантаження й апокаліптичності, що досягнуто в поетичному наративі митця як частотністю вживання слова-образу *сніг*, так і відповідним дистрибутивним тлом: лексико-граматичний ресурс підпорядкований авторському наміру дати сильну емоцію “зболілого серця”, мучеництва й водночас стійкості духа у виборюванні

свободи й справедливості, що омовив свого часу Шевченко: “Караюсь, мучуся, але не каюсь”.

Природні характеристики снігу, зокрема його білий колір, легкість, блискучість, у художній картині філософської лірики зумовили появу перифрастичних моделей снігу: *Перерізане світлом вікно / вулиці – білим по білому / аж до болю; у білій білоті* недосягання [Стус, б. д. б]; *Сніги метуть. У вікнах біле мрево. <...> На білий вальс* запрошую дерева [Костенко, б. д. б]; *У Біле Братство увійшли сади: / високі їхні фантастичні руки* [Білоцерківець, 1999, с. 42]; *коли світла ми світла просили / відчинились небесні джерела / і посипалось пір'я біле* [Яновська, 2008, с. 23]; *Летить блакитна сарана в оазу білої пустелі* [Ушкалов, 2001].

Кожна з перифрастичних моделей віддзеркалює характер авторського художнього світосприймання, його унаочнення й лінгвостилістичне втілення. Для Стуса ваги набуває стилістично оздоблене повторами спільнокоренових слів *білий / біле / білота* етномаркування образу: сніг як вишивка білим по білому (решетилівська (полтавська) традиція). Цей етномаркований образ снігу є і в поетичній картині Ганни Ковальової: *Стелеться сніг, ніби хтось вишиває рушник / Білим по білому* [Ковальова, 2021, с. 144]. Тож ця модель на позначення снігу як вишивки *білим по білому* вочевидь закладена в аннали асоціативно-образної лінгвосвідомості українців, що забезпечує її продуктивність у різних авторських наративах. Інтермедіальні контексти властиві поетичній картині Ліни Костенко (музика, живопис, танець), яка створює перифрастичний образ снігу *білий вальс*, що в поєднанні з означено-особовою моделлю (запрошую дерева) гендерно маркує наратив як жіночий (ліризм, чуттєвість, емоційність). Наталка Білоцерківець надає темпоральності контексту з перифрастичним образом снігу, апелюючи до одіозної релігійної організації Біле Братство, учасники якої одягали білий одяг (діяльність цієї есхатологічної секти припадає на 90-ті роки ХХ ст. і пов'язана з драматичними подіями в Софії Київській). Поетка залишає без змін навіть правопис цієї організації: два слова з великої літери. Ганна Яновська творить перифраз снігу семантично прозорим, обираючи донорською

зоною образу семантику легкості снігу, порівнюючи його з пір'ям. Тож у всіх описаних моделях мотиваційною основою є білий колір як унаочнення образу снігу й імпліцитне втілення сакрального сенсу: білий колір як символ духовної чистоти.

Аналізуючи метафору снігу в поетичному дискурсі ХХ ст., Лариса Кравець виявила численні асоціативно-образні моделі, де сніг постає реципієнтним сегментом, на який відбувається перенесення ознак інших денотатів (тобто донорів): *сніг* ← *тканина* (полотно, сукно, парча, рядно); *сніг* ← *одяг* (свитка, кожух, шуба, хустка, шапка, намітка); *сніг* ← *борошно, мука*; *сніг* ← *рослини*; *сніг* ← *вовна, пір'я, пера, пух*; *сніг* ← *волосся* [Кравець, 2012, с. 306–307]. Здебільшого контексти з метафоризованим словом *сніг* попри їхню пейзажну маркованість мають філософське навантаження, сенсовість чого й забезпечує образ снігу в його різних метафізичних, зокрема, екзистенційних, аналогіях. Окрім денотатів, чиї ознаки продукують метафори снігу в поезії, маємо й онтологічну модель *сніг* ← *любов* у вірші Сергія Жадана “Сніг”, де донорську функцію виконує сигніфікат *любов*: *І вже коли ти спиш, починається сніг. / Прийшовши з ночі, / виявившись із нічого <...> Сніг входить до міста так, / як під шкіру входить любов* [Жадан, б. д.]. Наративу (поетичному й прозовому) Жадана властиві деталі, точніше, ампліфіковані деталі, нагромадження яких розгортає унаочнену картину процесуальності буття в його конкретних виявах: подіях, людях, предметах, станах, часові, просторі, цінностях, емоціях. У вірші “Сніг” поет удокладнено ампліфікує просторові об’єкти (усього понад 20), на які сніг *падає до безкінечності, падає до нестями*, засипаючи все місто так само глибоко, як любов заволодіває людиною: */ Глибоко. / До крові. / До сухожилць. / До темних місць, / з яких починається подих*. Цей текст постає як онтологічна версія снігу-любові в синкретизмі тілесного й духовного, раціонального й емоційно-чуттєвого, усвідомленого й незбагненого. Сніг у його всепроникності, безкінечності, глибокості є тим природним дивом, яке дорівнює таїнству любові в її сутнісних проявах.

Багатокомпонентна донорська основа метафоризації снігу як багатосенсового словесного образу свідчить про креативний

потенціал української лінгвосвідомості, що вийшла за межі традиційних аналогій, розширивши когнітивну базу творення оригінальних образних моделей снігу для продукування нових художніх явищ.

Дискусія і висновки

Інтерпретація текстів філософської лірики, насичення їх індивідуальними сенсами має певну рецептивну свободу, зумовлену поетичним наративом – алегорійним, іномовним, який і продукує варіативність смислового декодування. Однак є те, що забезпечує процесам інтерпретації не надто велику автономію щодо авторського задуму, – це лексико-семантичні моделі різних семіокодів зі сформованою і спільною в межах конкретної лінгвосвідомості художньою, образною, символічною семантикою. Завдяки цьому автор і читач перебувають в одній системі сенсотвірних координат, де авторська і читацька рефлексії мають точки перетину. Домінантними в українському поетичному моделюванні стали лексеми біоморфного й анімістичного семіокодів, що зумовлене характером художньої свідомості українців – міфопоетичної, зануреної у світ природи як архетипної матриці. На думку літературознавиці Елеонори Соловей, для українського менталітету з давніх часів характерна внутрішня зближеність художнього і філософського мислення – “поетичне філософування”, основою якого є естетична чутливість і чуттєвість як вияв унікального досвіду індивіда й вихідна точка в раціонально-узагальнювальному осмисленні світу [Соловей, 1998, с. 6]. Загалом, констатує дослідниця, усе українське національне світовідчуття перейнято первинним пантеїзмом, що постає естетичною домінантною української культури [Соловей, 1998, с. 6]. Це й зумовлює здатність українського реципієнта релевантно інтерпретувати складні сенси наших поетичних філософських наративів, адже їхнім мовним матеріалом є слова-образи зі світу природи з усталеною в межах культурної лінгвосвідомості символічністю. Опитування респондентів (студентів) на предмет сприймання і смислової верифікації контекстів філософської лірики з опорою на слово-стимул *сніг* засвідчило, що його асоціативний кластер, укладений колективно, містить

спільні онтологічні смисли, які використовують й українські поети у творенні свого художнього світу: сніг – неперервність і плинність (буття), вічність, застиглий час, безкрайній простір, незбагненність, очищення, освяченість, перемога світла над темрявою, білий покрив як захист, забуття і запаморочення, тиша й мовчання, легкість і невагомість (існування), магія, таїнство, диво, мінливість, краса, засліпленість, зачарування.

Від ментально освоєного образного слова до творення й розуміння сенсів філософського тексту – ця траєкторія не змінна й продуктивна в українському поетичному дискурсі, що свідчить про наявність естетичних та інтелектуальних традицій у національному художньому моделюванні світу.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Бажан, М. (1954). *На луг лягло благословіння снігу*. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1954>

Білоцерківець, Н. (1999). Алергія. Критика.

Вінграновський, М. (б. д.). *Вже неминуче буде сніг*. <https://suspilne.media/culture/917435-poezia-zi-snigom-10-virsiv-ukrainskih-poetiv-ta-poetok-pro-zimu/>

Герасим'юк, В. (б. д.). Перший сніг. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=12801>

Жадан, С. (1998). *Пенси: Вірші*. Майдан.

Жадан С. (б. д.). *Сніг*. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26989>

Калашник, В. (2012). *Осоння осені: вибрана лірика*. Майдан.

Калитко, К. (б. д.). *Часосніг*. <https://suspilne.media/culture/917435-poezia-zi-snigom-10-virsiv-ukrainskih-poetiv-ta-poetok-pro-zimu/>

Ковальова, Г. (2021). *Квіти ностальгії*. Meridian Chernowitz.

Костенко, Л. (б. д.а). *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер*. <https://dovidka.biz.ua/i-doshh-i-snig-i-vihola-i-viter-lina-kostenko/>

Костенко, Л. (б. д.б). *Сніги метуть*. <https://dovidka.biz.ua/virshi-lini-kostenko-pro-zimu>

Мойсієнко, А. (2018). *Синьолім ліхтарів синьоюрій. Книга сонетів. Поезії. Переклади*. Щек.

Пильник, М. (б. д.). *Філософія втомлює*. <https://ua.poetree.club/poems/filosofiya-ce>

Стус, В. (б. д.а). *Палімпсестми*. <https://maysterni.com/publicationphp?id=19391>

Стус, В. (б. д.б). *Вертання*. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=24007>

Ушкалов, Л. (2001). *Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороди*. Акта.

Яновська, Г. (2008). *Волохата книга*. АТОС.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Bazhan, M. (1954). *The blessing of the snow fell on the meadow* [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1954>

Bilotserkivets, N. (1999). *Alerhiia. CRITICA* [in Ukrainian].

Gerasimiyuk, V. (n. d.). *The First Snow* [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=12801>

Kalashnyk, V. (2012). *Autumn sunny place: Selected Lyrics*. Maidan [in Ukrainian].

Kalytko, K. (n. d.). *Time-snow*. [in Ukrainian]. <https://suspilne.media/culture/917435-poezia-zi-snigom-10-virsiv-ukrainskih-poetiv-ta-poetok-pro-zimu/>

Kovaleva, G. (2021). *Flowers of Nostalgia*. Meridian chernowitz [in Ukrainian].

Kostenko, L. (n. d.a). *And rain, and snow, and blizzard, and wind* [in Ukrainian]. <https://dovidka.biz.ua/i-doshh-i-snig-i-vihola-i-viter-lina-kostenko/>

Kostenko, L. (n. d.b). *Snow is falling* [in Ukrainian]. <https://dovidka.biz.ua/virshi-lini-kostenko-pro-zimu>

Pylnyk, M. *Philosophy is tiring* [in Ukrainian]. <https://ua.poetree.club/poems/filosofiya-ce>

Stus, V. (n. d.a). *Palimpsests* [in Ukrainian]. <https://maysterni.com/publication.php?id=19391>

Stus, V. (n. d.b). *Return* [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=24007>

Ushkalov, L. (2001). *Ukrainian Baroque Theology. Seven Etudes about Hryhoriy Skovoroda*. Acta [in Ukrainian].

Vingranovsky, M. (n. d.). *It will inevitably snow* [in Ukrainian]. <https://suspilne.media/culture/917435-poezia-zi-snigom-10-virsiv-ukrainskih-poetiv-ta-poetok-pro-zimu/>

Yanovska, G. (2008). *The Hairy Book*. АТОС [in Ukrainian].

Zhadan, S. (1998). *Pepsi*. Maidan.

Zhadan S. (n. d.). *Snow* [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26989>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бусел, Т. В. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Перун.

Воробйова, О. (2004). Когнітивна поетика: здобутки і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 635, 18–22.

Калашник, В. С. (2003). Мова поезії і картина світу. *Лінгвістичні дослідження*, 10, 30–35. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Ковалів, Ю. І. (2007). *Літературознавча енциклопедія*. Академія.

Кравець, Л. В. (2012). *Динаміка метафори в українській поезії XX ст.* Академія.

Маленко, О. О., & Романцова, Я. В. (2019). Лінгвістичний семіокод сучасної української поезії: метамова, образ, сенс. *Лінгвістичні дослідження*, 51, 162–174. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Мойсієнко, А. К. (2006). *Слово в апперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша*. Сталь.

Потебня, О. О. (1993). *Мысль и язык*. Синто.

Соловей, Е. С. (1998). *Українська філософська лірика*. Юніверс.

Fillmore, Ch. (1982). *Frame Semantics. Linguistics in the morning calm: Select Papers from SICOL – 1981*. Hanshin Publishing Company.

REFERENCES

Busel, T. V. (2005) (Ed.). *Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language*. Perun.

Fillmore, Ch. (1982). *Frame Semantics. Linguistics in the morning calm: Select Papers from SICOL – 1981*. Hanshin Publishing Company [in Korea].

Kalashnyk, V. S. (2003). The Language of Poetry and the Picture of the World. *Linguistic Studies*, 10, 30–35. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].

Kovaliv, Yu. I. (2007). *Literary Encyclopedia*. Akademiiia [in Ukrainian].

Kravets, L. V. (2012). *The Dynamics of Metaphor in Ukrainian Poetry of the 20th Century*. Akademiiia [in Ukrainian].

Malenko, O. O., & Romantsova, Ya. V. (2019). Linguistic semicode of modern Ukrainian poetry: metalanguage, image, meaning. *Linguistic studies*, 51, 162–174. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].

Moisienko, A. K. (2006). *The Word in the Apperception System of a Poetic Text: Decoding Shevchenko's Poem*. Stal [in Ukrainian].

Moisienko, A. (2018). *The Blue Light of Blue-Eyed Lanterns. A Book of Sonnets. Poetry. Translations*. Shchek [in Ukrainian].

Potebnia, O. O. (1993). *Thought and language*. Sinto [in Ukrainian].

Solovey, E. S. (1998). *Ukrainian philosophical lyrics: a textbook for a special course*. Univers [in Ukrainian].

Vorobyova, O. (2004). Cognitive poetics: achievements and prospects. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University*, 635, 18–22 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 18.03.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

Olena MALENKO, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-4753-0036

e-mail: malenalingva@gmail.com

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine

FROM WORD-IMAGE TO PHILOSOPHICAL SENSE (INTERPRETATION OF POETICAL NARRATIVES)

*Background. The texts of philosophical poetry represent complex ontological meanings in the sphere of the world order and human existence, in particular, these are the phenomena of life and death, freedom, and social ideals. The verbalization of these meanings is carried out by the appropriate linguistic-stylistic organization of the poetic narrative, usually metalogical, allegorical, or symbolic. Every national artistic picture of the world has its own lexical and semantic resources capable of transmitting information of complex ontological content and interpreting it relevantly. Selected examples of Ukrainian philosophical poetry of the 20th and early 21st centuries (contexts of M. Bazhan, N. Bilotserkivets, M. Vingranovsky, S. Zhadan, V. Kalashnyk, K. Kalytko, L. Kostenko, A. Moisienko, V. Stus, etc.) contain certain meaning-making universals – lexemes of the corresponding semicodes with a stable symbolic-allegorical content. It is this that ensures the recipient's relevant entry into the semantic planes of the context. Such a sense-making universal is the lexeme **snow**, which is frequent in poetic philosophical narratives. The purpose of the investigation is to describe the semantic-stylistic and sense-making characteristics of the word-image **snow** in accordance with its functions in the author's narrative (realization of philosophical motifs).*

Methods. To achieve the expected results of the study, the following methods were used: definitional analysis, component analysis, distributive analysis, descriptive method, interpretative textual analysis.

Results. *The lexeme snow in poetic philosophical narratives reveals its sense-making potential through an actualized internal form. It accumulates the collective ideas of Ukrainians about snow as a natural phenomenon with the following characteristics: white color, lightness, silence, brilliance, density, duration of fall, ability to sweep everything around, etc. These properties of snow in artistic linguistic consciousness have been transformed into metaphysical associations of philosophical semantics: white snow – holiness, purity; falling snow as the fluidity and continuity of being; the white cover of snow that swept everything around, as oblivion and at the same time memory (antithetic); the omnipresence of snow falling from the sky, as the omnipresence of love that comes to man as a gift from God. Such symbolism and allegory of snow is realized in narratives of philosophical lyrics by frequent figurative models with the lexical dominant snow, which are available to the Ukrainian reader in semantic verifications close to the author's intentions. The white color of snow, its lightness, and spaciousness led to the appearance of periphrastic models of snow in the artistic picture of philosophical lyrics: **snow – white on white, white shroud, white desert, white feathers, white waltz, White Brotherhood**, etc. To create metaphorized metaphysical images of snow (snow – purity, holiness, oblivion / memory, being, love), the authors use the resource of various donor zones, in particular denotations and signifiers, which provide the image of snow with concrete sensory visualization and emotional inspiration.*

Conclusions. *Research into the meaning-making resource of the word-image **snow** in samples of Ukrainian philosophical poetry has shown that the lexemes of the biomorphic semiocode are productive in the creation, perception, and interpretation of philosophical meanings, which is due to the nature of the artistic consciousness of Ukrainians – mythopoetic, immersed in the world of nature as an archetypal matrix.*

Key words: philosophical lyrics, poetic narrative, ontological senses, word-image snow, biomorphic semiocode, semantic interpretation.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ЛІНГВІСТИЧНІ ГІПОТЕЗИ

УДК 398=161.2:811

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).218-239](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).218-239)

Юрій МОСЕНКІС, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-9957-0585

e-mail: yu.mosenkis@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ПРОБЛЕМАТИКА ЛІНГВОПОЕТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЯЗИЧНИЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Вступ. Ключова роль дохристиянських вірувань в історії української культури є загальноприйнятою, однак реконструкція таких текстів іще не була метою наукових досліджень. У цьому дослідженні запропоновано два рівні таких реконструкцій – праслов'янський і давньоукраїнський.

Методи. Різні типи українських фольклорних текстів можуть становити матеріал для мовознавчої реконструкції, як-от трансформацій (транспозицій) у давньоукраїнську мову Київської Русі, а іноді й у праслов'янську мову. Метою таких реконструкцій є, серед іншого, видалення багатьох помилок, спричинених переспівуванням та переписуванням давніх текстів, і отримання більш організованого (насамперед у фонетичному плані) тексту.

Результати. Реконструкція давньоукраїнської дохристиянської поезії не тільки можлива, а й дуже перспективна. Вона може базуватися на українському фольклорі та давньоукраїнських текстах. Як матеріал цього дослідження серед текстів інших жанрів обрано українські міфологічні колядки, віршовані заклинання в казках та окремі фрагменти “Слова про Ігорів похід”. Базуючись на суголоссях (сприйманих у давньому мисленні як магичні), було реконструйовано низку формул, уналежнених до язичницького періоду. “Слово про Ігорів похід” поєднує моделі фольклорного весілля та народної казки; власне казка також нерідко базується на шлюбному сценарії. Важлива риса фольклорної поезії – варіативність текстів та їхніх формул, як-от: *Среди двѡра зеленъ яворъ, // Подъ яворомъ чрьни бобъри; середъ моря / зеленъ яворъ, // на яворъ / три ворона. Одним із можливих

результатів таких реконструкцій є створення корпусу формул – не тільки сталих фольклорних штампів, а й поетичних заклинань, чії елементи поєднані суголоссями (*добрь джб(р)ъ, пор. джброва, *яснь мѣсць від *мас-ьць, *чьрьнь воронъ від *wornŭ). Найархаїчніший рівень формульних поетичних реконструкцій цієї праці – праслов'янський (глибший праїндоевропейський рівень ми тут здебільшого оминаємо).

Висновки. Дохристиянський період української історії характеризувався вживанням усної поетичної мови, котру вважали сакральною завдяки магічним суголоссям. Ці суголосся допомагали запам'ятовувати поезію та передавати її через багато поколінь. Міфологічні колядки (календарні пісні, пізніше прив'язані до Різдва, але архаїчніші за християнство) та поетичні заклинання в казках містять архаїчні формули, що сягають дохристиянського періоду.

Ключові слова: давньоукраїнська (давньоруська, києворуська) мова, дохристиянська усна поезія, поетичні формули, “Слово о полку Ігоревім”.

Вступ

Закономірно, що і в праслов'янський, і в києворуський періоди в Україні функціонував багатий фольклор (“усна література”) – як обрядовий, так і епічний. Перший дістав продовження в записаних набагато пізніше українських народнопоетичних текстах (включно з давньокиївськими билинами), тоді як другий збережений не тільки фольклором (героїчні колядки), а й літописанням.

Своєчасним є перехід від загальних міркувань про давність фольклорних текстів (та можливість уналежнення деяких із них до києворуського періоду) до конкретних лінгвістичних реконструкцій настільки точними методами, наскільки це доступно історичному мовознавству.

Методи

Загальновизнано, що тексти українського обрядового фольклору – як календарного, так і некалендарного, – містять значний язичницький компонент. Однак спроби лінгвістичної реконструкції давньоукраїнських дохристиянських текстів нам невідомі. Дослідники витоків української фольклорної поезії переконані в існуванні дохристиянських джерел [Гординський, 2004;

Грушевський, 1993; Чижевський, 1956], однак про їх відтворення не йдеться. Деякі дотичні питання розглянуто автором у попередніх публікаціях [Мосенкіс 2024, 2025].

Тому потребує спеціальної уваги методика реконструкції фольклорного тексту. Поряд із традиційним порівняльним дослідженням варіантів з метою відтворення інваріанта, доцільною видається транспозиція (насамперед “фонетичний переклад”) тексту давньоукраїнською, а в окремих випадках і праслов’янською мовою. Ідеться про внутрішню реконструкцію, що доповнює зовнішню (порівняльно-історичну). Такий підхід доцільно застосовувати до текстів, щодо яких є істотні підстави припускати існування (принаймні в окремих більш або менш сталих фрагментах) для давньоукраїнського періоду Київської Русі або для праслов’янського періоду. Позамовною основою таких досліджень є існування на території України зарубинецької та київської археологічних культур (II ст. до н.е. – V ст. н.е.), щодо носіїв яких можна з великою вірогідністю припускати використання праслов’янської мови. Ареал української мови з-поміж інших слов’янських мов найближчий до праслов’янського, і тим визначена, зокрема, близькість тенденції врівноваження голосних і приголосних у потоці українського мовлення (найбільший відсоток голосних у синтагмі порівняно з усіма іншими слов’янськими мовами) і праслов’янський закон відкритих складів.

Нижче на різних мовних рівнях продемонстровано приклади застосування зазначених підходів.

Відтворення лексики. Розглянемо три тексти:

а) веснянку *Кроковеє колесо // Вище тину стояло, // Много дива видало;*

б) купальську пісню *Через наше село // Та й летіло помело... // Миколова голова...;*

в) веснянку *Гелело, гелело, // Жеб зиму одмело, // Жеб було літечко...*

У тексті (а) ідеться про сонце: колір крокусу (шафрану) – помаранчевий. Однак *колесо – стояло – видало* є явно несправною римою. Припускаємо в первісному тексті болгарське *колело* ‘колесо’. У тексті (б) *помело* може бути заміною незрозумілого *колело*, а *Миколова голова* – звукописні натяки (асонанси й

алітерації) на те саме *колело*. Нарешті, у тексті (в) *гелело* – незначна звукова зміна ранішого *колело*. Можлива реконструкція тексту (в): *Колело, колело, // коли бы зиму (зъло) прогънало, // къ намъ (людемъ?) тепло привело...* Ритміка та рима **щоб* було літепло тексту (в) ідентична ритміці та римі **летіло помело* тексту (б). До *колело* пасує епітет *золоте*. Болгаризм *колело* міг бути запозичений серед культової лексики.

Відтворення ритміки. Розширення рядка (а отже, порушення рівноскладовості) можна спостерігати на прикладі не тільки давньоукраїнських билин, а й українських ліричних пісень, яким, на відміну від дум, властива саме рівноскладовість: *Ой на волики та налігачі, // а на коники пуга, // Коли б же не ти, серце-дівчино, // то не був би я тут* (зб. А. Метлинського). Прибравши підкреслені “розширювачі рядка”, отримуємо звичайний для української народної поезії коломийковий розмір (очевидно, результат часткової редукції 8-складника): **На волики налігачі, // на коники пуга, // Коли б же не ти, дівчино, // не був би я тут*.

Особливої уваги заслуговує транспозиція давньоукраїнською мовою билин (старин). Прикладом може слугувати зачин шаманістичної билини про Волха, визнаної найрхаїчнішою серед інших:

**На небесе/и свѣтъль мѣсаць,*

А на Руси славнь вѣтазь,

що може гіпотетично свідчити про українську вимову ятя (рима *мѣсаць а вѣтазь* із українським прочитанням точніша).

Мета дослідження – за допомогою реконструктивного лінгвістичного підходу до фольклорних та давньописемних текстів відтворити язичницькі формули давньоукраїнського, а подекуди й праслов’янського періодів.

Результати

Праслов’янська магічна поезія. Із середини XIX ст. тривають спроби відтворення елементів праіндоевропейської поезії – сталих висловів (“формул”) на зразок “коло сонця” або “швидкі коні”, базуючись на наявності цих сполук у різних давніх поетичних традиціях (давньоіндійській, давньогрецькій, давньоскандинавській тощо). На жаль, попри тривалі дослідження, залучення українського та іншого слов’янського матеріалу до таких порівнянь зали-

шається незначним (нами, зокрема, запропоновано бачити індоєвропейську формулу в сполучі *чудо... диво*, посилена версія *чудо чудне, диво дивне*). Цей підхід дав набір словосполук, але не тексти.

Реконструкція давніх фольклорних текстів (як обрядових, так і епічних) києворуської й навіть праслов'янської мовної глибини видається дуже перспективною. Спроби реконструкції праслов'янських фольклорних текстів досі обмежувалися низкою сталих висловів (фольклорних формул), визначених на основі порівняльно-історичного мовознавчого дослідження, поза їхнім поетичним контекстом. Застосування нових підходів дозволяє отримувати поетичні формули шляхом транспозиції одного тексту в його праслов'янську форму. Зокрема, у тексті (що дійшов до нас у білоруському варіанті) *Сидит казёл на мяже, // Дзивуется барадзе* рима свідчить про праслов'янські форми **na medjě* – **bordě*, тоді як у пізніших мовах рима руйнується. Можливий варіант реконструкції:

**Sěditŭ kozŭlŭ na medjě,*

Sę divitŭ kozŭlŭ bordě.

Текст явно належить до сільськогосподарської магії та змушує згадати культ останнього снопа – “Волосової бороди”.

Широко відома в різних варіантах (М. Максимович, П. Чубинський, М. Маркевич, див., зокрема [Москаленко, 1988; Дей, 1965]) сакральна загадка русалки дівчині, базована на суголоссях слів питання і відповіді.

Реконструкція тексту давньоукраїнською (києворуською, давньоруською) мовою

**Сьлньце горить безъ поломене,*

Камы ростеть безъ корене,

Вода бѣжить безъ повода,

Папороть цвѣтеть безъ цвѣта

не підходить за ритмікою (*поломене, папороть* виходять за межі восьми складника).

Натомість реконструкція праслов'янською мовою

**Sŭlnŭce goritŭ bezŭ polmene,*

Kamy rostetŭ bezŭ korene,

Woda bѣžitŭ bezŭ powoda,

Paportŭ cvѣtetŭ bezŭ cvѣta

підходить і за ритмікою, і за римою. Очевидно, ця віршована загадка створена саме у праслов'янський період.

Отже, поряд зі спробами реконструкції праслов'янської поезії на основі порівняльно-історичного дослідження фольклорних творів різними слов'янськими мовами (що дало поки що тільки відтворення сталих сполучень слів, а не цілісних текстів) маємо й інший метод – суто фонетичну реконструкцію праслов'янського тексту на основі лише одного пізнішого. Цей підхід застосовний як до давньоукраїнського (києворуського), так і до праслов'янського мовних рівнів.

Купальська пісня про язичницьких богів. Винятково архаїчною є купальська пісня, записана на Івано-Франківщині [Дей, 1963]:

*Гей, око Лада, Леле Ладове,
Гей, око Ладове, ніч пропадає,
Бо око Лада з води виходить,
Ладове свято нам приносить.
Гей, Ладод! А ти, Перуне,
Отче над Ладом, гей, Перуне,
Дай дочекати Ладе Купала.
Гей Купала! Гей, кум і кумо,
Солод ситити, медок хмелити.
Гей, кум і кумо, щоби і внукам
То пам'ятати, гей кум і кумо!*

Наша реконструкція:

**Очи (отъче?) Лада, ночь пропáда,
Ладод изъ воДЫ выхОДИ (исходи?),
ЛаДИнь™ (Радостьнъ™) празДЬ™никъ намъ приноси
ОТЬ™че Лада, ТИ, Пероу́не,
дац до~~ж~~ьдаТИ намъ Дажь™(дь)-бога,
сладъ сытити, медъ х̑мелити,
Абы в̑нукамъ помануТИ (въ науку?)...*

Поза сумнівом, у розгляданій ритуальній пісні йдеться про сонце (*око Ладове*), від якого *ніч пропадає*, коли воно з *води виходить* (пор. уявлення про вставання сонця з-за моря у давній малоазійсько-кавказькій традиції – можливо, праіндоевропейського походження, з паралелями в давньогрецькому та давньоіндійському епосах). Чи не пов'язане “око Ладове” із давньоєги-

петським *Ра-т* 'сонце-жінка' при нерозрізненні єгипетською мовою *r/l*? Рефрен *ладо* трапляється в піснях різних жанрів східно- та південнослов'янських фольклорних традицій. Завважимо можливий зв'язок *did-ладо* (в архаїчній пісні *А ми просо сіяли*) з литовським *didì* 'велика' (жіночий рід, паралель із індо-європейських мов тільки в латиській; також грузинське *didì* 'великий'). Реконструкція на основі суголось *Даж(дь)бога* на місці *Купала* може засвідчувати а) зв'язок образів Дажбога і Купала та б) прив'язання свята *Даж(дь)бога* до літнього сонцестояння.

Порівняймо заклинання *іди, іди, дощики* від магічної форми **и́ди, дожъ"дь"*. Очевидно, магічні закликання сонця і дощу, маючи спільну звукову стилістику, репрезентують ту саму ритуальну традицію.

Зважаючи на праслов'янську природу Лада-Лади, Перуна та Дажбога, можна припускати праслов'янські витoki й для дослідженого вище сакрально-обрядового тексту. Однак ім'я Даждьбога утворює суголосьє саме в такій церковнослов'янській формі (*даи дожьдати намъ Дажъ"дь_бога*). Використання церковнослов'янізмів у поетичній мові українського фольклору (напр., у думах) та в реконструйовуваних на основі літописів язичницькій епічній поезії (насамперед про князів дохристиянського періоду) становить спеціальну наукову проблему, варту окремого дослідження. Припускаємо формування зафіксованого літописами давньоукраїнського усно-епічного корпусу в часи Володимира Великого, коли вже існувала церковнослов'янська мовно-культурна традиція.

Весільна пісня про Дажбога. Відома пісня про зустріч нареченого (*молодого*, пор. *молодик* "Місяць" і *князь* "Місяць" і "наречений") з богом Сонця Дажбогом (текст відомий на Вінничині й Тернопільщині [Москаленко, 1988]. Лексика кінцівки (*рима року – віку, раз*) видається пізнішою. Наша реконструкція:

**Среди трети дороги*

срѣти кѣназь Дажъ"бога.

Ой ти, боже, Дажьбоженьку,

Съиди (краще за съверни, съврати) же мьнѣ съ дороженьки,

Бо ти богомъ годъ отъ года,

А я кѣназемъ лишь сего дѣни.

Прохання Дажбогові поступитися дорогою порівнюють із

**Великому Хрѣ^исови*

Вль^икомь^и путь^и прерыскаше

(князь-чаклун Всеслав перетинає шлях Сонцеві або Місяцеві як нічному Сонцеві; може міститися мотив видимого сходження Сонця і Місяця – затемнення Сонця). Пор. в іншому місці “Слова о полку Ігоревім”:

**И молодая мѣсяця,*

Володимѣрь (традиційно реконструюють замість *Олегъ*) *и Святѣславъ,*

Тьмою ся поволокоста

та місяцю *Володимире* в українських замовляннях.

Космогонічні колядки. Живу архаїку репрезентують українські колядки, котрі доцільно класифікувати на а) біблійні, б) побутові, в) героїчні (найзнаменитіша – про похід узагальненого руського князя на Царгород) та г) світотворчі (космологічні). Останні вербалізують язичницьке світобачення. Як і на Балканах, міфологічний епос передує героїчному.

На основі багатьох варіантів відомої колядки про створення світу птахами (голубами або соколами – див. у В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Москаленка, зокрема [Гнатюк, 1914] пропонуємо реконструкції формульних фрагментів, де лексеми пов’язані звуковими ефектами:

а) **Въ синѣ морѣ дѣва дѣби,*
на дѣвухъ дѣбахъ дѣва голѣби...

Плывѣть голѣби въ глыби...

б) **середъ моря стоить сосна,*
на той соснѣ дѣва сокола,
дѣва сокола съвѣтъ съвѣщають,
яко имъ свѣтъ засновати...

Космогонічний образ світового дерева структурує Всесвіт, сполучаючи його верхній, середній та нижній шари. Поряд із птахами верхнього світу фігурують тварини світу нижнього:

**Среди двѣра зеленъ яворъ,*

Подъ яворомъ чрѣни бобѣри.

Можливо, *явір* середнього світу сполучав *воронів* верхнього світу і *бобрів* нижнього світу. Три названі образи поєднані

суголоссями (як голосних, так і приголосних), котрим у давнину надавали сакрального значення.

Оскільки завданням реконструкції є отримання тексту з більшою кількістю звукових ефектів (що успішно здійснено на матеріалі Гомерових поем, Нового Завіту, “Слова про Ігорів похід” тощо), то важливо, що максимуму суголось можна досягнути за допущення світотворчої ролі *ворона* (що не виключає природної для фольклорного тексту варіативності):

**Къгда / не бѣ / бѣла свѣта,
тъгда / не бѣ / земли ѿ небесе,
єдино бѣ / синє море,
середь моря / зеленъ яворъ,
на яворѣ / три ворона,
свѣтъ свѣщають, / рѣчь говорятъ,
яко имъ свѣтъ сътвори́ти.
Прѣвъ воронъ / върину(лъ) въ море...
Въторъ воронъ / върину(лъ) въ море...*

У міфологіях народів світу саме ворон відігравав світотворчу роль (М. Еліаде). Стабільність і повторюваність праслов'янської з походження формули **чьрнь ворнь* забезпечена суголоссям означуваного слова і його постійного епітета (пор. **яснь мѣсць* від **мас-ьць*, праіндоєвроп. **tē(n)s-*).

Заклинальні пісні в казках. Дискутоване у філософії XVIII ст. питання про історичний пріоритет фольклорної поезії або прози (у контексті проблеми генези мови та фольклору) нині розв'язане на користь моделі “золотої середини”, а саме ритмічної прози з елементами поезії. Обрядова язичницька пісня про жертвоприношення козла [Шевчук, 1989, с. 156] створена також восьмискладовим розміром і введена у казку про сестрицю Оленку і братика Іванка. Паралелі пісні в італійському й німецькому варіантах казки – тим самим розміром. Пісня має внутрішні рими та підлягає транспозиції киеворуською мовою, попри її фіксації в московізованих версіях. Уживана в цьому тексті форма *колюдка* замість *колядка* дозволяє відтворити риму *колоды* (замість *скамы* грецького походження) – *молодьцы* – *колюдушки* (відзначимо повноголосся). Звернімо увагу на ланцюжок рим *быстры* – *костры* – *костъра* – *котъла* – *козьла* –

старъ – булатънъ – закълати – сестрице – сьрдеце. Поетичні фрагменти міжнародної казки про перетвореного на тварину брата і втоплену сестру піддаються реконструкції з отриманням системи суголось:

**За горами рѣкы быстры,
За рѣками горятъ костѣры,
Вѣкругъ дѣбови колоди,
на нихъ добри молодѣци
пожѣтъ пѣсьни кольодушкы.
Вѣрху костѣра котѣль кыпить,
Возлѣ котѣла козылѣ стоить,
Возлѣ козыла старѣ мжѣ сидить,
Точить ножѣ свои булатънѣ,
Хочетѣ козыла закълати.
Оленко, моя сестрице!
Вы(п)лынѣ-ка на берегѣ рѣчыцѣ!
Крады кладутѣ висоцѣ,
точатѣ ножи булатъны,
Хочѣтъ мена закълати!
Тажѣлѣ камень кѣ дѣну танетѣ,
Шѣлкова трава съвила руцѣ,
Люта змѣя съсетѣ сьрдеце!*

Очевидним є збереження в казці опису ритуалу жертвопринесення. Звідси видно, що казка, як і весілля, становить синкретичний текст, де винятково архаїчний жанр заклинання виступає дуже істотним компонентом. У цитованому тексті поєднано традиційні для заклинання описову і побажальну частини. Текст – скоріше не колядка, а заклинання. Імена *Олена* та *Уляна* в українських замовляннях символізують воду – очевидно, за асоціацією з *линути*, *виляний*. Маємо певну паралель із піснею в казці про Телесика.

Розглянута язичницька пісня має виразну паралель в українській історичній пісні: *За річкою вогні горятъ, // Там татари полон ділятъ*. Тут убачаємо спадкоємність української героїчної епіки щодо архаїчної язичницької культової традиції, а саме використання давніших, іще дохристиянських зразків для створення текстів доби турецько-татарської загрози.

Поетичний фрагмент іншої казки репрезентує замовляння, котре пропонує модель чарівного повернення героя з іншого світу:

**Черезъ лѣсъ соколомъ (кречетомъ?) лѣти,
Черезъ воду лебедькою,
Черезъ поле перепеломъ...*

Точну паралель до цього заклинання становить опис повернення Ігоря Новгород-Сіверського з полону, міфологічно-казково асоційованого з іншим світом:

****Ингорь** кнѣзь съ Вълуромъ поскóчи
сѣръмъ влькъ^омъ (по полю?) въ полунóчи,
горьностаємъ / къ^о трѣстию,
утицею / къ^о устию,
всьѣде / ся **Йнгóрь** / на бѣ^орзѣ / кóмонь,
прѣде / съ негó / босъ(о)мъ / влькъ^о(о)мъ онѣ,
и потѣче къ луку **Доньця**,
кречетомъ къ^ы лучю слѣ^онця,
(летѣ кречѣтьмъ подѣ облакъ къ слѣ^ынцю)
изъбивая утъкъ и лебѣдь
и заутроку и обѣду.*

Тут бачимо двочленну модель: заклинання (з казки) – магічне повернення (Ігоря). Природно, що і в казці, і в поемі наявні обидва члени – першим виступає “плач” (насправді заклинання) Ярославни до трьох рівнів світобудови.

Наведений приклад ілюструє, як синкретичний текст “Слова про Ігорів похід” поєднує фольклорні моделі чарівної казки і весільної драми. Варіантом повернення виступає переродження (перевтілення душі) померлої дитини (тексти типу “Івасик-Телесик”), що потребує окремого текстологічного дослідження.

Християнський цензор “Слова про Ігорів похід”

Можливості реконструкції язичницького підтексту. Однією з головних причин випадкового збереження “Слова” лише в одному списку могла бути насиченість тексту язичницькими образами, що відохочували ченців від переписування поеми.

Окремим завданням реконструктивно спрямованого лінгво-поетичного дослідження “Слова” виступає відтворення на основі поетичних суголось прибраних пізнішими християнсь-

кими редакторами імен язичницьких богів (насамперед наставника магічних поетів Велеса, але також і Хорса).

Скорочення згадок Велеса. Дослідження суголось дозволяє припускати в первісному тексті “Слова” ширше згадування Велеса, ніж у збереженій донині версії тексту поеми, зокрема:

**Велесь кличеъ врьху древесе,*

Вѣлитъ чюти зѣмли чю'жъ –

Волозь и Поморию...;

**Сънесеся хұла нā хвалу,*

*Треснуся **волость** нā волю,*

*Вържесе **Велесь** нā землю;*

Аже и **Велешия дұшия*

*Въ кънажъ **телесе** сжця.*

Як свідчать базовані на суголоссях реконструкції, Велес як магічний покровитель і міфологічний предок сакрального співця Бояна виступає головним божеством “Слова”. У пошуках в інших індоєвропейських традиціях міфологічних персонажів, близьких до Велеса, слід звернути особливу увагу на давньогрецького *Гермеса*. Цей бог пов’язаний із а) душами і потойбічним світом (провідник душ померлих – “Одіссея” 24.1–14), б) торгівлею (покровитель мандрівників і купців – Діодор Сицилійський 5.75; один із його епітетів – *Κταρος* “Прибутковий”), в) художобою (викрадає в Аполлона череду корів), г) музикою (творець багатьох музичних інструментів та гравець на них), ораторським мистецтвом (Лукіан “Діалоги богів” 24; епітет *Λογίη* – “Словесний”). Ті самі якості має і Велес, пов’язаний із душами (балтійські паралелі), торгівлею (роль в угодах Русі з Візантією), художобою (*скотій бог*) та словесним мистецтвом (предок-покровитель співця Бояна). Імена обох богів можна вивести з назв черв’яка як уособлення підземного світу (міфологічно тотожного змії): Гермеса з кореня **uerm-* (звідси англійське *worm* ‘черв’як’), *Велеса* з кореня **uel-* ‘крутитися’ (звідси гр. *гельмінт* ‘черв’як’). Перетворення *Волха* (варіант *Велеса*) на мурашку в билині, яку вважають найархаїчнішою й пов’язаною з родовим мисливським побутом, указує на варіації індоєвропейського кореня **uerm-* ‘черв’як’ – **meru-* ‘мурашка’.

Скорочення згадок Хорса. Текст поеми міг включити елементи архаїчних язичницьких заклинань, наприклад:

**О Хръсе тресвътъло Сльньче!
Всьемъ красьно и тепло сжще!
Чему, господине, пущя
горячюю свою лущю
на Ингореви плъкы лучьши?;
Игѡрь-къназю / Хоръсх ходъ каже.

Звернення до Сонця серед заклинань Ярославни є останнім і, отже, найдієвішим. Логічно, що саме Хорс (замінений редактором-цензором християнським Богом – єдина його згадка в тексті!) виводить Ігоря з темряви іншого світу – міфологізованої Половецької землі.

Іще одна згадка про Хорса (наявна в тексті експліцитно) формує формульний панторим (голорим):

**Вьсеславъ кьназь лю'демъ с'удяше,
а кьназемъ г'рады ря'дяше,
а самъ въ ночь хръ'гом пря'даше,
а самъ в ночь рысью рыскаше:
ис Кыева дорыскаше
Тъмжтороканя, Корсуня,
великому Х'ръ'сови
в'ль'комъ ходъ перерыскаше.*

Суголосья з іменем Хорса дозволяє реконструювати давно дискутоване місце “Слова” – Куръ – як зіпсоване Корсуня.

Християнізоване завершення “Слова”. Християнському редакторові належить і оформлення закінчення поеми: первісне *Кънязь"мъ слава а хѡробрамъ* (монорим із *Ингѡрю – Вьсевѡлоду – Ингѡричу – бѡяре – побѡрая – вѡрогы*) виправлено на *Кънязь"мъ слава а дружинъ! Аминь*.

Реконструкція суголось показує, що первісний текст “Слова” міг бути значно більшою мірою язичницьким, ніж збережений до нашого часу. Не виключено, що християнський редактор-цензор, змінюючи текст, керувався цілком позитивним наміром зберегти його – альтернативою було знищення.

“Поетичний редактор” “Слова про Ігорів похід”

Ідентифікація додаткового редагування тексту. Водночас ідеться про виявлення “поетичного редактора” “Слова”, що замінив у тексті Святослава Хороброго на *Трояна* (на *самомь вѣцѣ Трояни* – від самостійного вокняжіння Святослава в 969 р. до вокняжіння Всеслава в Києві 1068 р.), *Ярослава* Мудрого (очевидно, за асоціацією з *Ярилом*) на *Дажбога*, *связня* ‘положняника’ на *Коція* (заміни зруйнували поетичні суголосся). У частині місць цим поетичним редактором міг бути сам автор, адаптуючи пісні Бояна до нових осіб і подій.

Проблема інтерпретації Трояна. Ім’я Трояна згадане в тексті чотири рази, і щоразу у формі присвійного прикметника *Троянь* “Троянів, належний Троянові, стосовний до Трояна”: Боян ризикає *в тропу Трояню*, Діва-Обида вступає *в землю Трояню*, були *вѣчи* ‘віки’ *Трояни* та *на сед(ь)момь вѣцѣ Трояни* полоцький князь Всеслав кидає жереб – вирішує взяти Київ у 1068 р. Однак збереглася виписка з рукопису поеми, де замість *вѣчи* ‘віки’ було *сѣчи* ‘битви’. (Не можна виключати, що це слово прибрали, щоби не нагадувати Катерині II, для якої готували копію рукопису, ненависну їй Запорозьку Січ).

Жодне з численних тлумачень імені Трояна не пояснює водночас усіх чотирьох контекстів уживання цього імені у “Слові”. До того ж згадки про віки і сьомий вік суперечать одна одній: віки Троянові передують рокам Ярослава Мудрого, але сьомий вік Троянів триває після Ярослава Мудрого в час вокняжіння Всеслава в Києві 1068 року. Це – однозначний аргумент на користь читання *сѣчи* замість *вѣчи*.

В українській мові *троян* – “батько трьох близнят”, ширше узагальнюючи – трьох синів. Це дозволяє повернутися до того жмутку версій, де Троян символізує тріаду історичних осіб, зокрема, Рюрика, Синеуса та Трувора або трьох синів Святослава Хороброго – Ярополка, Олега та Володимира. Однак такі інтерпретації не дають *сьомого віку*. Через те не тільки *вѣчи Трояни*, а й *на сед(ь)момь вѣцѣ Трояни* потребує виправлення.

На *седмомь* могло бути помилковим читанням замість *на самомь* – “рівно на сторіччя Трояна”. Відлік іде від самостійного

воякняжіння Святослава Хороброго (батька трьох синів – *трояна*) у 969 р., від якого в 1068 р. – рівно 100-й рік. Тоді земля Трояня біля Дону – не просто Русь, а південні надбання Святослава (від його нової столиці Переяславця на Дунаї до зруйнованої ним Хозарії), тропа Трояня – шляхи Святославових походів, нарешті, *вѣщи Трояни* – помилкове читання замість *сѣчи* ‘битви’ – саме Святослав був відомий насамперед як воїн, і його битви могли бути протиставлені мирним рокам Ярослава Мудрого. Однак, якщо після *сѣчи Трояни* згадано *лѣта Ярославли*, то незрозуміла відсутність згадки про цілком епічного князя Володимира Великого. Реконструюючи *сѣчи Святъславличей*, отримуємо риму з попереднім *сѣвычая и обычая* і наступними рядками.

Вторинність Трояня. Усі чотири згадки Трояня у “Слові” виявляються вторинними, бо вони не римовані з сусідніми рядками. Це означає, що “Слово” мало певного поетичного редактора, який вніс цей епітет пізніше за створення первісного тексту, не рахуючись з утратою суголось. Ці чотири місця реконструюємо так:

**сѣвиваючи словеса // оба полы сей гóдины (годи́ны), // риштя рысью в пути óтъни (дѣдѣ"ни) // черес поля на гóры. // Пѣти было Игореви...;*

**сѣвычая и обычая. // Были сѣчи Святъславличей, // были лѣта Ярославли, // были пѣлци Ольговичей, // Ольга сына Святъслаля. // Тои бо Ольгъ мѣчѣм...;*

**на самомъ вѣцѣ Святъславли // врьже (мече?) жеребий Вьсеславъ лютъ // о дѣвицю себѣ любу. // Подѣпрься о киевсти людѣе, // скочи къ городу Кыѣву // и дотѣчєся копѣм // злата стола Кыѣвська;*

**вѣстала обида-тѣга // въ силахъ Дажь-божєя вѣнука, // вѣступи(ла) дѣвою въ землю дѣдѣню, // плєште крыломъ лебєдинѣмъ // на синѣ мори у Дону, // плєштючи убѣди намѣ // печальну годину.*

Отже, у нашій моделі Троян “Слова” не є міфологічним персонажем – “поетичний редактор” вніс його до тексту як художній епітет князя Святослава Хороброго.

У слов’янській приписці до перекаданого в XI ст. “Ходіння Богородиці по муках” сказано: *и утриє (у триє?) Трояна, Хорса,*

Велеса, Перуна на боги обратиша. Тут Троян – узагальнена назва богів трьох рівнів світобудови: верхнього – Хорса (сонце в небі), нижнього – Велеса (змій підземно-водного світу) та середнього – Перуна (блискавка поєднує небо і землю). При цьому порядок переліку богів у цій формулі міг бути визначений не їхнім рангом, а римою.

Вторинність Даж(д)ьбога. “Слово” двічі згадує не самого Дажбога, а тільки *Дажбожих онуків*, під якими розуміють або всю Русь, або руське військо, або тільки князівську династію, згадуючи билинного Володимира Красне Сонечко. У “Слові” Ігор асоційований із сонцем, а його поразка – із сонячним затемненням, Ігор і Всеволод – два сонця; золото в тексті характеризує князів. За Віталієм Складенком, князі – внуки Дажбога, як співці – внуки Велеса (соціально-станова стратифікація?). Тому під Дажбожими онуками доцільно розуміти насамперед князів.

Дажбожих онуків можна співвіднести з протиставленням у “Слові” Ярославових та Всеславових онуків – київську і полоцьку гілки нащадків Володимира Великого; в іншому місці *на землю Рускую, на жизнь Всеславию* – можливе протиставлення Русі і полоцької спадщини Всеслава. Тут *земля Руська* може бути синонімічна *Ярославовим онукам* – як у приписці до псковського Апостола 1307 р. *жизнь наша* відповідає *жизнь Дажбожа внука* “Слова”.

Не тільки загальне співвіднесення образів князів із сонцем, а й розглянуті вище контексти “Слова”, дозволяють пов’язати Дажбожих онуків з Ярославовими онуками. Це змушує розглянути язичницьке ім’я *Ярославъ* у зв’язку із сонцем, персоніфікованим Дажбогом (і народним *Ярилом*, своїм іменем суголосним із іменем *Ярослава*). Отже, у “Слові” Дажбожі внуки – те саме, що Ярославлі внуки. Тоді Дажбог “Слова” – образне найменування Ярослава Мудрого. Запропонована версія має чітке підтвердження в контексті поеми. Адже одна зі згадок Дажбожих онуків зроблена у зв’язку з Олегом Святославичем (“Гориславичем”) – онуком Ярослава Мудрого.

Подібно до історичної інтерпретації Трояна, пропонуємо історичну інтерпретацію й Дажбога, але саме у “Слові”. Викон-

ристання в поемі імені Дажбога як символічного найменування Ярослава Мудрого ніяк не заперечує язичницького культу Дажбога як бога Сонця. Звернімо увагу знову на рядки *были вѣчи (сѣчи) Трояни, минули лѣта Ярославли*. Тут поряд згадано двох князів із символічними язичницькими найменуваннями – Святослава-“Трояна” і Ярослава-“Дажбога”. Однак реконструкцію пропонуємо римовану без згадки символічного імені, прибрання якого вирівнює ритміку: **были сѣчи Святославли* (або, краще, *Святѣславличей*), *были лѣта Ярославли*. Відсутність імені Дажбога в давній цитаті зі “Слова” (у приписці до псковського Апостола 1307 р.) і невідповідність імені Дажбога римам може означати належність цього епітета тому самому “поетичному редакторові”, який міг уписати до “Слова” і Трояна.

Вторинність Дива. У “Слові” Див згаданий у двох місцях: а) *дивѣ кличеть вѣрху древа* – коли Ігор вирушає в похід, але природа подає йому недобрі знаки, і б) *уже вѣржеса дивѣ на землю* – коли Ігор був розбитий і взятий у полон. Примітно, що *дивѣ* у другому фрагменті може бути не помилкою переписувача, а збірним поняттям (напр., “ди́ке птаство”, пор. збірні номени *Русь, Чудь, Сумь*). Водночас *дивѣ* могло виступати і прикметником (пор. *лѣшь* ‘лісовий, лісовик’ – прикметник від *лѣсь* ‘ліс’, як **хоршь* ‘хороший’ – прикметник від *Хорсь*). Як було показано вище, заміна Дива на Велеса в обох фрагментах дає суголосся, що можуть свідчити на користь редагування.

Проблема багаточисловості тексту “Слова”

Гетерогенність тексту. Описані в поемі історичні події дозволяють надійно датувати текст 1185–1187 роками, з можливими окремими вкрапленнями наступних найближчих років. На початку XIII ст. “Слово” явно втратило свою актуальність, історичні персонажі та події були заступлені наступними. Водночас ретроспектива поеми менш обмежена: текст міг містити дохристиянські сакральні формули (згадки про Велеса, Хорса, Стрибога), натяк на долю Святослава Хороброго (фрагмент про тіло без голови), фрагменти пісень Бояна. Наявність в описах подій “Слова” часового пробілу від початку XII ст. до власне Ігорового походу вказує на хронологічне й текстуальне

протиставлення пісень Бояна і автора “Слова”, але не виключене використання останнім Боянових (і добоянових!) фрагментів і в описах сучасних йому подій.

Прикінцевий славень. Завершення славня звучить більш суголосно з іменем не Ігоря (**Солныце свѣтлѡе въ небесе – // Игорьъ князь въ святоѣ Руси*), а Олега Святославича – згаданого у творі “Гориславича” (**Солныце свѣтлѡе въ небесе – // Ольга Святъславичъ въ святоѣ Руси*). Тоді стає зрозумілою роль Дунаю як кордону Візантійської імперії, покинутої Олегом: **Дѣвы пѣють Дунаѣ ми – спѣвы ся вѣють незнаѣми, чрѣзь море льють ся гѡлоси къ Чрънѣгову городу*. Останнім рядком Боянкової пісні був, очевидно, *Гради рады, весели вѣси* (“веселі села”) або *...и вѣси* (“і всі села”). Заклучний славень Ігореві, його братові, синові й іншим – творіння самого автора “Слова” (де винятково дивна відсутність слави київському князеві Святославу).

Заклинання Ярославни і Боянові пісні. Погляньмо тепер на композицію закінчення тексту “Слова”: заклинання Ярославни, опис утечі Ігоря з полону й після цього раптом Боянові слова до князевої хоті (коханої). Виглядає так, наче звернення співця до княгині – це відповідь на княгинине заклинання. А це означає, що первинна основа “плачу” Ярославни – найпоетичнішого місця “Слова”! – належить Боянові (і тоді стосується вона, природно, дружини Олега “Гориславича”). За заклинанням дружини йшло Боянове звернення до неї, а опис утечі Ігоря вставлений пізніше автором “Слова” посеред Боянових слів.

Таке припущення підтверджують принаймні два текстологічні спостереження. По-перше, обидва вживання Ярославною поетизму (“однослівної формули”) *лады* не суголосні контекстові. Натомість замінивши в цих місцях *лады* на *Ольга* (“Олега”), отримуємо суголосні рядки: **своею легъкою крѣлу // На моего Ольга силу та *Възълелеи, господине, // князя Ольга къ мнѣ дньсь*. По-друге, саме ім’я *Ярославни* не вписане в суголосся, що дуже дивно для такого поетичного уривку: усі чотири згадки її імені не мають рим. Це може означати вторинність її імені в цих контекстах. (Так само поза суголоссями перебуває слово *рано*). Але, замінивши її ім’я іменем Олегової

дружини *Феофано* (зі шляхетного візантійського роду Музалонів), отримуємо вишукане римування:

**Феофано хоть коганя
Пѣє въ Тьмуторокани...
Феофано хоть Ольгова
Пѣє рано въ Чьрнѣговѣ...
Феофано хоть Ольгова
Пѣє рано въ Новѣгородѣ*

(в останньому випадку, природно, ідеться про Новгород-Сіверський). Олег Святославич був послідовно тьмутороканським, чернігівським та новгород-сіверським князем. Образ коханої, що очікує чоловіка в кожному з його міст, можливо, навіть поетичніший за потрібний повтор назви Путивля у збереженому тексті “Слова”. В усякому разі ім’я дружини Олега має, як бачимо, текстові суголосся, на відміну від імені дружини Ігоря. Нарешті, наступне Боянове звернення до княгині (реконструкцію якого наведено вище) органічно продовжує її пісню.

Дальша ідентифікація Боянових фрагментів “Слова” – комплексне завдання, що визначає перспективи дослідження. Поряд із формально-граматичним підходом (дієслівні форми перфекта пов’язують з описами дій природи та міфологією, імперфекта – з цитатами Бояна) дієвим видається історико-змістовий (Боян описує події XI ст.).

Дискусія і висновки

Отже, від періоду Київської Русі в українському мовно-культурному просторі збереглася низка фольклорних текстів як в усному виконанні (космогонічні та героїчні колядки, інші календарно- та некалендарно-обрядові тексти включно з билинами), так і в записі (епічні пісні в літописанні, традиційні елементи “Слова про Ігорів похід”). Магічно інтерпретовані суголосся відіграють цементувальну роль, пов’язуючи між собою компоненти сталого вислову. Перехід від порівняльно-історичної (на основі різномовних текстів) до внутрішньої (на базі лише одного тексту!) реконструкції дає новий матеріал для відтворення фрагментів давніх текстів.

Відтворення фрагментів давньоукраїнських дохристиянських текстів на фольклорному матеріалі відкриває широкі можливості як мовного, так і позамовного плану. По-перше, міжжанрове зіставлення язичницької спадщини космогонічних колядок, героїчних колядок, інших календарно-обрядових та некалендарно-обрядових пісень, билин, віршованих фрагментів казок тощо. По-друге, порівняння зазначених матеріалів із реконструкціями зафіксованого літописами поетичного епосу та “Слова про Ігорів похід”.

До **перспектив** дослідження належить формування корпусу праслов'янських та києворуських поетичних формул – як внутрішньожанрових, так і наджанрових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гнатюк, В. (Упоряд.). (1914). *Колядки і щедрівки* (Т. 1–2). (Етнографічний збірник НТШ; т. 35). Наукове товариство ім. Шевченка.

Гординський, С. Я. (2004). *На переломі епох*. Світ.

Грушевський, М. С. (1993). *Історія української літератури* (Т. 1–2). Либідь.

Дей, О. І. (Упоряд.). (1963.). *Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового року*. Видавництво Академії наук УРСР.

Дей, О. І. (Уклад.). (1965.). *Колядки та щедрівки: зимова обрядова поезія трудового року*. Наукова думка.

Мосенкіс, Ю. Л. (2024). Українська традиція язичницької поезії. *Мова та історія*, 523, 9–85.

Мосенкіс, Ю. Л. (2025). Методика реконструкції первісного звучання “Слова про Ігорів похід”. *Українське мовознавство*, 1(55), 5–35.

Москаленко, М. Н. (Упоряд., Передм., Пер.). (1988). *Золотослов: поетичний космос Давньої Русі*. Дніпро.

Чижевський, Д. І. (1956). *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)*. УВАН у США.

Шевчук, В. О. (1989). *Мислення древо: роман-есе про давній Київ*. Молодь.

REFERENCES

Chyzhevskyi, D. I. (1956). *History of Ukrainian literature (from the beginnings to the era of realism)*. UVAN in the USA [in Ukrainian].

Dey, O. I. (Comp). (1963). *Games and songs: The spring and summer poetry of the labor year*. Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR [in Ukrainian].

Dey, O. I. (Comp.). (1965). *Koliadkas and shchedrivkas. Winter ritual poetry of the labor year*. Scientific opinion [in Ukrainian].

Hnatyuk, V. (Comp.). (1914). *Koliadkas and shchedrivkas* (Vol. 1–2). (Ethnographic collection of the National Science Foundation; vol. 35). Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].

Hordynskyi, S. Ya. (2004). *On the edge of epochs*. Svit [in Ukrainian].

Hrushevskyi, M. S. (1993). *History of Ukrainian literature* (Vol. 1–2). Lybid [in Ukrainian].

Mosenkis, Yu. L. (2024). Ukrainian tradition of pre-Christian poetry. *Language and History*, 523, 9–85 [in Ukrainian].

Mosenkis, Yu. L. (2025). Initial pronunciation of “The Tale of Ihor’s Campaign”: methods of reconstruction. *Ukrainian Linguistics*, 1(55), 5–35 [in Ukrainian].

Moskalenko, M. N. (Ed., Preface, Trans.). (1988). *Golden word. Poetic cosmos of Kyivan Rus*. Dnipro [in Ukrainian].

Shevchuk, V. O. (1989). *Thinking tree. Novel-essay on ancient Kyiv*. Youth. Molod' [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 01.04.26

Прорецензовано / Revised: 24.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 14.05.26

Yurii MOSENKIS, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9957-0585

e-mail: yu.mosenkis@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF LINGUO-POETIC RECONSTRUCTION OF PROTO-SLAVIC AND OLD UKRAINIAN PRE-CHRISTIAN POETRY

Background. The key role of pre-Christian beliefs in the Ukrainian cultural history is usually accepted, but the reconstruction of such texts was yet not an aim of the previous scientific researches. Two levels of such reconstructions are proposed in this research: Proto-Slavic and Old Ukrainian ones.

Methods. Different types of the Ukrainian folklore texts could represent a material for linguistic reconstructions such as transformations (transpositions) into Old Ukrainian language of Kyivan Rus. The aim of

such reconstructions is to eliminate many errors, caused by re-singing and rewriting of the ancient texts. ,

Results. The reconstruction of Old Ukrainian pre-Christian poetry is not only possible but also very promising. It could be based on both Ukrainian folklore and Old Ukrainian texts. Among other genres, Ukrainian mythological kolyadkas, poetic charms in the folktales, and some fragments of the “Tale of Ihor’s Campaign” were chosen as a material for the research. Based on the consonances (considered magical in the ancient thought), several formulas, ascribed to the pre-Christian period, were reconstructed. “The Tale of Ihor’s Campaign” combined models of the folklore wedding and folktale; the latter itself often also based on the wedding scenario. The important feature of the folklore poetry is a variability of the texts and their formulas, like these: *Среди **двѡра** **зелень яворъ**, // Подъ **яворомъ** чрьни **бобъри**; **середъ моря** / **зелень яворъ**, // на **яворъ** / **три ворона**. One among possible results of such reconstructions is the formation of the corpus of formulas – not only stable folklore stamps but also poetic charms which elements are joined by consonances (*добръ джб(р)ъ, cf. джб(р)ава, *яснь мѣсѣць from *мас-ѣць, *чрьнь воронъ from Proto-Slavic *wornŭ). The most archaic level of formulaic poetic reconstructions in this research is Proto-Slavic one (deeper Proto-Indo-European level is generally omitted here).

Conclusions. The pre-Cristian period of the Ukrainian history was marked by the usage of the oral poetic language, considered sacral because of magical consonances. These consonances helped to remember and transit the poetry through many generations. Mythological kolyadkas (calendrical songs, later linked to the Christmas, but more archaic than Christianity) and poetic charms in the folktales contain very archaic formulas, traced to the pre-Christian period.

Key words. Old Ukrainian (Old Rus’, Kyivan Rus’) language, pre-Christian oral poetry, poetic formulas, “The Tale of Ihor’s Campaign”

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81:659.1|81'42:165.23-048.25

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).240-259](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).240-259)

Владислав ПІДВОЙНИЙ, асп.

ORCID ID: 0009-0007-4779-082X

e-mail: pidvoiniy@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ МАНІПУЛЯЦІЙ НА МАТЕРІАЛІ КРЕОЛІЗОВАНИХ ТЕКСТІВ РЕКЛАМИ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ

Вступ. Нестабільність і хиткий стан сучасного світу зумовлюють виникнення криз не лише на рівні цілих країн, а й на рівні окремих компаній, які дедалі частіше зазнають збитків унаслідок змін економічної кон'юнктури, політичних рішень або соціокультурних трансформацій (зокрема зміни поколінь). Останній фактор стає новим викликом, що спричиняє активізацію розробки нових сучасних маніпулятивних стратегій у маркетингових комунікаціях зі споживачами, у супереч загальній тенденції до посилення морально-етичних норм у цивілізованих країнах.

Методи. Під час дослідження були застосовані описовий метод, контент-аналіз, порівняльно-історичний метод та контекстуальний аналіз.

Результати. У роботі розглянуто й проаналізовано еволюцію способів маркетингових комунікацій з існуючими та потенційними споживачами продукції тютюнових корпорацій. Встановлено, що сучасні реалії із заборонами й обмеженнями змусили маркетологів шукати нові методи реклами, а креолізовані тексти еволюціонували в новий формат комунікації. Важливим елементом у рекламних кампаніях стали сугестивні стратегії, що ґрунтуються на маніпулятивних тактиках (напр., інноваційність, чистота паління, часто не підкріплені наукові дослідження тощо), а також активній евфемізації ("гаджет" замість "цигарки", "нагрівання" замість "паління" тощо). Комбінація цих факторів створює новий формат впливу на споживача шляхом формування позитивного іміджу продукту через асоціації з технологічністю та інноваційністю. Додатковим інструментом

маркетингових комунікацій тютюнових компаній є взаємодія з потенційними споживачами через соціальні мережі, організація заходів і співпраця з відомими блогерами.

Висновки. Рекламні кампанії тютюнових компаній пройшли тривалий еволюційний шлях – від використання з пропагандистською метою “мужніх” (маскулінних) або престижних професій та відомих персонажів у мультимодальних текстах до сучасної інтерактивної комунікації та івент-менеджменту. Використання з маніпулятивною метою сучасних сугестивних стратегій формують нову семантичну модель сприйняття, у межах якої тютюновий виріб позиціонується як своєрідний “інноваційний продукт”. Дослідження продемонструвало, що сучасні маркетингові комунікації тютюнових компаній в українських реаліях репрезентують адаптацію бізнесу до кризових умов з урахуванням змін культурного сприйняття населення та чинних законодавчих обмежень.

Ключові слова: текст, креолізований текст, сугестія, маркетингові комунікації.

Вступ

Маніпулятивні елементи в маркетингових комунікаціях зі споживачами існують від моменту виникнення реклами. Важливим етапом в еволюції маніпулятивних практик став початок ХХ ст., коли сформувався напрям “психологія реклами”, у розвитку якого вагому роль відіграли праці З. Фрейда. У 50-х роках ХХ ст. із масовим поширенням телебачення у споживачів США розпочалася епоха відеоінтеграції реклами в структуру програм телесеріалів, інших кінопередач на телебаченні. У ХХІ ст. реклама поширює свій вплив на міжнародну цифрову мережу “Інтернет”. Разом із цим набули поширення інструменти “**таргетингу**” (від англ. **target** – мета) – “цифровий багатоаспектний інформаційно-комунікативний інструмент для ведення комунікацій у мережі, що є одним із найбільш розповсюджених сучасних видів реклами” [Євсейцева, & Меркулова, 2019] і “**брендингу**” (від англ. **brand** – “загальновідома диференційована торгова марка, за допомогою якої встановлюються і підтримуються взаємини між продавцями і споживачами”) [Старостіна, 2017 с. 10].

Тепер *алгоритми* закликають користувачів до певних покупок та обирають необхідну рекламу. Проте суть маніпуляцій за ці десятиліття не змінилася. Тиск на споживача відбувається або через соціальні наративи – “це модно”, “це купують всі”, або навіть шляхом психологічного впливу – “будь у тренді” тощо.

Маркетинг у своїх комунікаціях здатен маніпулювати поняттями та свідомістю користувачів і продавати фактично будь-що. В історії реклами відомі випадки, коли продукти, що негативно впливають на здоров'я у перспективі просувалися в маркетингових комунікаціях як лікувальні засоби. Наприклад, агресивна маркетингова кампанія сторічної давнини дозволила масово розповсюджувати та збувати продукти із вмістом радіоактивного елемента (№ 88) періодичної системи хімічних елементів радію [O'Hagan, & Eriksson, 2021]. Одним із провідних лобістів використання радію для лікування став лікар, доктор К. Еверетт Філд. Радій почали використовувати у фармацевтиці та промисловості, (зокрема, при виготовленні фарби, яку наносили на годинники [Rowland, 1994, с. 4-5]).

“Радієва мода” за 20 років забрала життя тисяч американців, унаслідок чисельних захворювань різними формами раку [Pampel, 2009]. Тільки після низки скандалів (Radium Girls та ін.) у США продукти з вмістом радію були заборонені, наслідком чого став відповідний законодавчий акт (“Federal Food, Drug and Cosmetic Act”, 1938 р.).

У сучасного споживача перспектива вживання продуктів з радієм безумовно викликає асоціації з “неймовірним”, “ненормальним”, “шаленим”. Однак це тільки підтверджує потужний потенціал маркетингових комунікацій. Як стверджує О. Арешенкова, “сила реклами, її ефективність залежать від чіткого уявлення цільової аудиторії про зовнішній вигляд та зміст об'єкта реклами” [Арешенкова, 2016, с. 113].

Маркетингова кампанія про користь продуктів із вмістом радію давно забута, чого не можна сказати про тютюнові вироби, що впевнено продаються вже понад століття у різних країнах, навіть у супереч науковим статтям про шкоду паління, а також державним заборонам ряду країн маркетингових комунікацій на цю тему.

Зрозуміти філософію комунікації тютюнових компаній досить складно без урахування історії становлення сучасних цигарок – найпоширенішого тютюнового виробу. Німецький історик культури В. Шивельбуш у своїй праці “Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів” зауважує, що мода на тютюн у Європі почала поширюватися з XVII ст. унаслідок культурних контактів з Америкою. Основною функцією куріння люльки було досягнення стану психологічного спокою і фізичного розслаблення тіла. На початку XIX ст. з’являється сигара як зручніша форма споживання тютюну, а в другій половині XIX ст. формується цигарка сучасного зразка [Шивельбуш, 2016, с. 113–131].

У 1880 р. американський винахідник Д. Бонсак створив та запатентував першу у світі автоматичну машинку для вироблення цигарок (“Bonsack machine”/“Cigarette Machine”), завдяки чому обсяги виробництва цигарок суттєво зросли, однак це не вплинуло на зростання обсягу продажів цього продукту [Rampel, 2009]. Проте можливість масового виробництва призводить до необхідності й масового продажу продукту, а для просування продукту необхідна маркетингова комунікація. У реаліях кінця XIX ст. основним вектором реклами були друковані видання: газети, журнали тощо. Окрему нішу реклами посіли креолізовані (мультимодальні) тексти.

На рис. 1 (“Тобассо ман”, 1887 р.) представлено один із перших сучасних креолізованих текстів. *Іконічна частина*: гібридне зображення людини та цигарки; *вербальний допис*: “Choice Smoking” (з англ. *обирайте паління*).

У креолізованих текстах поширюються й маніпуляції через образи сильних та/або відомих персонажів. Поширені в минулому столітті зображення ковбоїв, пожежників, військових та “морських вовків”, які починають палити на обкладинках журналів та телебаченні, сигналізують, що це “модно” та “трендово”, адже споживач у той чи інший спосіб буде намагатися асоціювати себе з цим образом.

На рис. 2 представлено креолізований рекламний текст цигарок бренду “Chesterfield” (який також належить “Philip Morris”) 1918 р.

Перша світова війна. *Іконічна частина*: усміхнений британський солдат часів Першої світової війни; *вербальний допис*: “You said it MILD? Sure and yet they SATISFY. Chesterfield CIGARETTES. Two Packages – 40 Cigarettes for 25¢” (з англ. Ви називаєте це ЛЕГКИМ? Звичайно, і все ж вони ЗАДОВОЛЬНЯЮТЬ. СИГАРЕТИ Chesterfield. Дві упаковки – 40 сигарет за 25 центів).

Рис. 1

Рис. 2

Уже століття тому маркетологи почали використовувати у своїх рекламних комунікаціях не тільки “мужні” образи з погляду асоціацій, а й відомих кінематографічних або вигаданих персонажів. Приклад на рис. 3. *Іконічна частина*: Санта-Клаус, який палить цигарку; *вербальний допис*: “When I asked the grown-ups to judge for themselves what Xmas present they wanted – they all chose MURAD THE TURKISH CIGARETTE” (з англ. Коли я попросив дорослих самим обирати, який різдвяний подарунок вони хочуть, вони всі обрали ТУРЕЦЬКІ ЦИГАРКИ MURAD).

Рис. 4 ще один яскравий приклад маніпуляції через образ моряка з цигарками бренду “Marlboro” (сьогодні належить “Philip Morris”). *Іконічна частина*: Моряк, який робить перерву від фарбування з цигаркою “Marlboro”; *вербальний допис*: “You get a lot to like with a Marlboro” (з англ. Тобі багато чого сподобається з “Marlboro”) та “the filter cigarette with the unfiltered taste” (цигарка з фільтром і нефільтрованим смаком).

Рис. 3

Рис. 4

Культура куріння у 50–60-х рр. XX ст. у США набула масового поширення. Куріння було дозволене в громадських місцях, зокрема в ресторанах, офісах, кафе та навіть на борту літака, всупереч високому ризику займання та небезпеці для пасажирів. Рекламні комунікації працювали настільки бездоганно, що ризики хвороби легень та серцево-судинної системи, поступалися прагненню споживачів асоціювати себе з ідеалізованими образами з реклами (літератури). Наприклад, у романі І. Флемінга “Голдфінгер” (1959 р.) цигарки “Chesterfield” п’ять разів згадуються як елемент **прихованого** просування, інтегрований у пригоди легендарного британського шпигуна Джеймса Бонда [Флемінг, 2020].

Показово, що перші спроби наукового виявлення шкоди куріння не мали значного суспільного успіху. Наприклад, стаття “Smoking and Carcinoma of the Lung” (з англ. *Куріння та рак легень*), опублікована в 1950 р. у журналі “British Medical Journal” (нині “The BMJ”), пов’язувала негативну тенденцію зростання захворюваності на рак легень як із погіршенням якості повітря внаслідок індустріалізації, так і з активним поширенням культури куріння. Ці ранні наукові висновки не змогли конкурувати з потужним впливом рекламних комунікацій тютюнової індустрії [Doll, & Hill, 1950].

Проблемі висвітлення шкідливості куріння, маніпулятивних засобів пропаганди продукції тютюнових компаній присвячені праці американського епідеміолога Д. Пірса, британської професорки охорони здоров'я А. Гілмор, американського лікаря Д. Д. Серджента та ін. В Україні на розглядувану проблематику звернула увагу Г. Дятленко, [Дятленко, 2013], а також дослідники Київської школи економіки [Яворський, Вахітова, & Недільченко, 2017]. Меншою мірою ці питання висвітлені у ЗМІ [УНІАН, 2019].

Метою дослідження є висвітлення новітніх маніпулятивних тенденцій у застосуванні креолізованих текстів, зокрема з використанням засобів сугестії (зокрема евфемізмів), що допомагає знижувати рівень негативу та тривожності для споживачів (та потенційних споживачів) тютюнових виробів, пропонованих різними рекламними кампаніями.

Об'єктом дослідження стали креолізовані тексти тютюнових компаній, зокрема “Philip Morris”, включно з їхнім пристроєм-девайсом для нагрівання “IQOS”. ***Предмет дослідження*** – лінгвістичні та семіотичні інструменти маніпуляцій крізь призму сугестивних стратегій.

Методи

Описовий метод використано для систематизації та узагальнення фактів щодо еволюції рекламних стратегій, а також фіксації основних тенденцій у використанні креолізованих (мультимодальних) текстів. **Контент-аналіз** застосовувався для якісного аналізу рекламних матеріалів і ключових евфемізмів (“інноваційність”, “чистота”, “технологічність” тощо), що формують позитивний імідж продукту. **Контекстуальний аналіз** – для вивчення стратегій переконання та маніпуляцій у рекламних текстах. **Порівняльно-історичний метод** – для зіставлення еволюції рекламних стратегій у різні періоди: від класичних образів, які асоціюються у споживачів з “мужніми професіями” (пожежник, ковбой, моряк та ін.) і відомих персонажів до сучасних інтерактивних форматів та проведення паралелі з радієвою маркетинговою кампанією.

Результати

У численних описах продукту, супровідних написах на етикетках тощо маркетингові компанії вдаються до елементарної підміни назв, найчастіше використовуючи іноземні, переважно англійські, запозичення.

Замість слів “цигарка”, “сигарета”, що можуть викликати негативну асоціацію, споживачу пропонують “**девайс**”, що сприймається вже не як стандартний тютюновий виріб, який шкодить здоров’ю, а **електронний пристрій**, у якому тютюн містять тільки певні компоненти. Наприклад, американська тютюнова компанія “Philip Morris” International (PMI), власниця бренду “IQOS”, уже позиціонує свої вироби не як цигарку або кальян, а як продукт НТР (Heated Tobacco Products), тобто продукт **нагрівання**, а не паління, і засобом для “нагрівання” слугує не “тютюн у чистому вигляді”, а лише “**стік**” (з англ. *stick* – палиця), що слугує елементом для “нагрівання” тютюну. Тому завдяки комбінації маркетингу і технологій компанія спромоглася перетворити “цигарку” на “девайс”, а “паління” на “нагрівання”, що фактично є прикладом імпліцитної когнітивної маніпуляції через психологічний та комунікаційний ефект “фреймінгу” (обмежень) та евфемізації.

Уперше такий продукт випустили на ринок Японії, [Овсієнко, 2025] що зумовлено фактором невеликих помешкань (часто без балконів) переважної кількості резидентів. А після налагодження виробничого процесу і відпрацювання маркетингових комунікацій різні моделі “IQOS” почали збуватися і в інших країнах, включаючи Україну. Все це стало можливим не лише завдяки налагодженню виробництва, сучасній мінімалістичності салонів продажу, але й завдяки сугестивному впливу на споживачів.

Ще одним засобом актуалізації маркетингових комунікацій є використання колористики у креолізованих текстах. Крім елементарних (чотири хроматичні: червоний, жовтий, зелений, синій та два ахроматичні: білий, чорний) кольорів [Прокопович, 2022, с. 24], компанія “Philip Morris” створює різні палітри для “**кастомізації**” свого продукту “IQOS” (від англ. *to customize* – налаштовувати; за тлумачним словником, кастомізація – це:

“виготовлення масової продукції під конкретне замовлення споживача шляхом її комплектації додатковими елементами” [СЛОВНИК.ua, б. д.]). Кожен споживач може обрати колір “девайсу” та його наповнення згідно з власним смаком, наприклад: **аквамарин**, що асоціюється з морем, спокоєм, прохолодою; **ліловий**, що апелює до романтики, ніжності та мрійливості; **золотий**, що асоціюється з престижем, багатством; **бузковий**, що нагадує про молодість, легкість та весну; сучасний **кораловий**, що асоціюється з енергією тощо. Колегія пакистанських науковців на чолі з проф. М. Шахом виявили, що з погляду маркетингу колір відіграє провідну роль, адже в понад 60 % випадків оцінювання продукту відбувається лише на основі його кольору [Khattak et al., 2018].

Латентна маніпуляція у вигляді “девайсів для нагрівання” доповнюється й часто безпідставними словосполученнями формату “менш шкідливо за паління цигарки”, “наукові дослідження”, “перехідний етап до відмови від паління”. Такі висловлювання створюють ілюзію експертності за відсутності джерел та підтверджень досліджень. У схожий спосіб продумана маркетингова комунікація допомогла досягти високого комерційного успіху з радієвими продуктами століття тому.

Суттєві трансформації культурних норм, що сталися у ХХІ ст. з появою нового покоління (т. зв. зумерів, приблизно 1996–2012 рр. народження), зумовили структурні зміни у функціонуванні окремих прибуткових галузей, зокрема тютюнової індустрії [World Health Organization, 2024].

Ключовою зміною у цьому контексті стала поведінка нового покоління з активною відмовою від тютюнових виробів на користь стилю життя веллнесс, який поєднує фізичну активність, оптимізацію режиму сну, регулярні фізичні навантаження та збалансоване харчування [Global Wellness Institute, n. d.]. Цей фактор спричинив скорочення споживання класичної тютюнової продукції та поступову втрату споживчого сегмента покоління зумерів у перспективі. Саме тому маркетологам довелося створювати нові продукти, нові “пристрої” та просувати інше позиціонування продукції на ринку з активним використанням сугестивних лінгвістичних елементів впливу.

Маркетингова стратегія бренду “IQOS” демонструє механізми адаптації тютюнової індустрії до законодавчих заборон та нормативно-правових обмежень низки країн, зокрема в ЄС та Україні. Одна з перших рекламних кампаній просувала продукт не як виріб для куріння у “традиційному” розумінні цього слова, а як **“гаджет для нагрівання”** та **“більш безпечну технологію”**. У такий спосіб виробник розповсюджував пристрій для споживання тютюнових продуктів, але й не був зобов’язаний графічно попереджати про шкоду здоров’ю від користування цим пристроєм. Попередження з відповідними написами наносилося лише на пакування тютюновмісних стіків. Це створювало нову споживчу поведінку, згідно з якою використання цих “технологічних” пристроїв відбувалося в громадських місцях, де вже діяла законодавча заборона на куріння традиційних сигарет.

Прикладом уникнення заборони є гайд-інструкція для закладів з назвою “IQOS Friendly”. Завдяки комерційному співробітництву з брендом заклади могли отримати табличку зі статусом “IQOS Friendly”, що дозволяло клієнтам закладів “нагрівати” тютюн на літніх майданчиках [@iqos_ua], б. д.; NV Бізнес, 2021]. Хоча Верховна Рада України ще в 2012 р. ухвалила “Закон № 4844-VI “Про внесення змін до деяких законів України” щодо вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів”, що забороняв паління в барах, кафе, клубах, ресторанах, лікарнях, навчальних закладах тощо [Про внесення змін..., 2012], позиціонування “IQOS” як “девайсу для нагрівання” дозволяло обходити ці заборони. Тільки у 2021 р. Закон України № 1978-IX від 16 грудня 2021 р. припинив цю діяльність, встановивши штрафи як для курців, так і для закладів [Про внесення змін..., 2021].

Підтвердженням коректності такого рішення став звіт Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), у якому продукти “IQOS” (продукти нагрівання НТПs) класифікуються як нікотинний продукт, що має відмінності від класичної цигарки. Всупереч маркетингу ВООЗ наполягає, що складники продуктів “IQOS” – аерозолі з ароматизаторами – містять нікотин, хімічні та шкідливі речовини з високим рівнем звикання. Цей звіт

викриває міфи в маркетингових комунікаціях “Philip Morris”. Хоча девайс ще недостатньо добре вивчено, “IQOS” точно **не допомагає** кинути палити, а тільки змінює форму нездорової звички. Складники “IQOS” не менш небезпечні (порівнюючи зі звичайною цигаркою) як для курців, так і для оточення, адже викликають рак та інші захворювання [World Health Organization, 2020].

За останні роки можливості маркетингових комунікацій з відкритою рекламою тютюнових виробів порівняно з минулим століттям зазнали найбільш серйозних обмежень у більшості країн, включаючи й Україну.

У перші роки існування девайсу “IQOS” компанія “Philip Morris” знайшла можливість обійти заборони в майже 40 країнах і звертатися до своїх споживачів всупереч обмеженням. Проте відповідно до оновленого Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров’я населення від шкідливого впливу тютюну” (з останніми поправками 2023–2024 рр.) **пристрої** для нагрівання з використанням тютюнових (або продуктів переробки тютюну) виробів без їх згоряння також потрапили до заборонених продуктів у публічних рекламних комунікаціях [Про внесення змін..., 2023]. Також публічні креолізовані тексти з ковбоями, солдатами, “морськими вовками”, які палять цигарку, вже неактуальні в сучасних реаліях, тому маркетологи втратили можливість маніпулювати споживачами через образи “мужніх” або улюблених персонажів.

Незначні винятки мультимодальних текстів з помірною креолізацією все ще існують на вивісках магазинів, що розповсюджують як “IQOS”, так і інші “девайси для нагрівання”.

Рис. 5 (фото з польових робіт, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 51, магазин “VAPE CLUB”) демонструє сугестію, розроблену маркетологами бренду “IQOS” і представлену мультибрендовим магазином. *Іконічна частина*: логотип компанії на фоні абстрактного зображення; *вербальний допис*: “Кидай палити разом з VAPE CLUB”. У цьому випадку пряма реклама маскується під інформаційне повідомлення із соціальним закликком **“кидай палити”**, що суттєво ускладнює (унеможлиблює) доведення факту порушення закону. Та все ж це вже не той масштаб

реклами, що був ще 10 років тому, коли тютюнові вироби демонструвалися на білбордах, у вагонах метрополітену, телебаченні тощо. З останніми змінами у законодавстві маркетингова комунікація з рекламою тютюнових девайсів та інших тютюнових виробів зазнала суттєвих змін у взаємодії із споживачами.

Одним зі способів обходу законодавчих обмежень в Україні стало використання соціальної мережі “Інстаграм”, де офіційний акаунт (“IQOS Україна”) налічує понад 74 тис. підписників [IQOS Україна, 2021]. Хоча безпосередня реклама тютюнових виробів заборонена, “Instagram” є прикладом уникнення заборони, адже здійснює комунікації з користувачами у форматі “інформаційної сторінки” без закликів до купівлі.

Рис. 6 є прикладом креолізованого тексту акаунту “IQOS Україна” з ціноутворенням продукту з важливим попередженням про вміст нікотину. Це, безумовно, вагомий інструмент у руках корпорації, адже потенційний клієнт може звернутися до відповідальної за комунікації особи та отримати будь-яку інформацію.

Рис. 5

Рис. 6

Наступним інструментом для функціонування рекламних комунікацій в умовах жорсткого регулювання став івент-

маркетинг (англ. *event marketing* – маркетинг подій) – окремий комплекс маркетингових комунікацій, що включає в себе “**push-комунікації**” (від англ. *push* – штовхати), що трансформувався в комплексний метод непрямої взаємодії з аудиторією. Такий спосіб маркетингологи “Philip Morris” стимулюють попит через залучення блогерів (лідерів думок) у соціальних мережах “Instagram” та “TikTok”. Такий підхід дозволяє інтегрувати продукт у стиль життя блогера, створюючи ілюзію органічної рекомендації.

Для своїх Push-комунікацій маркетингологи “IQOS” використовують новий концепт **поп-ап** (від англ. *pop-up* – раптово з'являтися). Комунікація в цьому форматі передбачає як вербальні, так і невербальні елементи впливу. Заходи, що пропонує компанія, вражають як прихильників бренду, так і потенційних користувачів. “IQOS” відтворює відомі локації (Венеція, Нью-Йорк), створює розважальні простори, як-от автозаправна станція “Розвантажувальна станція” та кінозал “Кіноарт Едішн” тощо. Одним із прикладів (рис. 7) концепту поп-ап від “IQOS” є захід “НООСФЕРА”, що відбувся в Києві у вересні 2025 р. Презентація нових продуктів “IQOS” перенесла відвідувачів до Антарктиди, доповнилася “можливістю” покататися на ковзанці та переглянути дві кінострічки на криголамах.

Рис. 7

Рис. 8

Іншим прикладом поп-ап комунікації зі споживачами стала автозаправна станція “IQOS” у Львові, яка пропонує “запра-

витися враженнями до повного”. Гості АЗС мають можливість надрукувати фотографії, спожити напої, купити нові елементи (стіки, спреї) для власного “девайсу” від “IQOS”. Форма такого комунікування представлена на рис. 8 та 9.

Рис. 9

Дискусія і висновки

Рекламні комунікації виробників тютюнових виробів пройшли справжню маркетингову еволюцію – від базових та простих для сучасного споживача маніпуляцій у креолізованих текстах (з асоціаціями з відомими персонажами, “мужньою” професією тощо), до сучасних реалій, із заборною прямої рекламної комунікації. Ця еволюція зумовлена зміною в суспільній парадигмі сприйняття, а також збільшенням законодавчого тиску на індустрію загалом. Якщо в XIX та XX ст. маркетингові стратегії базувалися на маніпуляціях у креолізованих текстах переважно через візуальні коди (формуючи стійкий зв'язок між курінням та маскулінністю, престижними професіями тощо), то в XXI ст. застарілі методи перестали працювати. Це зумовлено переходом частини суспільства до концепції веллнесс та суттєвих змін старих наративів. Більше того, зростання жорстких законодавчих заборон стимулювало індустрію відмовитися від безпосередньої реклами та перейти до **латентних** методів впливу через сугестії та позиціонування тютюнових продуктів як “більш безпечних технологій”.

Сьогодні рекламні комунікації тютюнових компаній на прикладі бренду “IQOS” демонструють багатовекторний розвиток (push-комунікації, кастомізація продуктів та активна евфемізація), що відображає адаптацію бізнесу до кризових умов. Про-

фесійні навички маркетологів замовили появу новітніх форм впливу на споживача (напр., новаторський формат **поп-ап**), створивши окрему філософію, яка поєднує традиційні та інноваційні інструменти. *По-перше*, push-комунікації стали одним із ключових напрямів, що передбачають інтерактивну інтеграцію бренду у просторі з ефектом несподіваного контакту з потенційними споживачами. Комбінація вербальної та невербальної комунікації здійснюється з метою поєднання слова з просторовим дизайном, атмосферою, кольорами, музикою, кіно з перетворенням презентацій на справжні культурні події. *По-друге*, сугестивні стратегії в креолізованих текстах активно використовують для формування нової семантичної моделі сприйняття продукту через призму евфемізації (“гаджет” замість “цигарки”, “нагрівання” замість “паління” тощо) та апеляції до інноваційності (“менш шкідливо за цигарку”, “технологічність”), що підвищує лояльність до бренду. *По-третє*, соціальні мережі (“Instagram”, “TikTok” тощо) відкрили тютюновим корпораціям новий спосіб маркетингової комунікації та впливу, що дозволяє взаємодіяти зі споживачами навіть усупереч забороні безпосередньої реклами тютюнових продуктів. Співпраця з блогерами та організація інтерактивних заходів створюють ефект “причетності” та залучення, що особливо важливо для молодіжної аудиторії.

У такий спосіб сучасні маркетингові комунікації тютюнових компаній демонструють синергію маніпулятивних стратегій, семіотичних рішень та інтерактивних форматів, застосовуючи вербальні й невербальні (зокрема й мультимодальні) елементи в рекламах різних типів. Ці інструменти продовжують стимулювати попит та формувати нову семантичну модель сприйняття тютюнових виробів як “інноваційних продуктів”. З огляду на це, аналіз сучасних маркетингових кампаній тютюнових корпорацій потребує комплексного міждисциплінарного підходу з інтеграцією методів психології медіа, юрислінгвістики, нейросугестивних студій тощо. Виявлення й аналіз прихованих механізмів впливу на потенційних споживачів та переосмислення ролі споживання шкідливих продуктів у суспільстві є необхідними компонентами для розробки ефективних стратегій контролю соціальних практик споживання шкідливої продукції в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Арещенко, О. Ю. (2016). *Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту* [Дис. канд. філол. наук, Криворізький державний педагогічний університет]. <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/2095>

Дятленко, Г. (2013). Маркетингові стратегії тютюнової індустрії, що впливають на сприйняття та споживання кальяну в Україні. *Tobacco Control and Public Health in Eastern Europe*, 3(1), 29–38.

Євсейцева, О. С., & Меркулова, Д. Д. (2019). *Таргетинг – цілеспрямований вплив на споживача*. Економіка & держава. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.3.107>

Овсієнко, С. (2025). *IQOS без реклами: маркетинг Philip Morris у “сірій зоні”*. SPEKA. <https://speka.ua/videos-and-podcasts/iqos-bez-reklami-marketing-philip-morris-u-sirii-zoni-vz10j7>

Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів, Закон України № 4844-VI (2012). *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4844-17#Text>

Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну, Закон України № 1978-IX (2021). *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20>

Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну, Закон України (2023). *Відомості Верховної Ради України*, 7, ст. 20. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20#Text>

Прокопович, Т. А. (2022). *Основи кольорознавства*. Волинський національний університет ім. Лесі Українки.

СЛОВНИК.ua. (б. д.). *Глумачний словник української мови*. <https://slovnuk.ua/index.php>

Старостіна, А. О., Кочкіна, Н. Ю., Журило, В. В. та ін. (2017). *Маркетинг: термінологічний словник*. Інтерсервіс.

УНІАН. (2019) *Стаття: 74 % українців вважають куріння найбільшою соціальною проблемою – дослідження*. <https://www.unian.ua/health/country/10666002-74-ukrajinciv-vvazhayut-kurinnya-naybilshoyu-socialnoyu-problemoyu-doslidzhennya.html>

Флемінг, І. (2020). *Голдфінгер*. Богдан.

Фройд, З. (2023). *Вступ до психоаналізу. Нові висновки*. Книгарня “Є”.

Шивельбуш, В. (2016). *Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів*. Ніка-Центр; Видавництво Анетти Антоненко.

Яворський, П., Вахітова, Г., & Недільченко, Б. (2017). Дослідження KSE: Сигарети у вітринах спонукають молодь почати курити. Київська школа економіки. https://kse.ua/ua/kse-event/2017-03-02-research-tabacco/@iqos_ua. (б. д.). IQOS Ukraine Instagram. https://www.instagram.com/iqos_ua?igsh=dzZvNXN3OHFobTlx

Doll, R., & Hill, A.B. (1950). Smoking and carcinoma of the lung. *British Medical Journal*, 2. <https://doi.org/10.1136/bmj.2.4682.739>

IQOS Україна. (2021). *Як стати IQOS Friendly? Гайд для закладів*. <https://iqos.com.ua/uk/news-list/how-to-become-iqos-friendly>

Global Wellness Institute. (n. d.). *What is wellness?* <https://globalwellnessinstitute.org/what-is-wellness/>

Khattak, S. R., Ali, H., Khan, Y., & Shah, M. (2018). Color psychology in marketing. *Journal of Business & Tourism*, 4(1), 183–190. <https://www.jbt.org.pk/index.php/jbt/article/view/99/85>

NV Бізнес. (2021). *Особливий статус: уся правда про IQOS Friendly*. <https://biz.nv.ua/ukr/markets/restorani-iqos-friendly-ne-porushuyut-prav-spozvivachiv-podrobici-50148689.html>

O'Hagan, L., & Eriksson, G. (2021). Selling “healthy” radium products with science: A multimodal analysis of marketing in Sweden, 1910–1940. *Science Communication*. https://www.researchgate.net/publication/354046883_Selling_Healthy_Radium_Products_With_Science_A_Multimodal_Analysis_of_Marketing_in_Sweden_1910-1940

Pampel, F.C. (2009). Tobacco industry and smoking. *Internet Archive*. <https://archive.org/details/tobaccoindustrys0000pamp/page/n5/mode/2up>

Rowland, R.E. (1994). *Radium in humans: A review of US studies*. Argonne National Laboratory. <https://publications.anl.gov/anlpubs/1994/11/16311.pdf>

World Health Organization. (2020). *Heated tobacco products: Information sheet* (2nd ed.). <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/140f2987-2562-4432-b46d-7adea62880a6/content>

World Health Organization. (2024). *Hooking the next generation: how the tobacco industry captures young customers*. <https://iris.who.int/handle/10665/376853>

REFERENCES

Areshenkova, O.Yu. (2016). *Communicative-pragmatic and stylistic parameters of advertising text* [PhD dissertation abstract, Kryvyi Rih State Pedagogical University] [in Ukrainian].

Diatlenko, H. (2013). Marketing strategies of the tobacco industry influencing the perception and consumption of hookah in Ukraine [in Ukrainian]. *Tobacco Control and Public Health in Eastern Europe*, 3(1), 29–38.

Doll, R., & Hill, A. B. (1950). Smoking and carcinoma of the lung. *British Medical Journal*, 2. <https://doi.org/10.1136/bmj.2.4682.739>

Fleminh, I. (2020). *Holdfinher*. Bohdan.

Froid, Z. (2023). *Introduction to psychoanalysis. New conclusions* [in Ukrainian]. Knyharnia “Ye”.

Global Wellness Institute. (n. d.). *What is wellness?* <https://globalwellnessinstitute.org/what-is-wellness/>

IQOS Ukraine. Instagram page. https://www.instagram.com/iqos_ua?igsh=dzZvNXN3OHFobTlX

Khattak, S. R., Ali, H., Khan, Y., & Shah, M. (2018). Color psychology in marketing. *Journal of Business & Tourism*, 4(1), 183–190. <https://www.jbt.org.pk/index.php/jbt/article/view/99/85>

NV Biznes. (2021). *Special status: the whole truth about IQOS Friendly*. <https://biz.nv.ua/ukr/markets/restorani-iqos-friendly-ne-porushuyut-prav-spozhyvachiv-podrobici-50148689.html>

O'Hagan, L., & Eriksson, G. (2021). Selling “healthy” radium products with science: A multimodal analysis of marketing in Sweden, 1910–1940. *Science Communication*. https://www.researchgate.net/publication/354046883_Selling_Healthy_Radium_Products_With_Science_A_Multimodal_Analysis_of_Marketing_in_Sweden_1910-1940

On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Improvement of Certain Provisions on Restrictions on Smoking Places for Tobacco Products, Law of Ukraine No. 4844-VI (2012). *Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4844-17#Text>

On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Protection of Public Health from the Harmful Effects of Tobacco, Law of Ukraine No. 1978-IX (2021). *Verkhovna Rada of Ukraine* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20>

On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Protection of Public Health from the Harmful Effects of Tobacco, Law of Ukraine (2023). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 7, p. 20 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20#Text>

Ovsiienko, S. (2025). *IQOS without advertising: Philip Morris marketing in the “gray zone”* [in Ukrainian]. SPEKA. <https://speka.ua/videos-and-podcasts/iqos-bez-reklami-marketing-philip-morris-u-sirii-zoni-vz10j7>

Pampel, F.C. (2003). *Tobacco industry and smoking. Facts on file*. <https://archive.org/details/tobaccoindustrys0000pamp/page/n5/mode/2up>

Prokopovych, T. A. (2022). *Fundamentals of color science*. Lesya Ukrainka Volyn National University [in Ukrainian].

Rowland, R. E. (1994). *Radium in humans: A review of US studies*. Argonne National Laboratory. <https://publications.anl.gov/anlpubs/1994/11/16311.pdf>

Shyvelbush, V. (2016). *Tastes of paradise: A social history of spices, stimulants, and intoxicants*. Nika-Tsentri; Vydavnytstvo Anetty Antonenko.

SLOVNYK.ua. *Explanatory dictionary of the Ukrainian language*. <https://slovnyk.ua/index.php>

Starostina, A. O., Kochkina, N. Yu., Zhurylo, V. V. et al. (2017). *Marketing: Terminological dictionary* [in Ukrainian]. Interservis.

UNIAN. (2019). Article: *74% of Ukrainians consider smoking the biggest social problem – study* [in Ukrainian]. <https://www.unian.ua/health/country/10666002-74-ukrajinciv-vvazhayut-kurinnya-naybilshoyu-socialnoyu-problemoyu-doslidzhennya.html>

World Health Organization. (2020). *Heated tobacco products: Information sheet* (2nd ed.). <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/140f2987-2562-4432-b46d-7adea62880a6/content>

World Health Organization. (2024). *Hooking the next generation: how the tobacco industry captures young customers*. <https://iris.who.int/handle/10665/376853>

Yavorskyi, P., Vakhitova, H., & Nedilchenko, B. (2017). *KSE research: Cigarettes in shop windows encourage youth to start smoking* [in Ukrainian]. Kyiv School of Economics.

Yevseitseva, O.S., & Merkulova, D.D. (2019). Targeting as a purposeful influence on the consumer [in Ukrainian]. *Ekonomika & derzhava*. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.3.107>

Отримано редакцією журналу / Received: 08.04.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

Vladyslav PIDVOYNIY, PhD Student

ORCID ID: 0009-0007-4779-082X

e-mail: pidvoiniy@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF MARKETING MANIPULATIONS BASED ON CREOLIZED TEXTS IN TOBACCO PRODUCT ADVERTISING

Background. The instability and fragility of the modern world lead to the emergence of crises not only at the level of entire countries but also at the level of individual companies, which are increasingly experiencing losses due to changes in economic conditions, political decisions, or sociocultural transformations (in particular, generational shifts). The latter factor has

become a new challenge, prompting the active development of modern manipulative strategies in marketing communication with consumers, despite the general trend toward strengthening ethical standards in developed countries.

Methods. The study employs descriptive method, content analysis, comparative method and contextual analysis.

Results. The paper examines and analyzes the evolution of marketing communication methods with existing and potential consumers of tobacco corporations' products. It has been established that modern realities, characterized by bans and restrictions, have forced marketers to seek new advertising methods, while creolized texts have evolved into a new communication format. Suggestive strategies have become an essential element in advertising campaigns, relying on manipulative tactics (e.g., "innovativeness", "clean smoking", often unsupported "scientific research", etc.), as well as active euphemization ("gadget" instead of "cigarette", "heating" instead of "smoking", etc.). The combination of these factors creates a new format of consumer influence by shaping a positive product image through associations with technological advancement and innovation. An additional tool of marketing communication for tobacco companies is the interaction with potential consumers via social media, event organization, and collaborations with popular influencers (bloggers).

Conclusions. Advertising campaigns of tobacco companies have had a long evolutionary path – from the propagandistic use of "masculine" or prestigious professions and famous characters in creolized texts to modern interactive communication and event management. The manipulative use of modern suggestive strategies shapes a new semantic model of perception, within which a tobacco product is positioned as a kind of "innovative product". The study demonstrated that modern marketing communication of tobacco companies in the Ukrainian context represents business adaptation to crisis conditions, taking into account changes in the cultural perception of the population and current legislative restrictions.

Key words: text, creolized text, suggestion, marketing communication.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: [https://doi.org/10.17721/um/56\(2026\).260-265](https://doi.org/10.17721/um/56(2026).260-265)

Лідія ГНАТЮК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-8318-3900

e-mail: l.hnatiuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ЛІТУРГІЙНІ ТЕКСТИ XVII СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СПЕЦИФІКИ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СПІВУ

Рецензія на:

Воскресні богослужіння київського Октоїха 1629 року (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.) / упор. М. Качмар, Ю. Осінчук, відп. ред. Ю. Ясіновський. Київ : Горобець, 2025. 312 с. (Серія “Історія української музики: джерела”, вип. 33)

Понад чотири століття тому Мелетій Смотрицький у своїй відомій “Граматиці” (Єв’є, 1619 р.) здійснив остаточну кодифікацію церковнослов’янської мови, якою послуговувалися в Україні. Іван Огієнко, Іван Гальчук, Василь Німчук, Віктор Мойсієнко та інші дослідники вже звертали увагу на відмінності між церковнослов’янською мовою української редакції та церковнослов’янською мовою російської редакції. Проте в історії функціонування і розвитку церковнослов’янської мови в Україні періоду XVII–XVIII ст. є ще чимало не до кінця з’ясованих питань, які потребують ґрунтового висвітлення.

Для лінгвістів, які досліджують особливості церковнослов’янської мови української редакції, а також для літургістів, мистецтвознавців, істориків церкви важливою подією стало видання “Воскресних богослужінь київського Октоїха 1629 року (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.)” (Київ, 2025). Структура рецензованого видання логічна і добре продумана. Вміщені на його початку дослідження фахівців різних галузей – Марії Качмар, Наталії Бондар, Юрія

Осінчука – допомагають читачеві усвідомити значущість визначної пам'ятки української культури – Октоїха 1629 року. У своїй передмові (с. 10–20) Марія Качмар переконливо показала, чому церковні стародруки XVII ст., наголоси яких засвідчують українську (київську) вимову давніх богослужбових текстів, є важливими пам'ятками літургійної практики. Октоїх – одна з найуживаніших у богослужінні книг, адже “його репертуар виконується шість разів у повному церковному році і підпорядкований системі восьми гласів, тобто музично-співному озвученню текстів” (с. 16). Марія Качмар ознайомила також читачів з нотованими піснеспівами видання (с. 34–37).

Наталія Бондар ґрунтовно висвітлила місце Київського Октоїха друку Спиридона Соболя 1629 року серед інших українських стародруків у контексті кириличних видань Октоїхів XV–XVIII ст. із проєкцією на традиції Київської митрополії (с. 28).

Дослідження Юрія Осінчука про мовні особливості текстів Октоїха 1629 року (с. 29–33) підтверджує, що в церковно-слов'янській мові української редакції наявні риси, властиві тогочасній живомовній українській практиці.

Наведені у книзі список стародруків та нотних джерел і бібліографія (с. 38–43) свідчать про потужне наукове підґрунтя рецензованого видання. Його органічною частиною є піснеспіви вечірні та утрєні з українських нотованих ірмологіонів XVII–XVIII ст. (с. 279–296), інципітарій слов'яно-грецьких текстів, який уклали Іван Міщенко і Максим Тимо (с. 297–306), а також додаток – словник поширених слів під титлами (с. 307–311).

Тексти воскресних богослужінь вечірні та утрєні, які репрезентують церковнослов'янську мову української редакції, поглиблюють уявлення мовознавців про стан і специфіку церковної богослужбової мови XVII ст. на українських землях. Надзвичайно важливим свідченням того, що це пам'ятка церковнослов'янської мови української редакції, є проставлений у виданні наголос, який відтворює наголос оригіналу-стародруку. Оскільки йдеться про презентацію широкому колу українських гуманітаріїв літургійних текстів, то надзвичайно важливе осмислення специфіки їх вимови, зокрема і їхніх акцентуаційних особливостей.

Свого часу Іван Огієнко показав велику відмінність у наголошуванні богослужбових текстів в Україні та Росії на прикладі зіставлення “Службника” 1604 р., що вийшов у Стрядинській друкарні (якою тоді керував Памво Беринда) у Галичині, та “Службника” 1656 р., виданого в Москві. Дослідник стверджував, що – з огляду на велику консервативність церковної вимови – у “Службнику” 1604 р. “перед нами вимова перших віків християнства на Україні, може, ще віку десь XII–XIII, а то й давніше” [Огієнко, 1926, с. 5]. Прикметним є те, що, за спостереженням видатного мовознавця і церковного діяча, київські видання “Службників” 1620 і 1629 рр. мають ті самі наголоси, що й “Службник” 1604 р. [Огієнко, 1926, с. 5], що спричинило поширення цих наголосів по Україні.

Ми послідовно перевірили висновки Івана Огієнка на матеріалі інших богослужбових книг, виданих у друкарнях Києва, Львова, Вільна, Єв’є та Москви, а також “Граматику” Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького та лексикографічних праць XVII ст. [Гнатюк, 2018].

Після виходу 2025 року “Воскресних богослужінь Київського октоїха 1629 року” нам випала нагода ще раз переконатися у слушності зроблених раніше висновків, водночас деякі акцентуаційні риси тексту пам’ятки спонукали нас до роздумів.

За спостереженням Івана Огієнка, однією з прикметних особливостей іменних частини мови (а також прислівника *легко*) в українській редакції церковнослов’янської мови було те, що вони мали переважно кореневий наголос (за винятками *законъ*, *на́родъ*, де наголос падає на префікс), який зберігали і при відмінюванні, на відміну від російської редакції:

Такий кореневий наголос іменних частин мови, а також прислівників засвідчено й у воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року, зокрема іменників: [моа] бо́лѣзни, [разрѣши́шася] бо́лѣзни, бо́лѣзней (водночас іноді – бо́лѣзни [смертныа]); бы́тїе, [от] небы́тїа; [прегражде́ніе] вра́жды; вра́га, вра́га, вра́гъ; вра́та; [ко] вра́чевствѣ, вра́ча, вра́чъ; е́стество, е́стества, е́стествѣ, е́стествомъ (зрідка – і е́стество, е́стествѣ); жи́лище; за́конъ; пло́да, пло́дѣвъ і е́стество, е́стествѣ); жи́лище; за́конъ; пло́да, пло́дѣвъ зе́мныхъ (водночас трапляється і пло́да [чре́внѣго]; [свое́го]

раба; сѣщество; твѣрецъ; ꙗзыка, ꙗзыки, во ꙗзыки; хвала, цвѣты та ін.; прикметників і порядкових числівників: днѣвнаго; зѣмнаа, зѣмноє, зѣмныа, зѣмнымъ, зѣмныхъ; зѣвнаго [скрѣжета]; морскій [звѣръ], морскю [стѣзю], [волною] морскою; полѣзныхъ; втѣрѣи, втѣрин тощо. У деяких прислівниках також засвідчено кореневий наголос: лѣгко, спѣрва, вѣзде тощо.

Відомо, що українська і російська церковна вимова відрізнялися також наголошуванням суфікса *-ѣнн*, *-анн* у прикметниках, дієприкметниках і похідних від них прислівниках. Послідовне наголошування суфікса *-ѣнн* Іван Огієнко помітив ще в “Адельфотесі”: *благодѣнствѣнный, двѣнствѣнный, дѣнствѣнный, єдинствѣнный, клятвѣнный, явствѣнно, множествѣнный* [Огієнко, 1952, с. 43], а також у “Стратинському Служебнику” 1604 р. (на відміну від російської вимови, де наголос падав на корінь).

У воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року в прикметниках, дієприкметниках і похідних прислівниках послідовно наголошено суфікс: *бѣзчислѣнное, бѣзчислѣнныхъ* (в окремих випадках – *бѣзчислѣннѣю*); *божѣственный, прѣбожѣственный, божѣственнаго, божѣственною, божѣственное* та ін.; *вѣществѣнна, невѣществѣнны, невѣществѣннымъ; дѣвствѣнный [сосѣдъ], дѣвствѣнное [чрѣво]; єдинствѣннаго; єстѣственнаго, єстѣственномѣ, єстѣственнѣю, єстѣственное; мѣртвѣнное; нѣвписанный, озловѣнныа, помазанна, прѣпрославленный, свѣзанный, сѣществѣнными* та ін. Похідні від прикметників і дієприкметників прислівники також мають наголошений суфікс: *єстѣствѣно, благадѣрствѣнно, насаждѣнно* та ін.

За спостереженням Івана Огієнка, у дієсловах на *-ати* в українській редакції церковнослов'янської мови, на відміну від російської редакції, наголос зазвичай падав на суфікс *-а*, у дієсловах на *-овати* – також на *-а* (у російській редакції – на корені), у дієсловах на *-ити* – на суфікс *-и* (у російській редакції – на корені): *глаголати, дѣлати, миловати, шѣствовати, исправити, славити* [Огієнко 1926, с. 13–14, 17–28]. Цю особливість вимови церковнослов'янських текстів в Україні підтверджують і тексти Київського октоїха 1629 року: *блѣговѣствовашѣ, вѣровавшѣ, глѣати*,

глаголює, державствувати, исповѣдающе, насытитися, пришествовавъ, помолвати, проповѣдати, проповѣда, проповѣдаша, проповѣдаста, плавающаго, слыша, цѣлѣвати, шествувати та ін. Наголос у формах дієслова **творити** у воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року проставлено відповідно до особливостей української редакції: [хс] **твѣритъ; твѣрита** та ін.

У воскресних богослужіннях Київського октоїха 1629 року послідовно засвідчено займенникові наголоси, притаманні українській редакції церковнослов'янської мови: **моєго, свого, твого, моємъ, твоємъ, своємъ, ѿ него** та ін., хоча в окремих випадках наголошено флексію.

Отже, воскресні богослужіння Київського октоїха 1629 року відбивають широку палітру акцентуаційних особливостей української редакції церковнослов'янської мови. Це наголошування є органічним компонентом цілісної системи, яку засвідчили також граматики, словники і богослужбові тексти XVII ст. Неповторний орфоепічний малюнок, який намагалися виправити в Москві, був надзвичайно важливим маркером української редакції церковнослов'янської мови.

З огляду на сказане вище стає зрозумілим, чому рецензована праця стане у великій пригоді фахівцям з історії церковної музики, музикознавцям, а також сучасним виконавцям цих текстів (і в богослужбовій практиці, і в процесі концертного виконання), адже надзвичайно важливим є збереження української (київської) вимови давніх літургійних текстів XVII ст., на чому слушно наголошує в передмові до рецензованого видання Марія Качмар (с. 10–20).

“Воскресні богослужіння київського Октоїха 1629 року (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.)”, які гарно видало відоме видавництво “Горобець”, є вагомим внеском в осмислення українцями надбань нашої духовної культури, ширше – особливостей національної ідентичності, у поглиблення лінгвістичних знань про специфіку церковнослов'янської мови української редакції, у розуміння традицій музично-співного озвучення давніх літургійних текстів. Це видання сприятиме відродженню традицій українського

церковного пісенспіву, а також уможливить майбутні дослідження мовознавців, мистецтвознавців, літургістів, істориків церкви та інших фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гнатюк, Л. П. (2018). Церковнослов'янська мова в східнослов'янському лінгвокультурному просторі XVI–XVII ст.: акцентуаційні особливості редакцій. *Слов'янські обрії*, 9, 19–29.

Огієнко, І. (1952) *Український літературний наголос*. The Christian Press.

Огієнко, І. (1926). *Український наголос на початку XVII віку*. ЧСВВ.

REFERENCES

Hnatiuk, L. P. (2018). Church Slavonic in the East Slavic linguocultural space of the 16th–17th centuries: Accentuation features of the recensions. *Slovianski obrii*, 9, 19–29 [in Ukrainian].

Ohiienko, I. (1952). *Ukrainian literary accentuation*. *Ukrainian literary accent*. The Christian Press [in Ukrainian].

Ohiienko, I. (1926). *Ukrainian accentuation at the beginning of the 17th century*. ChSVV [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 05.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 10.05.26

Lidiia HNATIUK, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-8318-3900

e-mail: l.hnatiuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LITURGICAL TEXTS OF THE 17TH CENTURY AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE LANGUAGE SPECIFICITY OF UKRAINIAN CHURCH SINGING

Review of:

Sunday services of the Kyiv Oktoikh of 1629 (supplemented with texts of hymns from Ukrainian sources of the 17th–18th centuries) / ed. M. Kachmar, Yu. Osinchuk, ed. Yu. Yasinovsky. Kyiv : Gorobets, 2025. 312 p. (Series "History of Ukrainian Music: Sources", issue 33)

НАШІ АВТОРИ

Вербич
Наталія
Сергіївна	– кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України
Гнатюк
Лідія
Павлівна	– доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Дьолог
Ольга
Станіславівна	– кандидат філологічних наук, доцент, науковий співробітник відділу слов'янської лінгвістики та лексикографії Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки
Дячук
Віра
Романівна	– доктор філософії, молодший співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України
Загнітко
Анатолій
Панасович	– доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології факультету іноземної та слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса
Кравченко
Людмила
Олександрівна	– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Кузик
Павло
Степанович	– аспірант відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Маленко
Олена
Олегівна	– доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства
і лінгводидактики імені професора
О. Г. Муромцевої Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
Мосенкіс
Юрій
Леонідович	– доктор філологічних наук, професор
кафедри української мови та прикладної
лінгвістики Навчально-наукового інституту
філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Підвойний
Владислав
Володимирович	– аспірант кафедри української мови
та прикладної лінгвістики Навчально-
наукового інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Редько
Євген
Олександрович	– кандидат філологічних наук, доцент кафедри
філології Українського католицького
університету, старший науковий
співробітник відділу української мови
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
Синюгіна
Стефанія
Анатоліївна	– здобувач вищої освіти другого
(магістерського) рівня Навчально-наукового
інституту філології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
Хібеба
Наталія
Василівна	– кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету
ім. Івана Франка

ЗМІСТ

Присвячено пам'яті Ірини Арібжанової.....	5
---	---

Історія української мови

Р е д ь к о Євген

Українська арготична етимологія: проблеми та перспективи	7
--	---

Діалектологія

В е р б и ч Наталія

Дискурсивні маркери як компонент діалектного мовлення	24
---	----

Х і б е б а Наталія

Бойківська говірка села Лосинець як мікросистема південно-західного наріччя української мови.....	41
--	----

Д я ч у к Віра

Семантико-мотиваційний потенціал слова <i>баба</i> в сучасних українських говірках	61
---	----

К у з и к Павло

Електронний словник гуцульського говору в парадигмі української цифрової лексикографії	101
---	-----

Лексикологія

Д ь о л о г Ольга

Чеська лексика в онлайн-комунікації українських біженців: лінгвістичний аналіз	120
---	-----

К р а в ч е н к о Людмила, С и н ю г і н а Стефанія

Фонетико-графічна адаптація новітніх англізмів в українськомовному бізнес-дискурсі.....	143
--	-----

Лінгвопоетика

Загнітко Анатолій

Метафора як смислова вісь у поезії Анатолія Мойсієнка:
асоціативний та інтонаційний виміри.....170

Маленко Олена

Від образного слова до філософського сенсу
(інтерпретація поетичних наративів).....198

Лінгвістичні гіпотези

Мосенкіс Юрій

Проблематика лінгвопоетичної реконструкції
праслов'янської та давньоукраїнської язичницької поезії.....218

Сугестивна лінгвістика

Підвойний Владислав

Еволюція маркетингових маніпуляцій
у креолізованих текстах
(на матеріалах тютюнової промисловості).....240

Рецензії

Гнатюк Лідія

Літургійні тексти XVII ст. як джерело дослідження мовної специфіки Українського церковного співу. Рецензія на: **Воскресні богослужіння київського Октоїха 1629 року** (доповненого текстами піснеспівів українських джерел XVII–XVIII ст.) / упоряд. М. Качмар, Ю. Осінчук, відп. ред. Ю. Ясіновський. (Київ : Горобець, 2025. 312 с.) (Серія “Історія української музики: джерела”, вип. 33).....260

Наші автори266

CONTENTS

Dedicated to the memory of Iryna Aribzhanova.....	5
--	----------

History of the Ukrainian language

Redko Yevhen

Ukrainian argotic etymology: problems and prospects.....	7
--	---

Dialectology

Verbych Nataliia

Discourse marks as a component of dialect speech	24
--	----

Khibeba Natalia

The Boiko dialect of the village of Losynets as a microsystem of the south-western dialect group of the Ukrainian language	41
---	----

Diachuk Vira

Semantic and motivational potential of the word <i>baba</i> in contemporary Ukrainian dialects	61
---	----

Kuzyk Pavlo

Electronic dictionary of the Hutsul dialect in the paradigm of Ukrainian digital lexicography	101
--	-----

Lexicology

Doloh Olha

Czech lexis in the online communication of Ukrainian refugees: a linguistic analysis.....	120
--	-----

Kravchenko Liudmyla, Syniuhina Stefaniia

Phonetic and graphic adaptation of latest english borrowings in Ukrainian-language business discourse	143
--	-----

Linguopoetics

Z a h n i t k o Anatoliy

Metaphor as a semantic axis in Anatolii Moisiienko's poetry:
associative and intonational dimensions170

M a l e n k o Olena

From word-image to philosophical sense
(interpretation of poetical narratives).....198

Linguistic hypotheses

M o s e n k i s Yurii

Problems of linguo-poetic reconstruction
of proto-slavic and old Ukrainian pre-christian poetry218

Suggestive Linguistics

P i d v o y n i y Vladyslav

The evolution of marketing manipulations based on creolized texts
in tobacco product advertising240

Reviews

H n a t i u k Lidiia

Liturgical texts of the 17th century as a source for the study of the
language specificity of Ukrainian church singing Review of: **Sunday
services of the Kyiv Oktoikh of 1629** (supplemented with texts of
hymns from Ukrainian sources of the 17th–18th centuries) / Comps.
M. Kachmar, Yu. Osinchuk, ed. Yu. Yasinovsky. Kyiv : Gorobets,
2025. 312 p. (Series "History of Ukrainian Music: Sources", iss. 33).....260

Information about the authors266

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск 1(56)

Відповідальний секретар
Олександр Богомолець-Баращ,
д-р філософії, мол. наук. співроб.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (рішення № 1450 від 25.04.24, ідентифікатор друкованого медіа: R30-04604). Кафедра української мови та прикладної лінгвістики. Головний редактор Н. П. Дарчук. Адреса: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Навчально-науковий інститут філології: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 95. ☎ (38044) 239 33 49, 239 33 54

Редактор *Л. П. Львова*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Обл.-вид. арк. 13,8. Ум. друк. арк. 15,8. Наклад 100. Зам. № 226-11636.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф7.
Підписано до друку 28.05.26

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.u
<http://vpc.knu.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02